

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

NEOLİBERAL POLİTİKALARIN YENİ KENTSEL YOKSULLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ANKARA ATIK TOPLAYICILARI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Merve AKDEMİR

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

NEOLİBERAL POLİTİKALARIN YENİ KENTSEL YOKSULLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ANKARA ATIK TOPLAYICILARI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Merve AKDEMİR

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (YÖNETİM BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

NEOLİBERAL POLİTİKALARIN YENİ KENTSEL YOKSULLAR ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: ANKARA ATIK TOPLAYICILARI ÖRNEĞİ

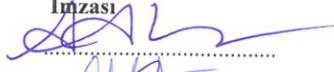
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tayfun ÇINAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ali Akay	
Prof. Dr. Tayfun Çınar	
Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zengin	

Tez Sınavı Tarihi 02.08.2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.08../08../2016)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....Merve Akdemir.....

İmzası

....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
TABLOLAR ve ŞEKİLLER LİSTESİ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM:

NEOLİBERAL POLİTİKALAR VE YENİ KENTSEL YOKSULLUK

1.1. KÖKLERİ DERİNLERE İNEN BİR POLİTİKA SETİ OLARAK NEOLİBERALİZM	8
1.2. YÜKSELEN YENİ TREND: ENFORMEL EKONOMİ	16
1.3. NEOLİBERAL POLİTİKALARIN MEKÂNI OLARAK KENTLER	23
1.4. YOKSUNLUK HALİNİN YENİ KENTSEL YOKSULLUKTAKİ GÖRÜNÜMÜ	30
1.5. GÖÇÜN YENİ KENTSEL YOKSULLUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	44
1.6. KENTSEL HİZMET ANLAYIŞINDA KURUMLARDAKİ DEĞİŞİM.....	47
1.6.1. Çöpün Metalaşması: Katı Atık Yönetimine Geçiş	52
1.6.2. Atık Toplayıcılar Odaklı Atık Yönetim Sistemi: Latin Amerika Ülke Deneyimleri	58

İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE YENİ KENTSEL YOKSULLUK VE ATIK YÖNETİM SİSTEMİ

2.1. YENİ KENTSEL YOKSULLUĞUN TÜRKİYE’DEKİ DURUMU	66
2.1.1. Türkiye’de Zorunlu Göç Olgusu	73
2.1.2. Rant Kapısı M ₁ , Ekmek Parası M ₂ ?	80
2.1.3. Yeni Kentsel Yoksulluğun Yaşanma Pratikleri.....	84
2.1.4. Yerel Yönetimlerin Yeni Kentsel Yoksulluk Üzerindeki Etkisi	89
2.2. TÜRKİYE ATIK YÖNETİM SİSTEMİNİN DÜNYA VE BUGÜNÜ	92

2.2.1. Atık Yönetim Sisteminin Hukuksal ve Yönetsel Yanı.....	94
2.2.1.1. Türkiye Atık Yönetim Sisteminin Genel Düzenlemeleri	99
2.2.1.2. Atık Yönetiminde 2000’li Yıllar: Ambalaj Atıklarına Dair Diğer Hukuksal Düzenlemeler	102
2.2.2. Mevzuat Dışında Kamu Belgelerinde Ambalaj Atıkları Geri Dönüşüm Sistemi ve Atık Toplayıcılarının Değerlendirilmesi	112
2.2.3. Ambalaj Atığındaki Küresel Düzenleme: Atık Borsaları.....	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

AMBALAJ ATIKLARININ TOPLANMASINDAKİ AKTÖRLER VE ANKARA ATIK TOPLAYICILARININ YAŞAM KOŞULLARI

3.1. AMBALAJ ATIĞI TOPLANMASI VE AYRIŞTIRILMASINDAKİ AKTÖRLER	125
3.2. ATIK TOPLAYICILARININ ÇALIŞMA SÜRECİ	128
3.3. ANKARA ATIK TOPLAYICILARININ MÜCADELE TARİHİ.....	138
3.4. ANKARA GERİ DÖNÜŞÜM SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR SAHA ÇALIŞMASI: AKTÖRLER VE ATIK TOPLAYICILARININ DURUMU	151
3.4.1. Bir Kentsel Hizmet Olarak Ambalaj Atıklarının Toplanmasında Belediyenin Rolü ve Atık Toplayıcılarına Karşı Tutumu	152
3.4.1.1. Mevzuat Açısından Ambalaj Atığı Toplama Sistemi.....	153
3.4.1.2. Belediye Personelinin Atık Toplayıcılarına Bakışı	157
3.4.1.3. Atık Toplayıcılarının Sisteme Dahil Edilme Yöntemleri....	163
3.4.1.4. Belediyelerin Bakanlık ile İlişkileri ve Taslak Yönetmeliğe Dair Görüşleri	165
3.4.2. Ambalaj Atığı Hizmetlerinin Formel Yüzü Lisanslı Firmalar	168
3.4.3. Ankara Geri Dönüşüm Sektörünün Olmazsa Olmaz “Sömürülenleri”: Atık Toplayıcıları	173
3.4.3.1. Atık Toplayıcılığının Ortaya Çıkma Nedeni Olarak Göç....	174
3.4.3.2. Atık Toplayıcısının Bir Günü	183
3.4.3.3. Kadın ve Çocuk Atık Toplayıcılarının Durumu	189
3.4.3.4. Atık Toplayıcılarının Kamu Kurumları İle İlişkileri.....	192

3.4.3.5. Atık Toplayıcılarının Toplumdaki Yerlerinin Konumlanması.....	203
SONUÇ.....	208
KAYNAKÇA	217
EKLER.....	228
Ek-1	228
Ek-2	229
Ek-3	230
Ek-4	231
Ek-5	233
ÖZET.....	234
ABSTRACT	236

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ATAK	: Akdeniz - Ege Turizm Altyapısı Kıyı Yönetim
AVM	: Alışveriş Merkezi
BSTB	: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇEVKO	: Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı
ÇOB	: Çevre ve Orman Bakanlığı
ÇŞB	: Çevre Şehircilik Bakanlığı
DB	: Dünya Bankası
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GZFT	: Güçlü yönler, Zayıf yönler, Fırsatlar, Tehditler
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KAYK	: Katı Atıkların Yeniden Kazanımı
PAGÇEV	: Türk Plastik Sanayi Araştırma Geliştirme ve Eğitim Vakfı
SEKA	: Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları A.Ş
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜKÇEV	: Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UÇEP	: Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı

TABLÖLAR ve ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Ankara İlinde Toplanan Belediye Atık Miktarı..... 138

Tablo 1: Ankara İlinde Toplanan Belediye Atık Miktarı (Yıl/Bin ton)..... 139

GİRİŞ

Neoliberal politikalar nedeniyle kapitalizm ve toplumsal ilişkiler önceki dönemlerden farklılaşmıştır. Sermaye yanlısı bu politikalar, küreselleşme sayesinde küresel ölçekte hakim hale gelmiştir. Bu düzenlemelerin somutlaştığı en kritik mekân ise kentlerdir. Çünkü kentlerde, yerel düzenlemeler ile küresel piyasaya eklemlenme politikaları ön plana çıkmıştır. Bu politika, kentlerin tüketim ekseninde biçimlenmesinde görülmektedir. Göç ile beraber yığınların kentlere akması ve kentlerin aldığı yeni biçim, sınıfsal kutuplaşmayı artırmıştır. Neoliberal politikaların toplumsal ilişkilerdeki yeni biçiminin yıkıcı etkisi, atık toplayıcıları gibi özellikle bu mekânlarda çalışmak zorunda kalan yoksullar üzerinde çok derindir. Bu durumda yoksunluğu yaşayan kitlelerin içinde bulundukları durum, yeni kentsel yoksulluk olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu kişiler, önceki dönemin kentsel yoksullarından farklı olarak ekonomik yoksunluğun yanında sosyolojik ve politik yoksunluğu daha yoğun yaşamaktadırlar.

Kentlerde ortaya çıkan yeni durum, yerel yönetimler eli ile yapılmaktadır. Öncelikle bu politikaların uygulanmasına imkan sağlayacak gerekli yönetsel ve hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Gerekli araçlara bu sayede sahip olan kamu kurumları, kentleri toplum yararı ilkesine göre değil; belli sınıfların tüketim isteğini pekiştirerek, kamusal hizmet anlayışının özelleştirme ve piyasalaşma çerçevesinde şekillenmesi üzerinden politikalarını uygulamışlardır.

Bu sürecin anlaşılması için bu çalışmada neoliberal politikalar da incelenmiştir. Göç ve kentler üzerinden bu politikalar kendilerine alan

yaratabilmişlerdir. Kentlerin ve toplumsal ilişkilerin dönüşmesi sonucunda esnek hareket edebilme kabiliyetine sahip olan enformel sektör yeni bir iş yapma biçimi olarak öne çıkarılmıştır. Formel ve enformel sektörün karşıt olduğu düşüncesinin karşısında, neoliberal dönemde enformel sektörün kentlerdeki yoksulları ve düzenlemelerden kaçmak isteyen sermayedarları içine alıp genişlemesiyle formel sektör ile yakın ilişkiye girdiğı ve yeni bir ekonominin yaratıldığına şahit olunmuştur (Castells ve Portes: 1989). Atık toplayıcılarının çalışma biçimleri ve formel sektör ile olan ilişkileri de bu kapsamda ele alınmıştır.

Bu teorik plandan beslenerek; neoliberal dönemde kamusal hizmetlerin piyasalaştırılması ve özelleştirilmesi sürecinin, kentteki emek gücü ve yoksul kitle üzerindeki olumsuz etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda atık toplayıcıları örneklem olarak ele alınmışlardır. Çünkü ambalaj atıklarını toplayan bu kişiler, neoliberal dönemle birlikte ortaya çıkmışlardır. Bunun sebebi ise kapitalizmin çöpten dahi kar elde etme isteğı sonucunda çöpün atık olarak ele alınarak hammaddeye dönüştürölmesidir.

Ambalaj atıklarının tekrar üretim sürecine hammadde olarak sokulmasının çevresel açıdan önemi büyüktür. Fakat kapitalist ilişkilerde geri dönüşüm çevresel yanıyla değil; kar üzerinden düşünölmektedir. Sektördeki firmalar ya da küresel düzenlemeler olaya bu açıdan bakmaktadırlar. Gelişmiş ölkelerinde ambalaj atıklarının toplanması, yerel yönetimlerin altyapısını hazırlayarak evde ayrışma üzerinden olmakta ve bu anlamda bu alanda temel aktörler olarak yerel yönetimler ve ilgili şirketler bulunmaktadır.

Türkiye açısından ise diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi neoliberal dönemde ambalaj atıklarını toplayarak geçimini sağlamaya çalışan atık toplayıcıları¹ ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebepleri neoliberal politikalar nedeniyle işsiz kalan ya da çok düşük ücretle güvencesiz olarak çalışmaya zorlanan kişiler ile politik ve ekonomik zor nedeniyle göçmek zorunda kalanların, geçimlerini sağlamak için enformel piyasalara yönelmesidir. Daha önceleri ambalaj atığı toplayan kimse olmadığı için bu kişiler, kendilerine bu alanda yer bulabilmişlerdir.

Atık toplayıcılarının sayıları, son zamanlarda Suriye'deki savaş nedeniyle Türkiye'ye gelmek zorunda kalan sığınmacılarla birlikte giderek artmaktadır. Bu toplayıcılar, geri dönüşüm sektöründeki çok parçalı yapının en alt basamağını oluşturmaktadırlar. Çalışma koşullarındaki zorluk, yetersiz ücret, kentsel hizmetlere erişim sorunları vb. nedenlerle atık toplayıcıları, yeni kentsel yoksulluğu tam anlamıyla yaşamaktadırlar. Bu çalışmada, göç ve yeni kentsel yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki olduğu, mekânsal pratiklerle emek gücü üzerinde baskı yaratıldığı ve toplayıcıların tecrit edildiği iddia edilecektir.

Çalışmada, belediye hizmeti olan ambalaj atığı toplama üzerinden kamu hizmetlerinin neoliberal politikalar sonucunda dönüşümü örneklendirilecektir. Bu politikaların sermaye dostu düzenlemeler olduğu, sermayenin karlılığını artırmak için emek gücüne baskı uyguladığı tezi Ankara'da atık toplayıcıları üzerinden incelenecektir. Örneklem olarak Ankara kentinin seçilmesinin nedeni araştırmacının yaşadığı yer olmasının yanında atık toplayıcıları ve belediye arasındaki gerilimli

¹ Atık toplayıcılarının belediye hizmetini yaparak bir işçi gibi çalışmakla ve enformel ve formel arasındaki ayrımın muğlaklığı nedeniyle formel bir ekonomiyi tanımlayan kavramlara sıkışma sorunu olmakla birlikte; işçilik hukuki anlamda bir statüye denk geldiği için tez kapsamında atık toplayıcıları kullanılmıştır. İngilizce literatürde de "waste pickers" olarak bahsedilmeleri bu kavramın seçilmesine neden olmuştur.

ilişkilerinin izinin en net sürülebileceği yer olmasıdır. Ankara'daki atık toplayıcılarının örgütlü mücadelesi, toplayıcıların yoksulluk koşulları karşısındaki gündelik pratikleri ile toplumsal sınıflar ve gruplar arasındaki ilişkiyi açık gösterebilecek örneklerden birisidir.

Ambalaj atığı toplama ve geri dönüşüm sürecindeki aktörlerin ortaya konulması ve bu sürecin nasıl işlediğinin ortaya çıkarılması çalışmanın diğer önemli bir amacını oluşturmaktadır. Çünkü toplayıcılar kadar kamu kurum ve kuruluşlarının da bu süreçteki tavrının ve düşüncelerinin öğrenilmesi, kamu politikalarının emek gücü üzerindeki ilişkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için öncelikle geri dönüşüm alanındaki mevzuat incelenmiştir. Daha sonra olayın yönetsel boyutu ele alınarak, hizmetin sunulma yöntemi ortaya konulmuştur. Atık toplayıcılarının hizmetteki rolleri, çalışma koşulları ve kentteki konumları üzerinden özelleştirme ve yeni kentsel yoksulluğun ilişkisi kurulmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Neoliberalizm, kent, göç ve enformel sektör ilişkisi üzerinden yeni kentsel yoksulluk ilk bölümün kapsamını oluşturmaktadır. Neoliberal politikalar, kent ve enformel sektör üzerinde dönüştürücü etki yaratmıştır. Sınıfsal kutuplaşma, kentlerde mekânsal kutuplaşmayı artırmış; enformel sektör sayesinde geçimini sağlayabilen, temel kentsel hizmetlerden maruz kalan, neoliberal kentte konumu sadece çalışma üzerine inşa edilen yeni kentsel yoksulluğu beslemiştir. Bu dönemde belediyelerin hizmetlerindeki özelleşmenin yoksullar üzerindeki etkisi, ambalaj atıklarının toplanması ve geri dönüştürülmesi üzerinden örneklendirilerek; çöpten atık yönetimine geçişin yoksulların hayatında değişiklik yarattığı iddia edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Türkiye’deki atık yönetim sistemine ve kentsel yoksulluğa odaklanmıştır. Türkiye’de kentsel yoksulluk, göç olgusu ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu bağlamda özellikle 1990’larda Doğu ve Güneydoğu’dan büyükşehirlere olan zorunlu göç ile 2011 yılından sonra olan Suriyeli sığınmacılar konusunun üzerinde durulmuştur. Bu kişilerin yeni kentsel yoksullar olduğu ve enformel sektör üzerinden kentte tutunmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Atık toplayıcıları, çalışmanın örneklemini oluşturduğundan bu kapsamda ambalaj atıkları mevzuatı ve kamu belgeleri incelenmiştir. Sistemin fiyatlandırılmasında atık borsasının küresel ölçekte önemli olmasına karşın Türkiye’de ne tür bir uygulama alanı bulduğu sorusuna yanıt aranmıştır. Atık toplayıcılarına yönelik yasaklayıcı tutumda, belediye ve kamu kurumları açısından mevzuatın belirleyici olduğu belirtilmiştir. Fakat toplayıcılara karşı tavırda belli noktalarda belediyeler arasında da farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir.

Son bölüm için çalışma kapsamında alan çalışması yapılmıştır. Bunun için Çankaya, Keçiören, Altındağ, Yenimahalle ve Mamak ilçelerinde atık toplayıcıları; belirtilen ilçelerdeki ilçe belediyeleri, lisanslı firma sahipleri ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Süreçte önemli kurum olan Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Ankara Sanayi Odası ile de görüşme yapılmak istenmiş fakat ellerinde veri olmaması gerekçesiyle araştırmacının görüşme talebi kabul edilmemiştir. Alan çalışmasının diğer sorunlu yanını, atık toplayıcısı Suriyeli sığınmacılarla yapılan görüşmelerin dil engeli nedeniyle sınırlı kalması oluşturmuştur. Bu bölümde ilk olarak atık toplayıcılarının şimdiye kadar oluşturduğu direnme pratikleri ve günlük rutinleri anlatılmıştır. Ankara üzerinde atık toplayıcıları ve belediyeler arasında şiddetli mücadeleler olduğundan Ankara’nın bu geçmişi ortaya konulmuştur. Daha sonra ise

görüşmeler sonucunda elde edilen bilgilerle öncelikle belediyelerin bu süreçteki tutumları, hizmeti nasıl sunduğu, atık toplayıcılarına bakış açıları ve bakanlık ve büyükşehir belediyesi ile ilişkileri incelenmiştir. Ambalaj atığı toplanması ve değerlendirilmesinde diğer önemli bir aktör olan toplama ayırma tesisleri ile atık toplayıcıları arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bu aşama formel ile enformel alanın karıştığı bir nokta olduğu için önemlidir. Bölüm atık toplayıcıları ile bitirilmiştir. Bu kısımda toplayıcıların enformel sektörle nasıl bağlantı kurdukları, atık toplayıcılığına nasıl girdikleri göç hikayeleri ile beraber ele alınmış, günlük rutinleri incelenmiştir. Kadın ve çocuk atık toplayıcılığının bu işteki yeri ve işin bu gruplar üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Kamu kurumları ile olan ilişkileri üzerinden atık toplayıcılarının gözü ile sektördeki değişimler, sermayenin bu alana nasıl girdiği, sisteminin yapısal unsurlarının nasıl kurulduğu ve kendini nasıl yeniden ürettiği incelenmiştir.

Kamu hizmetlerinin piyasalaştırılmasının belli toplumsal gruplar için bu hizmetlerden dışlanmasına neden olduğu, ekonomik yoksunluk çeken kişilerin sadece geçinebilmek için enformel sektörde yer buldukları, sermaye için bu durum istenmesine rağmen enformel sektörde çalışıyor olma hali nedeniyle emek gücü üzerinde baskı uygulandığı ve bunun yoksulluğun şiddetini artırdığı çalışmanın temel tezini oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

NEOLİBERAL POLİTİKALAR VE YENİ KENTSEL YOKSULLUK

Neoliberalizm ve küreselleşme birbirini besleyen iki olgu olarak 1980’den itibaren yaşamın hemen hemen her alanında etkisini göstermeye başlamışlardır. Kapitalizmin tarihsel gelişiminin yarattığı bir olgu olan küreselleşme; neoliberalizme göre daha olumlu algılanmıştır. *Küreselleşme*; başarının, ilerlemenin formülü olarak söylemsel açıdan kutsanmıştır. Bu söylem; küreselleşmenin kapitalizmin geldiği evredeki yeri üzerine düşünmeye engel olabilmıştır. İdeolojik olanın *hakikat* olmadığının iddia edildiği günümüzde; bu olguların sadece söylemsel analizi bunların arkasında yatan süreçlerinin anlaşılmasının önünü tıkamaktadır. Çünkü neoliberalizm ile küreselleşmenin söylemleri ile günlük pratikleri arasında çok büyük fark vardır. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması ve üretimin işveren açısından karlı olması kapitalizmin ikiliğini oluşturmaktadır (Gough, 2008: 59). Bunun için neoliberalizm ile küreselleşme arasındaki ilişki ortaya konularak söz konusu ilişkinin tarihsel bir analizi yapılmalıdır.

Dünyayı tektipleştiren bir süreç olarak bahsedilen küreselleşme aynı zamanda yereller üzerinde kendi hâkimiyetini kurarak, *yereli* sabitleştirmektedir (Bauman, 2014). Neoliberal dönemde sermaye küreselleşip mekândan koparken; emekçiler bu süreçte mekâna bağlı kalarak kendi yerelliklerinde sıkışmışlardır. Küresel dönemin kapitalistleri bu hareket kabiliyetinin nimetlerini kullanarak sermayelerini mekânda kaydırma imkânına sahip olurlarken; kâr güdüsü dışında bir etken onları sınırlamamaktadır. Bunun sonucu olarak da sadece yerel sınırlarda

hareket etmek zorunda kalanlar bu dönemin mağdurları durumuna düşmüşlerdir. Zygmunt Bauman (2014: 9) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

...yerel birimler anlam yaratma ya da anlam müzakere etme kapasitelerini kaybetmekte, kendi denetimleri dışındaki anlam verme ve yorumlama eylemlerine giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir.

Bu sürecin anlaşılması için öncelikle neoliberal dönemin ortaya çıkışı ele alınarak tarihsel bir analiz yapılmalıdır. Bu analiz çalışmanın örneklemini olan yeni kent yoksullarının hangi bağlamda ortaya çıktığının anlaşılmasını da sağlayacaktır. Böylece kapitalizm için *anomal* addedilen yoksulların; aslında tam aksine kapitalizmin her aşamasında var olduğunu ve yoksulluğun neoliberalizm ile farklı bir boyuta geçildiğini gösterebilecektir.

1.1. KÖKLERİ DERİNLERE İNEN BİR POLİTİKA SETİ OLARAK NEOLİBERALİZM

Neoliberalizm, 1980'lerde Keynesyen dönemin karlılık sorunlarına bir çözüm olarak *proje* şeklinde ortaya atılmıştır. Hayek, Friedman gibi düşünürlerin teorisini yaptığı bu proje, ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher'ın politikalarıyla uygulama alanı bulmuştur. Bu yaklaşımca ekonomideki krizin sorumlusu olarak siyasi alan ve devletin her alandaki müdahaleleri gösterilmiş ve krizi aşmak için de ekonomi ve siyaset arasındaki kesin ayrımı sağlayacak bir politika izlenmesi gerektiği bir reçete olarak ortaya konulmuştur. Bu proje, devletin kurumları aracılığı ile uygulanmıştır. Ücret düzenlemeleri, küresel rekabet, finans ve para piyasalarının düzenlenmesi, kamu kurumlarında yönetişimin yerleşmesi, eşitsiz gelişme bu projenin ayaklarıdır (Brenner ve Theodore: 2008: 17-19). Devletin sosyal alandan geri çekilmesi ile birlikte piyasada emekçiler ve sermayedarlar karşı karşıya kalmıştır

ve Keynesyen dönemdeki “aynı geminin yolcusu olmak” yerine; biri diğzerinin üzerine basarak çıkarını sağlanabileceğı bir ortam ve söylem yaratılmıştır. Neoliberalizmin yeniliğı, sınıfların kutuplaştırılması ve bu temelin üzerinden sosyal ve cezai politikaların alt sınıftakilere uygulanmasıdır (Wacquant, 2009: 304). Bu nedenle neoliberalizm sadece ekonomik bir proje değildir; neoliberalizmin siyasi, sosyolojik ve kültürel bir yanı olduğu da kabul edilir.

Kamu girişimlerinin özelleştirilmesi, kamu hizmetlerinin sermayeye açılarak metalaştırılması, sosyal güvenlik sisteminin daraltılması, tarımı destekleme politikalarından vazgeçilmesi, kent planlamasında tüketim, finans ve eğlence merkezi odaklı ve toplumun belli bir kesimine hitap eden projelerin yapılması, devletin küçülmesi için neoliberalizmin öne sürdüğü projelerdir (Kaygalak, 2001: 129). İdeolojik açıdan ise serbest piyasa ve bireysel sorumluluk öne çıkarılırken; toplumsal alanlarda da devletler neoliberal politikaları uygulamak adına cezalandırıcı işlevlerini, bu politikalara karşı çıkma ihtimali olanlara karşı güçlendirmişlerdir. Yeni ekonomik ve ahlaki politikalar mali sermaye ve esnekleşme üzerinden ekonomik yapılanmayı sağlamayı hedeflemektedir (Wacquant, 2009: 1).

Bu projenin uygulanmasında devletin sosyal işlevlerinde liberal ahlakın öne çıkarılarak yüceltilmesi söz konusudur. Bireycilik, toplumun genelinde baskın ahlak olarak öne çıkarılmıştır. Neoliberalizmin destekçileri buna uygun olarak ekonomik anlamda devletin küçülmesini isterlerken; sosyal ve ahlaki alanda da devletin işlevlerinin artmasını desteklemişlerdir. Yani minimal devlet anlayışı sadece sosyal koruma ve istihdam konusu geldiğinde geçerli olmuş; devletin zor aygıtlar için ise söz konusu dahi edilmemiştir (Wacquant, 2009: 153). Çalışma kapsamında da

örnekleme olan atık toplayıcılarında, devletin karlı bir alan olan ambalaj atığı toplama işini sermayeye devretmesi sonucunda halk kesiminden bunu bireysel olarak yapmak isteyenleri devletin bazen şiddet, bazen de hukuki ve yönetsel yöntemlerle bastırdığı iddia edilecektir.

Devletin düzenleme biçimi kamu yararından koparak, neoliberal dönemde hakim karar alma biçimi olan metalaşma ve piyasalaşma üzerinden işlemiştir. Bu durum ise yoksulların kendi kaderlerine mahkum olmasına neden olmuştur. Toplumsal güvenlik açısından yoksulların bu halinin tehlikeli olduğu düşünüldüğünden, sivil toplum öne çıkarılarak bu örgütler devletin sosyal faaliyetlerini üstlenmiş, devlet ise baskı aygıtı olarak belirginleşmiştir. Güvencesizleştirilme süreci çalışan sınıflar üzerinde sermayenin hakimiyetini artırırken; devletin zoru² çalışan sınıflar üzerinde pirüpak hale gelmiş, kentler buna göre yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeni kentsel politikalarla kentlerin rekabet edebilirliğinin artırılmasıyla, kentlerin sermaye çekme cazibesinin de artacağı, böylece de istihdamın yükseleceği tezi ileri sürülmüştür. Para ekonomisinde para-mal-para döngüsü imalat sektöründeki kârlılığın azalması sonucunda para-para-para şeklini almış ve finans kapital artık hakim sermaye haline gelmiştir. Bu değişim ekonomik büyümeyi gerçekleştirse bile istihdam artışı sağlayamamış ve kentlerdeki yoksulluk giderek artmıştır.

Teknolojideki gelişmeler sayesinde de sermayenin ölçeği artık ulusal ya da bölgesel değil küresel hale gelmiş; bu küresel ölçekte sermayenin gücünün artırması bu güce erişemeyenler için kutuplaştırıcı etki doğurarak; onların yani emekçilerin

² Buradaki zor, devletin hegemonyasını kurmak için şiddeti kullanma anlamında ele alınmıştır.

yerele sıkışmasına neden olmuştur. Küreselleşmenin nimetlerinden bir kesimin faydalanması toplumsal açıdan kutuplaşmayı daha da artırmıştır (Wacquant, 2015) ve yeni yoksulları ortaya çıkarmıştır. Bu kesimlerin yoksunluk hissettikleri en önemli mekânlar ise kentlerdir.

Neoliberal ekonomi ile kendi içinde nispeten kapalı, tek merkezden yönetilen ve emek-yoğun üretim sisteminin yerini hizmet sektörü odaklı büyüme sağlamayı amaçlayan, küreselleşme sonucunda çok merkezli bir yapıya sahip, tüketim odaklı bir üretim biçimi almıştır. Uluslararası rekabetin yoğunlaşması sonucunda yerel ekonomik faaliyetlerde de değişim yaşanmıştır. Esnek uzmanlaşma işçilerin güvencelerinin azaltılması sonucunu doğurarak toplumsal katmanlaşmayı artırmıştır. Böylece değişken mesai saatlerine dayalı, iş güvencesi olmayan düşük ücretli işler ile uzmanlığa dayalı yüksek ücretli işler ortaya çıkmıştır (Wacquant, 2015: 86). Tüketim odaklı yaşayan bir toplumsal grubun atıklarından geçinmeye çalışan düşük ücretli gruplardan oluşan atık toplayıcıları, tüketim merkezlerinde çalışmak zorunda kalan yoksullar olmaları nedeniyle neoliberal kentlerin yoksullar üzerindeki yıkıcı etkilerini açık bir şekilde hissetmektedirler.

Neoliberal dönemde özellikle de 2007-2008 krizleri sermayenin yoğunlaşmasını sağlamıştır. Krizlere karşı mücadele kapasitesi yüksek, verimli, rekabet edebilir şirketler bu dönemde zayıf şirketleri birer birer elemiştir (Kaya Özçelik, 2015: 22-23). Kriz ortamında kendi kurumsal yapılarında ve istihdam biçimlerinde değişiklik yaratan bu tekelleşme, istikrarsızlığın yeni istikrar olduğunu göstermiştir. Bu tekelleşme sürecinin sermayenin gücünü daha da artırarak; emek üzerindeki baskısının şiddetlenmesine neden olmuştur. Finans kurumlarının

yarattıkları krizden yine kârlı çıkan sermaye olmuş ve krizin yükü daha çok yoksullara yüklenmiştir. Kriz ile birlikte özellikle de devletin desteğini alan sermayenin bunu bir fırsat bilerek emekçiler üzerinde istediği düzenlemeleri yapması ile karşılaşmıştır.

Mali sermayenin öne çıkması ile beraber ücretlerde büyük değişiklikler gözlemlenmiştir. Uzun vadeli büyüme yerine kısa vadeli kar odaklı şirketlerin çoğalması ve küreselleşmenin getirdiği imkanlar sonucunda şirketler, maliyet giderleri üzerinde esnek oynama talep etmişlerdir. İşletim ve üretim giderlerini sürekli kısma talebi sonucunda, düşük arazi giderleri, ucuz emek gücüne sahip Türkiye gibi ülkelere çok uluslu şirketler yatırım yapmışlardır. Bu nedenle de yatırım çekme hedefindeki ülkeler emek gücü üzerindeki kısıtlamalarını artırarak sendikaların düşen gücünü pekiştirmişlerdir ve böylece taşeronluk, evde iş yapma biçimi gibi yeni istihdam türleri ortaya çıkmıştır (Wacquant, 2015: 86-87).

Bu bahsedilen sürece uygun politikaları izleyen kentlerde zenginleşme görülürken; bu sürecin dışındaki kentlerde hızla yoksullaşma yaşanmıştır. Yatırım çekebilen kentler ise bu zincirin bir halkası olma amacıyla tüketim odaklı bir şekilde yeniden biçimlendirilmişlerdir. Yani zenginleşen kentlerde, ekonomik büyümenin nimetleri kolay iş bulma imkanına sahip profesyoneller için geliştirilirken; bu kentlerde merdiven altı atölyeleri gibi kapitalizmin ilk tarihsel dönemindekine benzer şekilde kötü koşullar da yeniden üretilmiştir. Sonuç olarak toplumun her alanında inanılmaz boyutlarda kutuplaşma süreci yaşanmaya başlamıştır. Bu durum “ücretli emeğin toplumsal niteliğini yitirip bireyselleşmesi stratejisinin iyice yaygınlaştığını gösterir.” (Wacquant, 2015: 261). Keynesyen dönemde istihdam üzerinden

tanımlanan toplum yapısı, neoliberal dönemde kişilerin iktisadi yaşamlardaki konumları parçalanarak artık sınıf üzerinden kendini tanımlamakla zorluk çeken bireyci bir toplum yaratmıştır (İnsel, 2008: 21).

Keynesyen dönemin katı yapısını kara çevirebilen formel yapılar, neoliberal dönemde artık birçok riskleri üstlenmek zorunda kalmıştır. Bundan kaçınmak için esnek emek gücü bir çözüm olarak sunulmuş; bunun ise en iyi enformel sektörde oluşturulabildiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle neoliberal dönem enformel ile formel arasındaki sınırların kaybolduğu bir çağ olarak ortaya çıkmıştır.

Refah devletinin küçülmesi, ekonomik sistemin ve üretim biçiminin değişimi ve siyasal alanda oluşmaya başlayan krizler belli kesimlerin *marjinal* olarak kodlanmasına yol açmıştır. Üretim sistemindeki değişim, sanayisizleşme süreçleri başta Avrupa ve ABD olmak üzere, küresel ekonomiye entegre olmuş tüm dünya ülkelerinde vasıfsız işgücünü fazlalık haline getirmiş ve bazı grupları marjinalleştirmiştir. Çalışanlar için finansın öne çıkması, esnek örgütlenme modellerinin oluşumu, toplu işten çıkarmalar, ücret kesintileri, sosyal yardımların azalması, düşük ücretli istihdam, taşeronlaşma, yarı-zamanlı işler çalışma koşullarını değiştirirken; yapısal hale gelmeye başlayan işsizlik sorunu, işçilerin proleterleşmesinin genişlemesi anlamına gelmiştir. Bu durum ailelerin daha fazla ekonomik belirsizlik yaşamasına yol açmıştır. Bazı mekânlara kamu ve özel sektör yatırımı azalmaya başlamıştır. Çöküntü bölgesi olan ya da olma yolunda ilerleyen bu mekânlara, yoksulların yerleşimi artmış ve bu durum gündelik hayatta da mekânsal dışlanmaya yol açmıştır. Böylece yoksulluğun bir biçimi olan marjinalleşme ortaya

çıkıştır (Wacquant, 2015: 37-38).³ Neoliberal politikalar toplumun marjinalleşen bu kesimine karşı devletin cezalandırıcı işlevinin öne çıkarılmasına da neden olmuştur.

Toplumsal sınıfların en alt katmanında bulunan kişiler için tecrit politikaları ile mülksüzleştirilme yaşanmıştır. Bir üst kademedeki olanlar için ayrıştırıcı politikalar uygulanmıştır. Ve son olarak da üst sınıfların devletin otoritesini yeniden tesis etmelerine imkan tanınmıştır. Bu durum makul yurttaş ve sapkın yurttaş, yardımları hak eden ve hak etmeyen yoksullar gibi kategorileri meşrulaştırma işlevleri gütmüştür. Bunun için de devletin temel işlevinde ekonomik alanda deregülasyon politikaları olurken; sosyal alanda yaptırım işlevlerini artırması gözlemlenmiştir. Yani neoliberal dönemde kamu hizmetlerinin metalaşması ve emeğin prekarizasyon sürecini yaşaması, sosyal politika sisteminin zayıflatılması sonucunda kentsel hizmet sektöründe yeni proleter bir sınıfın oluşması ve ekonomik ve sosyal alanda devletin baskı aygıtını yoksullar üzerinde artırması yaşanmıştır (Wacquant, 2009: 5).

Andy Merrifield (2014: 81), bu dönüşümü onar yıllık periyodlarla emeğin ve sermayenin yeniden üretimi politikalarını ele alarak açıklamıştır. 1970'ler, sermayenin yeniden üretimi için imalat sanayinde kar getirisinin çok olmakla beraber ranta da bakışların çevrildiği; emeğin yeniden üretiminde ise işyeri odaklı sınıfsal mücadele ve kent merkezli kolektif tüketim mücadelesinin yapıldığı yıllar olarak belirtmiştir. 1980'lerde sermayenin yeniden üretimi için devletler kuralsızlaştırma,

³ Wacquant, ABD üzerindeki analizlerinde yoksulluğun mekânsal yanına vurgu yapmaktadır. ABD'de yoksulluğun mekânla ve etnik kökenle özdeşleştiğini belirtir. Daha çok siyahilerin ve göçmenlerin yaşadıkları bu bölgelerin suçlulukla özdeşleştirilmesinin yoksulluğun şiddetini daha da artırdığını savunmaktadır. Şehirlerdeki gettolar üzerinden yoksullukların kendi davranış biçimleri oluşturduğunu söyleyerek, bunları analiz etmektedir. Etnik köken ve gettolaşma ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Wacquant, 2015.

serbestleşme ve özelleştirme politikaları uygulamış ve şirketlerde birleşmeler meydana gelmiştir. Emeğin yeniden üretimindeyse sendikal haklar yıpratılmış, kentsel kolektif tüketim meseleleri ve bölgesel demokratik kaygılar öne geçmiştir. 1990’larda mülksüzleştirme yoluyla el koyma politikaları, finans kapital sermayenin yeniden üretiminde öne çıkmıştır. Emeğin yeniden üretiminde kent merkezli küresel mücadeleler ile uluslararası örgütlere karşı hareketler görülmüştür. Ve son olarak 2000’ler ile birlikte rant odaklı kapitalizm, mülksüzleştirme yoluyla birikime el koyma, borçlandırma, kemer sıkma politikaları sermayenin yeniden üretimi için gerekli düzenlemeler olurken; kent merkezli mücadeleler ve borçluluğa karşı mali sermayeye karşı hareketlerin öne çıktığı belirtilmiştir. Merrified, bu sınıflama ile devletin kendi sosyal işlevlerinden nasıl kurtulduğunun ve sermayenin hangi kesiminin ne tür politikalarla öne çıktığının çok kısa bir özetini yapmıştır. Kısaca bu sınıflandırmada devletin her kesime açık kamusal alandan ve sosyal işlevlerinden vazgeçmesi ile kamusal alanların ve kamu hizmetlerinin ticarileştiği görülmüştür. Bu piyasalaşma sürecinde emekçilerin mülksüzleştirilmesi ve devletin bu kesim aleyhine kararlar alması sonucunda sınıfsal kutuplaşma giderek artmıştır.

Devletin sosyal alandan çekilmesi marjinalleşmeyi doğurmaktadır. Devlet neoliberal dönemde sosyal alandaki işlevlerini özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarına devretmekle birlikte saf baskı aygıtını kullanacağı işlevlerine ise daha çok sarılarak, kolluk kuvvetlerine verdiği yetkileri ve kolluk harcamalarını artırmıştır. Bu durum ise şiddetin, ulusal güvenliği ya da toplumsal düzeni sağlamaktan çok daha fazla kentsel düzeni ve sermayenin çıkarını korumak için kullanıldığını göstermektedir. Bu sürecin temel mekânı ise kentlerdir.

1.2. YÜKSELEN YENİ TREND: ENFORMEL EKONOMİ

Saskia Sassen, enformelliği genel anlamıyla söze dayalı ve kayıtlı istihdam dışında kalan bütün gelir sağlayıcı faaliyetler olarak tanımlamaktadır (Sassen, 2000: 9 aktaran Altuntaş, 2008: 33). 1980'lerden sonra işsizlik, gelir yetersizliği, göç, ekonomik kriz, yüksek devlet kesintileri, bürokratik engeller, enformel sektörün büyümesine neden olmuştur. 1970'lerde enformel sektörün özellikle kentsel istihdamla ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. 1980'lerde kavram yayılmış ve 1990'larda ise resmileşerek uluslararası düzeyde kullanılmaya başlanmıştır (Türcan Özşuca ve Toksöz, 2003: 5).

Kalkınma paradigmasında enformel sektör, azgelişmiş ülkelere özgü ve formelleşmesi gereken bir olgu olarak ele alınmaktadır. Keith Hart, 1992'de ekonomiyi geleneksel ve modern ikiliği yerine enformel ve formel ikiliği üzerinden tanımlamıştır (Türcan Özşuca ve Toksöz, 2003: 1). Enformel sektör statik, homojen ve geleneksel yöntem olarak değerlendirilmiştir. Enformel sektörün kendi örgütlenmesi ilerlemeye kapalı olarak ele alınmıştır. Yani bir anlamda formel ve enformel birbirine zıt iki kutup olarak düşünülmüştür. Toplumsal ilerleme ile enformel olanın zamanla formelleşeceği, eriyip gideceği varsayılmıştır. Kalkınma paradigmasında geleneksel toplumların modernleşeceği gibi; geleneksel topluma özgü kabul edilen enformel sektörün de ortadan kalkacağına inanılmıştır. Buna karşı çıkış ise Bağımlılık Okulu'ndan gelmiştir. Portes ve Castells'in düşüncelerini dile getirdiği bu Okul, enformel sektörün ortadan kalkmayacağını çünkü bunun kapitalist ilişkilerin özgün bir formu olduğunu ve kapitalizmin kendini yeniden yapılandırmasında bundan yararlandığını dile getirmişlerdir (Castells ve Portes: 1989). Enformel ve formel sektörün birbirinden kesinlikle ayrı olduğunun

düşünülmesinin; birbirleri ile iç içe olan iki sektör arasında yapay bir ayırım yarattığı nedeniyle yanlış olduğu ve bu durumun formel ve enformelin birlikte çalıştığı karma istihdam formlarının anlaşılmasını engelleyebileceği iddia edilmiştir (Munck, 2003: 139).

Enformel sektör durağan bir yapıya sahip değildir. Aksine bu sektördeki korumalı olmayan bir çevrede yerel kapasitelerini kullanarak ve geleneksel ilişkilerinden beslenerek kendilerine bir çözüm üretebilmektedirler. Bu kesim yoksullukla mücadele etmek için farklı ve kolektif stratejiler üretmektedir. Değişen koşullarına uyum sağlamaya çalışarak aksine dinamik bir nitelik sergilemektedir. Ortak mücadele yürütmek zorunda olan ve yasal olmayan bu ilişkiler sistemi kendi içinde hem belli bir rekabeti hem de dayanışmayı içermektedir. Bu ağın işlemesi için birbirlerini tanıyan insanların dayanışmalarını sağlayan güven mekanizması çok önemlidir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 53-54). Hemşerilik, akrabalık gibi kişisel ilişkilere dayanan bu sektöre girişte kültürel sermayenin oynadığı rol açıktır. Özellikle akrabalık ilişkisi enformel sektörün hakim olduğu ülkelerin çoğunda sektöre giriş için belirleyicidir (Mitlin, 2005). Eskisine göre daha önemli hale gelen bu bağlar nedeniyle de kültür artık kişinin çalışmasında araçsallaştırılmıştır (Buğra, 2008: 15).

1970’lerde başlayan krizle beraber formel sektöre olan güven sarsılmıştır. Krize karşı formel sektör yeterli çözüm üretememiştir. Keynesyen devletin katı formel yapıları bir yanda sermaye tarafından kırılmaya çalışılmış; bir yandan da neoliberal politikaların yürürlüğe girdiği yerlerde yaşam şartları giderek ağırlaşan yoksullar, yaşamlarını sürdürebilmek için formel yapılardaki boşlukları aramak

zorunda kalmışlardır. Bu durumda enformel sektörün özellikle 1980 sonrasında iddia edildiği gibi geleneksel bir biçim olmadığı aksine yeni iş yapma biçimi olarak sermaye ve emek kesimi tarafından öne çıkarıldığı görülmektedir.

Küreselleşme ile neoliberal politikalar, Keynesyen dönemin bütün sendikal kazanımlarını yok ederken; çalışma koşulları üzerinde de yeniden yapılanmalar yaratmıştır. Daha önce kitlesel istihdam üzerinden kurulan ekonomi, artık gerekli görülmemiş ve işlerin ve emeğin parçalanması hedeflenmiştir. Bu dönemde enformel sektör de ekonomide öne çıkmış ve formel sektörle bütünleşik bir ilişkiye girmiştir. Kendi içerisinde de homojen olmayan enformel sektörde, bir yanda yüksek teknolojiden yararlanarak nitelikli işçi çalıştıran bir sektör ile düşük verimlilik ve ücret üzerinden ekonomik faaliyette bulunanlar yan yana gelmiştir (Şenses, 2013: 190).

Neoliberal dönem öncesinde enformel sektörün bu kadar büyümesinin altındaki en büyük etken, kentlere olan göçün formel sektör tarafından istihdam edilememesi sonucunda enformel sektöre yönelmesidir. Bu nedenle de enformel sektörde çalışma, göçmen gruplar arasında sık görülmektedir (Castells ve Portes, 1989: 23). Azgelişmiş ülkelerde 1980'lerden sonra yapısal uyum programlarının uygulanması ile tarımda sübvansiyonların kaldırılması, bütçe açıkları, işçi fazlalığı gibi nedenlerle sosyal politika uygulamalarının insanların geçimini sağlayamaması sonucunda enformel sektör bu kişileri istihdam edici bir şekilde öne çıkmıştır. Böylece enformel sektör formelin karşısında konumlanmakla birlikte; desteklenip genişletilmesi gereken bir faaliyet alanı olarak görülmüştür. Kriz dönemlerinde enformel sektörün gelir yaratma kapasitesi ILO'nun da bunu desteklemesine neden

olmuştur (Bernstein, 1986: 11, Itzigsohn, 2000: 154). Enformel sektörün alt kademelerinde çalışmak zorunda olan yoksullara karşı bakış açısı, girişimci ruhu ile ekonomik sistemde yer alan yoksulun kredi ile kendi işini kurarak formelleşmesi şeklinde olmuştur (Erman, 2016: 66).

Sonraki dönemlerde ise enformel sektörün çalışma dinamiklerinin sermayenin çıkarına olması sonucunda formel sektörde enformelleşme başlamıştır. Özelleştirmeler iş güvenceleri üzerinde değişiklikler yaratmış; taşeronlaşma ve yarı zamanlı çalışan kişiler gözlemlenmiştir (Şenses, 2013: 194). Çalışma hayatında yer alabilmek için vasıflı olma durumu neoliberal dönemde özellikle öne çıkmıştır. Sanayisizleşme ile beraber çoğu kişi işsiz kalmış, çalışanlar ise birçok sosyal haklarını kaybetmişlerdir. Çalışma hayatından çıkarılan kişiler, yaşamlarını devam ettirebilmek için enformel sektöre yönelmiş (Itzigsohn, 2000: 4-5), çalışanlar ise yeterli geçimi kazanmadıkları için bu sektöre ek gelir kazanmak için girmişlerdir.

Teknolojinin gelişmesi ile beraber beyaz yakalıların kimi işlerinde ve alt kademe çalışanların işlerinde otomasyon devrimi yaşanmıştır. Bu gelişim şirketlerin işgücünü azaltarak tasarruf etmesinin önünü açmıştır. Uzmanlaşma nedeniyle vasfı olmayan işçilerin bu süreçte makine ile yer değiştirilebileceği gündeme gelmiştir (Sennett, 2015: 38). Böylece hem otomasyona geçiş nedeniyle işlerinden olan işçiler hem de finansal kar kazancının yüksekliği karşısında yatırım yapmama kararı alan firmalarda çalışanlarla birlikte büyük bir işsizler ordusu oluşmuştur. Üretim sürecine dahil olan işçiler ise işsiz kalma korkusu nedeniyle ücretlerindeki ve haklarındaki kısıntıyı kabullenmek zorunda bırakılınca, formel şekilde istihdam edilemeyenler ya

da ücretleri nedeniyle geçimini sağlamakta zorlanan işçiler enformel piyasaya yönelmiştir.

Kapitalizm öncesinde üretim sürecinde doğrudan bir işlevi olmayan zengin kesim artı-ürüne el koymuştur. Kapitalizm ile birlikte ise sermaye sahibi olan üretimin bilgisine sahip olan kesim artık artı-değere sahip olmuştur. Yoksullar ise bunun tam tersi şekilde üretim bilgisine sahip olma durumlarını kaybettikçe daha da yoksullaşmışlardır (Laçiner, 2011: 315). Günümüzde de en çok işçinin entelektüel ve kültürünün artmasından endişe edildiği, çünkü bu işçi ile burjuva arasındaki ilişkinin karışmasına yol açabileceği belirtilmektedir. Yoksullar, vasıflarını yitirmeleri sonucunda yerleri otomasyon sistemi ile dolabilecek kadar basit ve “pis” işleri yapmak zorunda kalmışlardır. Bu durum formel sektör için geçerli olduğu kadar parçalı bir yapı arz eden enformel sektör için de geçerlidir. Çünkü gerekli entelektüel ve ekonomik sermayeye sahip olan işçi, özellikle de enformel sektörde yükselerek büyük kazançlar sağlayabilecek diğerlerine rakip olma riskini taşımaktadır.

Enformel sektördeki bu stratejiler temelde birbirinden farklı iki grubu doğurmuştur. İlki formel piyasada tutunamadığı için enformel sektörde çalışmak zorunda kalarak düşük ücrete sadece “karnını doyurmayı” kabul eden yoksul kişilerden oluşmaktadır. Diğer ise bir birikim stratejisi olarak enformel sektörün kuralsızlığını kendi çıkarına kullanabilecek sermaye sahibi kişileri kapsamaktadır. Daha önceleri formelin karşısında konumlanan ve ancak başka çaresi olmayanların gireceği bir ekonomi olarak düşünülen enformel sektörün birikim aracı olarak kullanılması, formel ve enformel arasındaki ilişkinin arttığını ve birbirinin karşıtı olarak görülemeyeceğini göstermektedir. Bu süreçte elde edilen gelirin büyük bir

kısmına da emek yoğun çalışan emekçiler yerine hiçbir emek harcamayan araçlar tarafından el konulmaktadır (Ergun, 2005: 65). Enformel sektörün sosyal güvenlik harcamaları ve diğer işlem maliyetlerinden nispeten uzak olma durumu enformel sektördeki farklı gruplarca değişik şekilde ele alınmaktadır. Örneğin zenginler için sosyal güvenlik sisteminin olmaması karlarını artırıcı bir işlev görmesini sağlarken; düşük gelirli çalışanlar için güvencesizliğin son noktasını oluşturmaktadır. Yani yeni dönemde iş yasalarının geçerli olmaması, düşük ücretli ve uzun süre çalıştırılabilen işçilerin olması sebebiyle işverenler de enformel sektörü rekabet ortamında tercih etmişlerdir. Enformel sektör esneklik aracılığı ile işçilerin sömürülmesi üzerinden bir sermaye birikimi yaratmıştır (Castells ve Portes, 1989: 11). Enformel sektör sermaye birikimine hem düşük ücretli emek ve mal sağlamasıyla hem de ücretlerin enformel sektördeki düşüklüğü karşısında formel emekçilerin üzerinde de maaşlarını azaltma yönünde baskı yapabilmeleri ile yardımcı olmuştur (Itzigsohn, 2000: 9).

Bahsedilen bu durum çalışmanın örneklemini oluşturan geri dönüşüm sektöründe enformel alanın formelleşmediği, aksine ikisi arasında yeni bir iş yapma biçimi doğurduğunu açıkça göstermektedir. Sosyal ilişkilere, akrabalık bağlarına dayalı ve geleneksel şekilde işleyen enformel yapı atık toplayıcılığında belirleyicidir. Formel büyük kapitalist yapılar ise bu sektörle doğrudan ilişki içerisinde olup, bunların karlılıkları enformel şekilde çalışan kişilere dayanmaktadır.

1970’lerde esnekleşme formel ve enformel sektör içinde tartışılmaz bir olgu olarak emek gücünü yeniden biçimlendirmiştir. Büyük şirketler artık enformel sektörden yararlanan küçük işletmelerle işbirliği içerisinde hareket etmeye başlamışlardır. Ucuz ve esnek emek gücünden sonuna kadar faydalanan bu enformel

şirketlere, büyük şirketler fason üretim yaptırmaktadırlar. Böylece üretimin risklerini küçük işletmelerin devralmaları sonucunda büyük firmaların riskleri de azalabilmektedir. Evde iş yapma, parça başı üretim sayesinde işçilerin birçok sorumluluğunu üzerinden atan firmalar, kalite kontrol sistemleri ile çok merkezi bir şekilde işçileri “esnek” çalıştırmaktadır. Bu durum merdiven altı atölyeleri gibi birimlerde olabileceği gibi evini çalışma mekânı haline getiren aile biriminde de gözlemlenmektedir. Kısaca enformel sektör homojen bir bütün olarak algılanmamalıdır. Enformel sektörün nimetlerini kullanarak zenginleşen bir kesimin varlığı, maddi kazancı çok olmasa da işveren ve emekçi konumunun enformel sektördeki yeri ve ev içi emeğin yaygınlığı düşünüldüğünde oldukça heterojen bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Yani işsizler ordusundan yararlanarak çalışanları üzerinde baskı yapan, enformel sektörde kendi kurdukları bağlantılardan yararlanarak yeni dönemi kendi lehlerine çeviren, bundan kazanç sağlayan bir kesim ortaya çıkmaktadır. Fakat bu sistem herkesi içerisine alabilecek genişlikte değildir. Bu nedenle de enformel sektöre daha giremeyen ve kronikleşmiş bir yeni kentsel yoksulluk yaratılmıştır.

Neoliberal politikalar, özellikle de kentlerde sosyal kutuplaşmayı, marjinalleşmeyi ve enformelleşmeyi beslemiştir. Marjinal kesimler büyük baskılar altında ucuz fiyata büyük şirketlerde ya da enformel sektörde çalışarak; işsizliğin daha az olmasına ve devletin sosyal harcamalarını kismasına hizmet etmektedir (Altuntaş, 2008: 33).

Devlet düzenlemeleri ve sendikal haklardan bağımsız hareket eden bu üretim atık toplayıcılığında da görülmektedir. Formel alana girmiş büyük sermaye geri

dönüşüm sektörü üzerinden inanılmaz büyük kazançlar elde ederken; sokaklardaki çöplerden ambalaj atığı toplama işini atık toplayıcılarına yaptırarak hem de gerekli sosyal düzenlemelerden hem toplayıcıların sorumluluklarından kaçmaktadır. Bu durum neoliberal dönemde formel ile enformel arasındaki ilişkinin belirsiz, esnek ve iç içe geçmiş olmasının göstergesidir.

1.3. NEOLİBERAL POLİTİKALARIN MEKÂNI OLARAK KENTLER

Neoliberalizm sınıf hegemonyasının tekrar kurulması politikalarıdır. Bunun hayata geçtiği mekânlar ise öncelikli olarak kentlerdir. Küreselleşme sermayenin akışkanlığı üzerinden kendini gösterirken; bu sanal akışkanlığın somutlaştığı yerlerin kent olması; küreselleşmenin beraberinde yerelleşmeyi de getirmesine neden olmuştur. Kentleri kendi ihtiyacına göre şekillendirme ihtiyacı, neoliberal dönemde kentler üzerinden mekânın üretimi mücadelesine dönüşmüştür. Sınıflar artık kentsel alanda kendi pratiklerini geliştirmeye başlamışlardır.

1970'lerin krizi ulus-devletin küresel sistemi inşa etmek için yeterli olmadığını ve bu sistemde ana ölçek olarak var olmasının imkansızlığını göstermiştir. Bu nedenle de yerel ölçek öne çıkartılarak kentler ve yerel yönetimler büyük önem kazanmışlardır. Küresel sistemin “hem yönetim hem de iktisadi hareket alanı kenttir.” Küresel sisteme uyum sağlayan kentlerde zenginleşme ve buna paralel olarak da yoksullaşma görülmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 62). Bunun toplumsal sonucu da sınıf kutuplaşmasının artmasıdır. Küresel sistemin başarılı olan kentleri, diğer kentler ile yarışarak sermayeyi kendilerine çekmekte ve kendilerini de bunun ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırmaktadırlar.

Kentler, neoliberal dönemde yaratılan tüketim kültürüne göre ve onu şekillendirmek üzere kurulmuşlardır. Eskiden üretim üzerinden düzenlenen toplum, neoliberal dönemde tüketim üzerinden düzenlenmeye başlamıştır. Ekonomideki durgunluğun sebebi olarak yöneticiler, tüketim eksikliğini göstermişlerdir. Böylece üretim ile olduğuna inanılan ekonomik büyüme; yeni dönemde tüketim odaklı ele alınmıştır (Bauman, 2005: 24-27). Yeni mekânlar ve toplumsal ilişkiler bu düşünce temelinde şekillenmiştir.

Neoliberal kent, bu düşünceler kapsamında toplumun genel çıkarına değil, sermaye lehine düzenlemelere tabi tutulmuştur. Artık sermayenin emilimini sağlama işlevine göre şekillenmiştir. Bu dönemde devlet ve kent yönetimleri vatandaşların ihtiyaçlarından önce sermayenin taleplerine öncelik vermiştir (Bayat, 2014: 30).

Kentin zengin kesimleri küresel ölçekte yaratılan mal, hizmet, bilgi ve kültürünün tüketicileri olarak kentle ilişkiye girerken; kentin yoksulları bu sürece girememişlerdir (Kaygalak, 2001: 130). Emek piyasası, iş ve gelir güvencesinin ortadan kalkması sonucunda işçilerin çalışma ve yaşam koşullarında istikrarsızlığın artması, emekçilerin kentlerde yeni bir biçimde yoğunlaşmalarına neden olmuştur.

Kentler artık sadece yıkılıp yeniden inşa edilerek ya da emek değere el koymak için gerekli yapısal koşulları sağlayacak şekilde ekonomi odaklı ele alınmamaktadırlar. İdeolojik olarak da sınıfsal hegemonyanın kurulması için politik mücadelenin birebir yaşandığı yerler olmaktadır. Burada yoksulların kamusal alandan sürekli dışlanması durumu yaşanmaktadır. Bu durum, yoksulların ve emekçilerin mücadelelerinde kendilerine kentte yer bulabilmeleri için Lefebvre'nin bahsettiği anlamda mekânsal bir mücadelenin de yapılması gerekliliğine işaret

etmektedir (Lefebvre, 2014). Yabancılaşmanın ağırlaştığı kentlerde gündelik hayata yönelik bir devrim ile yeni bir sistemin kurulabileceğinden bahsedilmiştir.

Esnek çalışma biçiminin oluşması kentlerin planlanmasında da kendini göstermiştir. Plaza çalışanlarının sadece tüketerek sosyalleşebileceği alanlar ile yeni toplumsal ilişkilerin sağlanabileceği somut ve yerel mekân olarak gökdelen ve benzeri yapılar inşa edilmiştir (Sennett, 2015: 40). Kent mekânları üst sınıfa göre planlanmış; yoksulların hapsedildiği mekânlar asfalt, kanalizasyon gibi temel hizmetlerden dahi yoksun kalmışlardır ve bu durum mekânsal farklılaşma ve tecrit yaratmıştır. Örneğin farklı mutfak kültürlerine yönelik açılan lokantaların amacı, kentlerde giderek artan sayıdaki göçmenin beslenme alışkanlığını devam ettirebilmesi için değil; turistlerin farklı çeşitlere ulaşabilmesidir. Yani kentlerdeki inşa süreci ihtiyacı olmasına rağmen göçmenlere ya da yoksullara göre değil; kentin yerleştiği olmasa bile müşteri olabilecek kişilere göre düzenlenmiştir (Jayne, 2006: 137).

Sınıf yapısı da bu yeni döneme uygun şekilde değişmiştir. Üretim süreçlerinde ortaya çıkan sınıf kavramı analizin bir boyutunu oluşturmuş, sürekli bir tüketim hali olarak kentlerde de tüketim pratikleri sonucunda girilen toplumsal gruplar toplumsal konumumuza dair başka bir bilinç oluşturmuştur. Farklı kültürel ve sosyal sermayeye sahip olan sınıflar, farklı tüketim biçimleri geliştirerek sınıfsal farkı daha da derinleştirmiştir. Özellikle de küresel kentlerdeki gruplar tüketim ve yaşam tarzı farklılıklarından dolayı kutuplaşmayı en fazla yaşayan topluluklardır (Harvey, 2010).

Neoliberalizmde tüketim, ihtiyaç karşılama amacının dışında sınıfsal konumunu pekiştirmek ya da üst sınıflara aidiyeti sağlamak için kullanılmıştır. Ürünlerin kişilerin sınıfsal gücünü gösterme aracına dönüşmesi; meta ile emek arasındaki ilişkiyi koparıcı etki yaratmıştır. Piyasada sadece hangi metanın ne kadar fayda sağlayacağına dair bir bilgi vardır. Böylece neoliberalizm, meta ve emek arasındaki ilişkinin görünmezleşmesinden faydalanarak emek üzerindeki dönüşümleri daha rahat gerçekleştirebilmiştir. Neoliberal kentlerin tüketime göre düzenlenme biçimi, bu sürece dahil olmayanların dışlanmasını doğurmuştur. Yani kentlerde rekabet eden sadece metalar değil; insanlardır da. Buna dahil olamamak ise kişisel bir başarısızlık olarak görülmüştür. Bu nedenle de kentlerde, giderek gündelik hayatları da farklılaşan üst orta sınıfı oluşturan profesyoneller ve elitler ile çalışsa dahi yoksulluğu giderilemeyen emekçiler ve işsizlerin oluşturduğu yoksullar yer almaktadır (Üçoğlu, 2015: 40-41). Çok uluslu şirketlerin yönetici kademelerini, saha çalışanlarını oluşturan *plaza çalışanları*, yeni profesyoneller kentlerin yeni sahibi olmuşlardır ve kentlerin buna uygun şekilde bu kesimin tüketimini sağlayacak şekilde planlanması gerekmiştir. Neoliberal ideolojinin kentlere yayılması da akademisyenden şirket yöneticilerine, doktorlardan sanatçılara kadar geniş bir görünüm çizen bu yeni profesyonel sınıflarca sağlanmıştır (Wacquant, 2009: 31). Böylece neoliberal kentler, ürünlerin üretimi üzerinden değil; kültürün üretimi ve tüketimi üzerinden inşa edilmiştir (Jayne, 2006: 58).

Neoliberal kentler zaten küreselleşme ile yereller üzerinden birbirleriyle rekabet eder hale getirilmiştir. Üretim, emek gücünün ucuz olduğu yere istediği zaman kayabilme imkânına sahip olmuştur. Küresel akışkanlığa sahip sermayenin yerel sınırlara sahip emekçiler üzerindeki hareket kabiliyeti, işini kaybetmemek için

üzerlerindeki tüm baskıyı kabul etmeye mahkum emekçi kesimini yaratmıştır. Bu süreç çalışanları giderek yoksullaştırmıştır. Kârlılığı düşen imalat sanayi, ucuz emeğin olduğu yerlere kayarak emek üzerindeki baskı sayesinde kârını artırmıştır. Buna rağmen ekonomide temel kâr getirici faaliyet olarak finans öne çıkmaya başlamıştır. Neoliberal dönemin küresel kentleri ise finans merkezleri olarak kurgulanmışlardır. Neoliberal küresel kentler, imalattaki konumlarından vazgeçerek finans ve hizmet sektörünü geliştirmiş ve bu durum kentin ekonomisinde önemli bir değişim yaratmıştır (Sassen, 1996: 68). Kentlerin görünümünü değiştiren diğer bir durum ise sermayenin varlıklar alanına saldırarak rant üzerinden kâr kazanmaya çalışmasıdır. Gelişmiş ülkeler küreselleşme ile pazar alanını genişletebilirken; üretken sermayesi düşük olan azgelişmiş ülkeler kendi varlıklarına saldırarak onları piyasalaştırma yoluna gitmişlerdir. Kentlerde ise konut piyasası üzerinden rant kazanmak için faaliyetlerine başlayarak kentleri kocaman birer şantiye alanına çevirmişlerdir.

Yerelde finansal sermaye ve yöneticilerden oluşan koalisyon, Batılı ülkelerde sosyal yardımların kesilmesine neden olmuştur. Belediye hizmetleri bilinçli bir şekilde giderek yoksulların yaşadıkları bölgelerde azaltılmıştır. Buradaki amaç, kentlerdeki yoksulların yaşadıkları çöküntü alanlarından yoksulların sürülmesi sonucu o bölgelerin iş dünyası ve orta sınıf için yeniden inşa etmiştir. Bu inşa sürecine kamu kaynakları ve teşvikler eşlik etmiştir. Böylece yeni üst sınıfın kullanımına adanmış soylulaşmış bölgeler oluşmuştur (Wacquant, 2015: 101-102).

Bahsedildiği gibi finans, emlak, medya gibi neoliberal dönemde parlayan mesleklerde çalışan kişiler için yaşam alanı oluşturulması talep edilmiştir. Kentteki

etkinlikleri tüketebilecekleri mekânlar istenmiş ve bu istekleri kültürel sermaye yoksunu emekçi ve yoksul kişilerin zararına olmasına rağmen karşılanmıştır. Orta sınıf, eski işçi sınıfının yaşadığı mekânlarda yaşamaya başlayarak, onları yerinden ederek kentlerde soylulaştırma yaşanmıştır (Erman, 2016: 25- 26). Kent merkezinin çeperinde zengin kişilerin ikamet edeceği yerler oluşturulmuştur. Daha sonra kent merkezindeki çöküntü alanlarının yeniden değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu durumlarda hep konut piyasası ekonominin itici gücünü oluşturarak sermayenin kazançlarını artırmıştır. Bu süreçte ise sürekli yerinden edilenler yoksullar olmuştur (Erman, 2016; Wacquant, 2015). Mekânın sürekli üretimi ile birlikte yerinden edilen kişilerde mülksüzleşme olgusu gündeme gelmiştir.

Neoliberal kentlerde uzmanlaşma ve mekânsal ayırım birbirleriyle paralel işleyen süreçler olmuştur. Daha önceki dönemlerde kentlerin planlanması hep üretim üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kentlerin merkezinde toplumsal sınıfın her kademesinden insanlar görülebilmekteyken; neoliberal dönemde kentlerde mekânsal tecritler başlamıştır. Kent merkezleri tamamen tüketim merkezi olarak kurgulanıp zenginlere ve turistlere yönelik düzenlenmiştir. Buna karşılık emekçiler ve yoksullar kentlerin dışına itilmişlerdir. De Certau (2008: 186), bu durumu Dünya Ticaret Merkezi metaforu ile açıklamıştır. Bu merkezde yükselmek, kişinin kentte ve toplumsal konumunda da yükselerek kitlelerin dışında kendini çıkararak, kitleler ile arasında mesafe koymasına neden olacağı şeklindeki açıklaması, neoliberal dönemde kentlerdeki toplumsal ayrışmanın temelini açıkça örneklendirmiştir.

Artık kentlerde kamusal alanlar, yoksulları dışlayıcı bir şekilde tekrar kurulmuştur. Toplumun tamamının kullanımına açık olduğu iddia edilen bu kamusal

mekânlar da birer meta haline gelmiştir. Ayrıca bu mekânlarda geçimlerini sağlayabilmek adına yoksulların buralarda iş yaptıkları gözlemlenmiştir. Yoksulluğun giderek artması ile beraber kamusal mekânlar, zenginler tarafından yardım edilmeyi bekleyen yoksullara imkan sağlamıştır (Bayat, 2014: 34). Kamusal alanların yoksulların kullanımında olması ise zenginler tarafından huzursuzlukla karşılanmıştır. Bu nedenle de zamanla zenginlerin kentin farklı bölgelerine giderek kendilerini toplumdan soyutladıkları görülmüştür. Böylece kentte mekânsal ayrışma yaşanmış, her sınıf kendine benzer olan homojen bir grupta ilişki kurmaya başlamıştır (Bayat, 2014: 38). Daha önceleri toplumun her kesiminin bir araya geldiği, karşılaştığı yerler olan kamusal mekânlar, giderek belli bir grubun kullanımına ait olan ve kolektif düşünce ya da mücadele yerinden ziyade sadece bir meta gibi ele alınmıştır. Toplumun her kesiminin yaşadığı kamusal mekânlar giderek azalmakta, her sınıf ya da grup kendi *habitusunda* yaşamaktadır (Jourdain ve Naulin, 2016). Böylece kentler özellikle de mekânsal tecritlerle habitusun aktarıldığı mekânlara dönüşmüşlerdir. Mekânsal tecritler dışsallığın içselleştirilmesi ile habitusun devamını sağlamıştır.

Yoksulların yaşadıkları mekânların tüketim kültürü değerlerine göre yeniden biçimlenmesi toplumsal ayrışmanın keskinleşmesine neden olmuştur. Burjuva değerlerinin benimsendiği neoliberal kentlerde yoksullar medeniyetsizlikle suçlanmış ve ayrımlaşma güvenlik algısı ile meşrulaştırılmıştır (Alpman, 2016: 186). Bu durumu aşmak ise neoliberal kentlerde tüketim ile mümkün hale gelebilmiştir. Çünkü birey ve toplum arasındaki ilişki bu şekilde kurgulanmıştır (Jayne, 2006: 31).

Gelişmiş ülkelerde sanayisizleşme sonucunda işlerinden olanlara küreselleşme sonucunda göçmen kitleler de eşlik etmişlerdir. Bu durum bu grupların ucuz konut, enformel sektörden geçim sağlama gibi imkanların olduğu kent çeperlerine geçmelerine neden olmuştur. Böylece kentlerde mekânsal kutuplaşma giderek artmıştır. Kentler artık bir yanda yoksul olan ve suçla damgalanmış mekânlar ile orta sınıfın daha iyi kamu hizmeti almak ve güvenli olarak addettiği ve devlet eliyle de desteklenen kentsel adacıklar şeklinde bölünmüştür (Wacquant, 2015: 41-42).

Kentlerdeki bu kutuplaşma kentsel hizmetlere erişimden, kentle kurulan bağlardan, mekânsal tecritlerden ve bireylerin tercih ettiği tüketim mekânlarından anlaşılmaktadır. Örneğin atık toplayıcıları için kent ilişki kurup, imkanlarından faydalanabildikleri bir mekân değildir. Barınma ihtiyacı ve kent hizmetlerinden faydalanamayan bu kişiler için kent, sadece geçinmeleri için zorunlu olan atıkları topladıkları bir çalışma mekânıdır. Bu kişilerin çoğu için yaşama mekânı kendi sıkıştıkları bölgeler ya da memleketleridir.

1.4. YOKSUNLUK HALİNİN YENİ KENTSEL YOKSULLUKTAKİ GÖRÜNÜMÜ

Yoksulluk bütün sınıflı toplumlarda karşımıza çıkan bir olgudur. Bir sınıfın zenginleşmesi, diğerlerinin emeğinin sömürülmesine bağlıdır. Kapitalizmde yoksulluk proleterleşme süreçleri ile birlikte düşünülmelidir. Yani yoksulluk toplumsal yaşamın bir parçası olmuştur ve kapitalizmin ekonomik, siyasal ve toplumsal alandaki hakimiyeti ile de yoksulluğun boyutu giderek şiddetlenmiştir.

Çalışma kapsamında neoliberal dönemle birlikte ortaya çıkan yeni kentsel yoksulluk incelenmeye çalışılacaktır.

Kalkınma teorisi, ekonomik büyüme ile yoksulluğun azalacağına dair varsayım üzerinden hareket etmiştir. DB, ekonomik büyüme ile yoksulluğun azalacağına dair tezi desteklemiştir (Zabcı, 2009: 71). Yoksulluğun iktisadi krizlerden dolayı ortaya çıkıp daha sonra ortadan kalkacağı düşüncesi, Avrupa ülkelerinde refah devleti döneminde de yoksulluğun gözlemlenmesi ile geçerliliğini kaybetmiştir. İstihdamsız büyümenin yaratılması nedeniyle yoksulların durumunda ekonomik büyümeye göre bir değişim yaşanmamıştır. 1970'lerden itibaren ise sermaye, emek gücünün ucuz olduğu yerlere kaymış ve bu durumda da iş bulamayan ya da çalışan yoksullar ortaya çıkmıştır (Buğra ve Keyder, 2003: 11). Düzensiz, yarı zamanlı, esnek çalışma ilişkilerinin ortaya çıktığı bu dönemde istihdam temelli sosyal politika geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Çalışan yoksulların ekonomik ve sosyal hayatın içindeki yeri giderek belirginleşmiştir. Enformel sektörün genişlemesi yoksulluğun gençleşmesi ve kadınlaşması da ucuz emek gücü isteği sonucunda küreselleşme ile gözlemlenebilen olgular olmuştur.

1970'lerden itibaren yoksulluğun azalacağı varsayımı yapan uluslararası örgütlerin politikalarının başarısızlığı, bu örgütlere karşı tepkilere yol açmıştır. Neoliberal politikalar emekçi kesimlerin durumlarını kötüleştirirken; 1990 ve 2000'ler boyunca ekonomik büyümenin refah getireceği iddiasının da gerçekçi olmadığı birer birer çıkan krizlerle görülmüştür. Bu nedenle de bu örgütler meşruiyetlerini tekrar kurabilmek için yoksulluğa karşı mücadele politikası ile öne çıkmışlardır. Filiz Zabcı (2009: 48) bu durumu , “Banka, neoliberal ekonomi

politikalarını sosyal ve çevreci boyutları içine alacak şekilde genişletti.” ifade etmiştir. Çünkü bu dönemlerde azgelişmiş ülkelerde Batı’nın politikalarına karşı hoşnutsuzluklar başlayarak sol akımlar güçlenmiştir. Batılı devletler açısından bu ülkelerin komünizme kayma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da Washington Konsensüsü ile IMF ve DB ortak hareket ederek yoksulluk sorununa eğilmişlerdir. Özellikle de DB, yoksullukla ilgili doğrudan politikalar üretmiştir. Mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk kavramları bu dönemde türetilmiştir. Azgelişmiş ülkelerde yoksulluğun azaltılmasında başarı elde edilememiş fakat bu alanda bir veri tabanı oluşturulmuştur (Zabcı, 2009: 32-38).

Mutlak yoksulluk insanların fizyolojik olarak ihtiyaçlarını karşılayamaması üzerinden tanımlanmıştır. Yani mutlak yoksullar, kişilerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için tüketmeleri gereken malların asgari fiyatına sahip olmayan kişilerdir. Bunun gibi yöntemler yoksulların homojen olduğu varsayımından hareket etmiştir. Oysaki yoksullar homojen bir bütün değildirler. Öncelikli olarak kırsal ve kentsel yoksulluğun nedenleri ve sonuçlarının farklılaşmasına rağmen bu iki olgu aynıymışçasına ele alınmaktadır. Ayrıca bu iki yoksulluk biçimi de kendi içerisinde heterojen grupları barındırmaktadır. Toplumsal ilişkilerinin, sorunlarının farklılaştığı bu grupları tektipleştirmesi açısından mutlak yoksulluk sosyolojik gerçekliğe denk düşmemektedir. Wacquant (2015: 122), “Gelir güvenilir ve cılız bir değişkendir; hem ücret-emek ekonomisinin kıyısında yer alan hem de yoğun devlet gözetimine tabi (sosyal yardım bürolarının düzenlemeleri sayesinde) nüfuslar ele alınıyorsa, geliri ölçmek özellikle zordur.” diyerek yoksulluk ölçümünde gelir odaklı bir bakış açısının teorik eksiklikleri bir yana ölçme yöntemi açısından da sıkıntılı olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu yöntemde yoksulların gelirlerini doğru bir şekilde belirttikleri

varsayılmaktadır (Mingione, 1996: 5). Ayrıca yoksulluğun maddiyat üzerinden anlaşılmaya çalışılması toplumsal sefaletin göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Mutlak yoksulluğa dair diğer bir eleştiri yoksullukla kişilerin kendilerini dışlanmış hissetmeleridir. Bu ölçümde sadece ekonomik kıstasın ele alınması, başka birçok nedenden dolayı kamusal birçok hizmete erişemeyen ve belki de kendilerini kamusal alanda var edemeyen kişileri kapsamamaktadır. Oysaki bu kişilerin de birçok konudan mahrum olmaları sebebiyle yoksul oldukları kabul edilmelidir.

Hobsbawn da yoksulluğu maddi gelire rağmen varlığını sürdüren toplumsal yoksulluk, minimum yaşam standartlarının altında bulunma nedeniyle ancak başkalarının yardımları sayesinde hayatını devam ettirebilen sefalet durumu ve sefalet ve toplumsal yoksulluk sonucunda toplumun grup ve kurumları açısından değerli görülmemeyi ifade eden moral yoksulluğu olarak sınıflandırmaktadır (Hobsbawn, 1969: 398 aktaran Çiğdem, 2011: 206).

Mutlak yoksulluk gibi sadece fizyolojik ihtiyaçlara değil, insanların temel ihtiyaçlarını karşılaya bile toplumsal ihtiyaçlarını karşılayamama kurumunu ele alan, *görelî yoksulluk* kavramı da vardır. BM yoksulluğu bu şekilde aşamalı bir şekilde ele alarak; eğitim sağlık, temiz su kaynaklarına ulaşım gibi konuları da yoksulluk çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu durum yoksulluğu yine gelirle eşleştirmesine rağmen bunun farklı yanlarını da ortaya koyan *insani yoksulluk* kavramıyla anlatılmaktadır (Kılıç, 2015: 127-128). Bu yaklaşımların toplumdaki yoksulluğu bir bütün şekilde ele almalarına karşın kır ve kent yoksullarının gündelik yaşam pratikleri, sorunları ve çözümleri arasında büyük farklılıklar vardır. Bu çalışma

kapsamında kent yoksulluğu sorunu ele alınmakla birlikte 1980 sonrası ortaya çıkan yeni kentsel yoksulluğa odaklanılacaktır.

1980 öncesinde yoksulluk kapitalist kentlerin bir özelliği olarak ele alınmıştır. Azgelişmiş ülkelerde kırdan kente göç eden, sanayi sektöründe düşük istihdam edilen ya da edilemeyen geçici işlerde çalışan, sağlıksız barınma koşullarında yaşayan kişiler için kent yoksulu kavramı kullanılmıştır. 1950'lerden sonra kente gelen göçmenler enformel ilişkilerini kullanarak bazı ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdir. Formel emek piyasasına giremeyenler enformel işlerde çalışarak, bunu bir basamak olarak görüp daha sonra formel piyasalara geçebilmişlerdir. Bu durum ise yoksulluğun geçici olmasını sağlamıştır (Kaygalak, 2001: 132). 1980 sonrası ise bu süreç, neoliberal ekonomi politikaların sonucunda enformel sektör, taşeronluk, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerinde kalıcı olarak çalışmak zorunda kalan çalışan yoksulları ve bu ilişkiler ağına dahi hiç giremeyen işsizleri kapsamıştır. Yeni kentsel yoksulluk uzun süre işsiz olmaları nedeniyle cesaretleri kırılan işsizleri, kültürel ve mekânsal birçok faktör nedeniyle ekonomik ve toplumsal yaşamdan dışlanan kişileri de yoksul kabul etmektedir. Bu yoksulluk türü önceki dönemin aksine ekonomik büyümenin tam gerçekleşemediği azgelişmiş ülke sorunu olarak ele alınmamakta; gelişmiş ülkelerin de sorunlarının başında gelmektedir.

Devletlerin yoksulluğa bakış açısında uluslararası örgütlerin de hedeflediği üzere bu olgunun ortadan kaldırılması değil, yoksulluğun baskı politikalarıyla yönetilmesine dair vurgu yer almıştır. Kentsel marjinaler olarak kodlanan ve yoksulları da içine alan bu gruba karşı devlet tavrını değiştirmiş ve cezai işlevini öne çıkartan kurumsal değişiklikler yapmıştır (Bauman, 2005: 82). Bu dönüşüme uygun

bürokratik değişiklikler yapılmış ve toplumun genel gözetleme noktasında devlet, teknolojik yenilikleri sonuna kadar kullanmıştır. Toplum tarafından bu politikaların meşruiyetinin kazanılması önemlidir çünkü sürekli denetim halinde yaşamak geniş halk kitlelerinde huzursuzluğa yol açabilir. Ama neoliberal dönemde ulusal medyada, siyasi partilerde güvensizliğe dair yapılan vurgu nedeniyle bu güvensiz ortamı alt etmek için devletin bu denetim ve ceza işlevlerini artırmak zorunda olduğu lanse edilerek, uygulanan politikaların meşruluğu sağlanmıştır. Cezalandırma işlevinin bu kadar öne çıkması, devletin söylenenin aksine toplumsal hayattan geri çekilmesini değil gücünü artırmasını doğurmuştur. Fakat cezalandırma işlevleri için gerekli hizmetlerin özelleştirilmesi ya da piyasadan temin edilmesi gibi durumlar bu sürecin sermaye lehine işlediği sonucuna götürebilir (Wacquant, 2009: 1-3). Yani devlet Bourdieu'nun sol eli olarak söylediği sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi hizmetlerini; polis, adalet, bürokratik aygıtların zor uygulaması gibi işlevleri yapan sağ eli ile değiştirmiştir (Wacquant, 2009: 289). Böylece sermayeye karşı özgürlükçü olan devlet alt sınıflara karşı da otoriter ve paternalist bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Yeni kentsel yoksulluk, ekonomik yoksunluk kadar kültürel ve siyasi yoksunluğu da içeren bir süreçtir. Yoksulluk ve yoksunluk arasındaki ilişkide kentlerin bu dönemde öne çıkması ile birlikte yoksunluk daha gözlenebilir olmuştur. Yeni kentsel yoksullar temel kentsel hizmetlere erişemeyen, bu hizmetlerden yoksun kişilerdir (Ergun, 2005: 42-43). Neoliberal dönem kentleri bireylerin tüketimi üzerine kurgulanmıştır. Kentteki tüketim konumuna göre kişilerin saygınlık kazandıkları bu dönemde tüketime dahil olmayanlar için yoksunluk önceki dönemlerde olmayan bir biçimde artmıştır. Tüketim üzerinden kurgulanan kentler ve toplumsal ilişkiler sonucunda, tüketim *normal olan* davranış olarak algılanmaya başlamış ve yoksullar

bu hayatı yaşamayan problemlili kişiler olarak kendi saygınlıklarını kaybetmişlerdir (Bauman, 2005: 38). Bir anlamda devletin istihdam ve sosyal adalet odaklı kamu politikalarını uygulamaktan vazgeçmesi sonucunda kentte yoksul kesimler marjinalleşerek yeni kentsel yoksullar yaratılmıştır.

Yoksulluğun nedenine dair; yoksulluğun sebebini yoksulda bulan ve suçunu ahlaksız, beceriksiz, tembel olması gibi niteliklere sahip olması nedeniyle yoksul olduğunu ileri süren yaklaşım ile ekonomi politik gibi yapısal başka nedenlerle yoksulların dışındaki nedenlerden dolayı yoksulluğun ortaya çıktığını söyleyen iki farklı yaklaşım olduğu belirtilmiştir. Liberal politikalar her zaman yoksulu suçlu görme eğiliminde olarak yoksulluğu bir toplumsal anomallik olarak ele almışlardır. Oysaki neoliberal politikalarla birlikte sermaye lehine düzenlemeler toplumun birçok kesimini dışlamıştır. Bu dönemde çalışmasına rağmen yoksul olmaya mahkum bırakılan kesim vardır ve her geçen gün bunların sayısı artmaktadır. Bu kesimin içinde eğitimli yoksulların da olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, yoksulluğun yoksulun kendinden kaynaklanan bir olgu olmadığını kanıtlamaktadır. Kapitalizm doğası gereği kendi yoksulluğunu üretmekte, şiddetlendirmektedir.

Keynesyen devletin çöküşü, sanayisizleşme; uzun süre işsiz kalan kesimleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde imalat sanayinden hizmet sektörüne kayılması, ya çok vasıflı işçileri ya da çok vasıfsız işçileri doğurmuştur. Vasıfsız işçilerin yaptıkları işlerde istikrar çok fazla aranmadığı için esnekleşme had safhaya çıkmıştır. Böylece toplumun geneli sürekli işsiz kalma riski ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kişiler ekonomik sistemdeki konumlarına paralel şekilde toplumsal yaşamdan ve siyasetten de dışlanmaya maruz bırakılmışlardır. Böylece yoksullukları

dışlanma ve riske açık hale gelme ile beraber “kıtlık yoksulluğundan risk yoksulluğuna” geçmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 70-71).

Neoliberal politikalar karşısında yoksullar kendi geçim stratejilerini devreye sokmuşlardır. Fakat bu stratejiler yoksulluktan çıkış biçimi oluşturma olarak olumlu bir şekilde ele alınmamalı; aksine yoksulluğun şiddetlenmesi sonucu sadece yaşamını devam ettirebilme olarak düşünülmelidir. Geçimlik etkinliklerde bulunmak, cemaat ilişkilerine yönelmek, tüketim harcamalarının kısılması, göç, geniş aile olarak yaşama, daha fazla bireyin işgücüne katılımını sağlama ve enformel sektörde çalışma bu stratejilerden olmuştur (Şenses, 2013: 247-249). Enformel sektör yoksulların geçim sağlaması için bir yandan olumlanırken; bir yandan da yerel yönetimler tarafından özellikle de küçük ölçekli enformel girişimlere karşı baskıcı politikaların sürdürüldüğü görülmüştür.

Kronik işsizlik sonucu yoksullar giderek sosyal yardımlara bağımlı hale gelmişlerdir. Neoliberal politikalar sonucunda sosyal yardımlara erişimin zorlaşması, çoğu yerde ortadan kalkması nedeniyle yoksullar ek iş, kayıt dışı çalışma gibi çözümler üretmişlerdir. Yoksullar esas olarak marjinal işlerde kendilerini göstermiştir. Kentlerdeki bu işlerin oranlarının artması bu kapsamda değerlendirilmelidir. Örneğin atık toplayıcılığı da bu dönemde ortaya çıkmış, marjinal olarak addedilen işlerdendir ve kayıt dışı olsa da bu işi yapanlarla karşılaşmaları halinde bireysel olarak farklı tavır takınsa da toplum tarafından çevreyi koruyucu bir iş yapmaları nedeniyle söylem olarak olumlu bir kanı yaratmışlardır.

Neoliberal politikalarla devletin sosyal yardımlarının da kesilmesi; bu politikalar sonucunda giderek artan sayıdaki yoksulun durumlarını belirsiz hale sokarak yoksulluğun daha şiddetli yaşanmasına neden olmuştur (Mingione, 1996: 19). Liberal politika bu dönemde yoksullukla ilgilenmeyi sivil toplum kuruluşlarına ve aile, hemşerilik gibi toplumsal dayanışma unsurlarına bırakmıştır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde enformel sektörün de yoksullara karşı yaşamını idame ettirebilmek için geçim sağlayacağı fikri vardır. Düşük ücret, esnek istihdam biçimlerinin yoksullara karşı bir çıkış noktası sağlaması ise gerçekte uyuşmamakta, aksine yoksulluğu daha da artırmıştır. Yani hem ücretlerin düşürülmesi hem de kamu harcamalarının kısılarak kamu hizmetlerinin metalaşması yeni yoksulları doğurmuştur.

Yeni kent yoksulluğu, toplumsal dışlanmanın da yüksek olduğu bir durumdur. Ekonomik olarak istihdam edilseler de artan toplumsal kutuplaşma nedeniyle yoksulların kentle ve diğer topluluklarla iletişimde büyük engeller bulunmaktadır. Güney Avrupa ülkeleri ve elbette Türkiye için de söylenen geniş aile dayanışmasının yoksullara bir çıkış kapısı olarak sunulması geçerliliğini kaybetmiştir. Çünkü bu yeni dönemde geniş aile üyelerinin birçoğu yoksulluk çekmektedir ve bu durumda kimsenin birbirine yardım edebilecek imkanı kalmamıştır. Yardım da çoğu zaman geçici bir kötü hali düzeltene kadar yakınına el uzatma şeklinde ilerlerken; neoliberal dönemde kimse yoksulluk halinin geçici olduğuna inanmamaktadır (Buğra ve Keyder, 2003: 9).

Barınma yeni dönemde çok büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Gettolar sadece negatif anlamlarıyla anılmış ve bu yeni dönemde buralarda barınıyor olmak o

bölgelerde ikamet eden kişilerin emek piyasasına girmesinde büyük bir engel yaratmıştır. Gettolara bazı kişilerin sıkışıp kalması bir nevi hapisane gibi tecride yol açmıştır (Wacquant, 2009: 204-205). Atık toplayıcıları için mekânsal tecrit yaşanmakla birlikte asıl damgalanma konusu çalıştıkları iş nedeniyledir.

Bu yoksullukta, yoksulluğun istihdam edilme durumu da değişmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşanan sanayisizleşme süreci üretim yapısında değişimlere yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerde imalat sektöründen hizmet sektörüne doğru bir kayış yaşanmıştır. Bu süreçte Keynesyen dönemde kazanılan emek standartları aşındırılmıştır. Güvencesiz, esnek, yarı zamanla istihdam biçimleri ortaya çıkmıştır. Küresel rekabet sonucunda ekonomik sistemde tutunmaya çalışan azgelişmiş ülkeler de emek üzerinde baskı yaratarak emeğin haklarını geri alarak ucuz emek üzerinden bu rekabete dahil olmuşlardır (Şenses, 2013: 166-167). Rekabet sadece ulusal düzeyde değildir; küreselleşme ile birlikte kentler de bu rekabette ayrı bir aktör olarak yer almıştır. Sermayenin bölge ya da kent sınırına çekilmesi için emeğin üzerindeki baskılarla ucuz emek yaratılmıştır. Bu durum ise formel olarak çalışan kişilerin giderek yoksullaşmasına yol açmakla birlikte; özellikle azgelişmiş ülkelerde enformel sektör yoksullar için bir geçim kapısı oluşturmuştur. Enformel ekonomi ve formel ekonomi arasında yeni bir ilişki türü doğmuştur. Yoksulların çalışan, işsiz, geçici sürede iş bulan gibi farklı konumları da yoksulların aslında heterojen bir grup olduğunu kanıtlamıştır. Keynesyen dönemde giderek ortadan kalktığı gözlemlenen çalışan yoksulluk, neoliberal dönemde emek üzerindeki baskılar sonucunda tekrar görünmeye başlanmıştır.

Neoliberal dönemde finansallaşma sonucunda çok fazla kişi borç yolu ile yoksullaşmıştır. Ücretlerin düşmesi, esnekleşme, güvencesizleşme nedeniyle birçok çalışan da yoksul olarak hayatını idame ettirmeye çalışmışlardır. Bu kişiler özellikle kentlerde yoğunlaşmıştır. Krizlerin sebebi olarak yüksek maliyetli işgücünün suçlanması ise emek üzerindeki baskıyı artırarak sömürünün meşrulaşmasına neden olmuştur. Güvencesiz olarak çalışmak zorunda kalanların yaygınlaşması, güvencesizlik üzerine istikrarsız yaşam koşulları olan bir grup yaratmıştır.

Ulusal ölçekli uygulanan sosyal politikalar ve sosyal yardımların ortadan kalkması ile toplumdaki huzursuzluğun giderek artması sonucunda yerel yönetimler, kendilerini önlem almak zorunda hissetmişlerdir. Böylece geçici destek programları uygulayan yerel birimler yoksulluğun giderek ulusal ölçekte heterojenleşmesine yol açmıştır (Wacquant, 2015: 295).

Devam eden sosyal yardımlar yoksulların yaşama şanslarını artırması anlamında önemliyken; bir yandan da sosyal damgalanma yaratmıştır. Fakat bir yandan da yoksullar, bu yardımları giderek artan oranda talep etmişlerdir. Wacquant, devletin Fransa'da Kızıl Kuşak Citélerine yatırım yapmaması, yerel ekonominin de bunu yapabilecek imkanının olmaması sonucunda bu bölgelerin ilgisiz kalmasının bölgede yaşayanlar açısından tecrit edilme hissini artırdığını söylemiştir (2015: 243). Sosyal damgalanmanın yanında yoksulların sosyal yardımlardan haberdar olmamaları, yardım almaları için gerekli bürokratik işlemlerin uzun ve karmaşık olması, yardımlarda adam kayırmacılığın olması gibi nedenlerle yoksulların yardım alamadıkları durumlarla da karşılaşmıştır (Türcan Özşuca ve Toksöz, 2003: 40).

Yeni kentsel yoksullukta mekânsal damgalanmaya etnik damgalanmanın da eşlik ettiği ve hatta birçok örnekte bu ikisinin bir arada olduğu gözlemlenmiştir. Devletin yoksulları etnik bir grupla bağdaştırması sonucunda eşit yurttaşlık temelli hak taleplerinin dile getirildiği belirtilmiştir (Wacquant, 2015: 36). Bu mekânlarda yaşayanlar açısından dışlanma özellikle de gelişmiş ülkelerde kendini sıkça hissettiren en önemli olgudur. Bu durum iş süreçlerine katılamayanlar açısından büyük bir öfkeye dönüşmüştür. Çünkü mekânsal damgalanma, bu bölgelerde yaşayanlar için iş süreçlerine katılamamaya neden olmuştur. Suçlulukla özdeşleştirilen bu bölgelerde yaşayanları istihdam etme konusundaki isteksizliğin yanı sıra bu bölgelere kamu ve özel sektörün yatırım yapmaması sonucunda da istihdam olanağı yaratılamamıştır. Bu ise yerel yoksulluğu katlanarak artırmıştır. Bu durumdan kaçış ise ancak bireysel anlamda tüketime dahil olarak mümkün hale gelmiştir. Yani bu mekânlarda yaşayanlar açısından da bireysel kurtuluş, tüketim odaklı neoliberal kente tüketim üzerinden eklenilerek bireysel saygınlık kazanarak mümkün olabilmektedir (Wacquant, 2015: 43). Para ve ulaşım imkanları olmadığı için tüketim süreçlerine de katılmalarında engelle karşılaşılan yoksullar için bu durumun süreklilik arz etmesi umutsuzluğa dönüşmesine neden olmuştur (Bourdieu, 2015: 313).

Mekânsal damgalanmayı temsil edilememe sorunu izlemiştir. Zengin ve yoksul arasındaki uçurumun giderek artması ve kamusal güçlerin zenginleri desteklemesi, yoksulların kendilerini daha da dışlanmış hissetmelerine neden olmuştur. Devletle kurdukları ilişkinin biçiminin daha çok polis faaliyetleri kapsamında şiddet içermesi nedeniyle yoksullar kendilerini bu düzene karşı suç oranlarını artırarak yer bulabilmişlerdir (Wacquant, 2015: 45).

Kentler ve sokaklardan bir yandan yoksullar dışlanırken bir yandan da buralar yoksulların pasif direnme biçimini gerçekleştirebilecekleri alanlar olmuştur. Sokaklar, bir grup yoksul için ekonomik etkinliğin yanında kültürel olarak da faydalanabildikleri mekânlardır. Kolektif bir kimlikle, dayanışma duyguları içerisinde pasif bir direniş sergilemektedirler. Yani yoksullar aslında kentte sürekli bulunan ve görmezden gelinmek istense de kentteki yapılaşmada söz sahibi olan kesimdir (Bayat, 2014: 45-46). Çünkü geçimini sağlayabilmek için kentlerde, kamusal alanlarda ekonomik faaliyette bulunmak zorundalardır. Ama bunun sonucu olarak yoksulların varlığı dahi zenginleri o bölgelerden uzaklaştırıp kendi yalıtılmış bölgeler yaratmalarını güdülemiştir.

Yeni kentsel yoksulluğun, mekânsal damgalanma ile yaşam alanlarında oldukça etkili olduğu gözlemlenmiştir. Yoksullar, kentlerden tecrit edilmiş mekânlarda, sağlıksız koşullarda eşyanın az olduğu, oda sayısının yetmediği, kaçak yapılmış yapılarda yaşamaya çalışmaktadırlar. Bu koşullarda ya kadınlar ve çocuklar emek piyasasına ucuz işgücü olarak katılımlarını artırmışlar ya da özellikle kadınlar ev işleri ve çocuk bakımı gibi nedenlerle eve hapsedilmişlerdir. Bazı çalışmalar bu yoksulların kentle hiç ilişki kuramadığını göstermektedir.

Yeni kentsel yoksullukla birlikte yoksulluğun kadınlaşması ve gençleşmesi sorunları yaşanmıştır. Yoksulluğun kadınlaşması kavramı ilk olarak 1978’de Diane Pearce tarafından kullanılmıştır (Köse, 2015: 267). Çünkü bu dönemde önceki dönemlerin aksine sosyolojik değişkenler nedeniyle özellikle kadınlar ve gençler üzerinde yoksulluğun yoğunlaştığına şahit olunmuştur. Yani güvencesiz ve esnek çalışma biçimi öncelikle kadın ve çocuklar üzerinde etkisini göstermiştir. Kitlel

retimden vazgeçilmesi sonucu küçük imalathanelerde denetimin az olması durumunda ocuk işçiler ve kadınlar çalıştırılmıştır. Bunun sebebi çocukların ve kadınların daha düşük ücretten istihdam edilebilmeleridir. Ayrıca parça başı işin artması bu alanda daha çok kadınların istihdamını sağlamıştır. Ama çok düşük ücretler karşılığında bunu yapmak zorunda olan kadınlar, ekonomik zor nedeniyle emek smrlerine karşı gelememişlerdir. Küresel yardımların da daha çok kadınlar tarafından alındığı görülmüştür (Köse, 2015: 264). Ayrıca yoksul kadınlara karşı da cinsiyet eşitliğini sağlamak adına kalkınma paradigması içerisinde kadın istihdamına ilişkin vurgular bulunmaktadır (Aksu, 2011: 98).

Sürekli bir kriz hali olarak ele alınan post-modernist dönemde bu krizlere karşı en korunaksız kesimi tabi ki de yoksullar oluşturmaktadır. Özellikle ekonomik krizlerde kısa dönemli dalgalanmalardan öncelikle yoksullar etkilenmektedir. Yoksulların heterojen, ekonomik anlamda en hassas yapıda olmaları örgütlü bir mücadele yaparak hak aramalarını zorlaştırmaktadır (şenses, 2013: 209).

Yeni kentsel yoksulların içinde göçmenler, işsizler, çalışanlar, alt kademe memurlar, sabıkası bulunanlar, dul kadınlar, çocuklar gibi toplumun birçok kesiminden insan bulunmaktadır (Mingione, 1996: 17). Bu parçalanmışlık hali yoksulların bir araya gelerek örgütlenmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Bu durumu aşmak için yerel çaplı örgütler bulunsa da siyaset sahnesi henüz bunları kabul etmemekte; bu nedenle de yoksullar seslerini duyuramamaktadırlar.

1.5. GÖÇÜN YENİ KENTSEL YOKSULLUK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Küreselleşme sonucunda sermayenin dolaşımında olduğu sürekli belirtilmekle birlikte emeğin de gerekli görüldüğü yerlerde dolaşıma sokulduğu iddia edilebilir. Emek gücü yerele sıkışıp kalmıştır ama sermayenin ucuz emek ihtiyacı ortaya çıktığı anda baskı gücüyle emeğin de yer değiştirmesi, mekândan kopması yaşanmıştır. Daha sonra ise göç ettiği mekândaki sıkışma hali devam etmiştir. Günümüzde de dünyanın en büyük problemi olan göç olgusu şiddeti farklı olsa da aslında kapitalist toplumlarda sürekli yaşanmaktadır.

Neoliberal politikalar ile birlikte ise göçün farklı bir döneme girdiği söylenebilir. Çünkü eşitsiz mekânsal gelişme süreci çerçevesinde özellikle dünya kentlerine, yani neoliberal ekonomi politikte başarılı olan kentlere yeni bir göç dalgası olmuştur. Bu göç dalgasının bilişim, finans gibi neoliberal dönemin parlatılan sektörlerinde yüksek nitelikli işgücünü daha iyi şartlardaki ülkelerde, bölgelerde ya da şehirlerde kullanmak isteyen vasıflı işgücü ile çok daha büyük sayıdaki vasıfsız işgücü olarak iki yönü bulunmaktadır. Vasıfsız işçiler göç ettikleri ülkelerde ucuz emek gücünü oluşturmaktadırlar (Doğan, 2002: 21). Tez kapsamında da bu kişiler üzerine odaklanılacaktır.

Az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru yayılmaya çalışan emekçiler bu göç dalgasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadırlar. Fakat ülke içerisindeki kentler arasında da sürekli kırdan kente göç olarak da ifade edilen bir iç göç durumu yaşanmaktadır. Böylece hem gelişmiş bazı ülkelerdeki kentlere hem de ülke içerisinde neoliberal ekonomiye bağlanmış kentlere sermaye ve emek akımı hızla

yaşanmıştır ve özellikle bu kentlerde toplumsal ayrışmanın derin bir şekilde inşa edilmesine neden olmuştur (Doğan, 2002: 29).

Mallar ve hizmetlerin dolaşımı kadar emeğin de dolaşıma sokulmasına neden olan bu durumda, göçmenler kendilerini kentlerde bilinmez bir ortamda bulmuşlardır (Sennett, 2015: 26). Bu yeni durumda emek piyasasına dahil olmak isterken enformel sektör üzerinden tutunabilmişlerdir. 1980 sonrasındaki göçmenlerde kentsel ekonomiye giriş olarak enformelleşmenin yaşandığı gözlemlenmiştir. Enformel sektör, göçmen kitleler aracılığı ile esnek emek gücü politikasını oluşturmanın önemli bir aracı olarak ele alınmıştır. Yani sermaye birikiminin sağlanması için sermayenin ucuz hammadde ve iş gücünden yararlanmak üzere azgelişmiş ülkelere kaydırılması bir stratejiyken; diğer bir strateji ise göçlerle ucuz işgücünü kendi ayağına getirmesidir (Doğan, 2002: 37). Ayşe Akalın (2012: 92), bu durumu Sassen ve Harvey çerçevesinde bakıldığında kapitalizmin o dönemde içinde bulunduğu dönüşümün hem bir koşulu hem de yeni işgücünün sistem ile bütünleştirilmesinin yönetimi olarak ifade ederek, göçün kapitalizmin gelişimi ile birlikte ele alınmasının önemine vurgu yapmaktadır.

Neoliberal kentlerde mekânsal farklılaşma toplumsal ayrışmayı yaratmıştır. Göçmenler kente geldiklerinde kendi grupları ile iletişimi geçmişler ve belli mekânlarda toplanmışlardır. Böylece kent kültürü bunlara göre parçalanarak çok kültürlü bir yapı haline gelmiştir (Kaygalak, 2009: 64).

Yeni kent yoksulluğu ile göç arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde yoksulluğun ortaya çıkmasında kırdan kente göçler çok önemli bir etkiye sahiptir. Diğer yönüyle de kentlerde ortaya çıkan yoksulluğu en ağır

haliyle yaşayan göçmenler olmuştur. Toplumsal dışlanmaya maruz kalmaları ama gidecek yerlerinin olmaması göçmenlerin kent ile olan ilişkilerindeki en önemli gerilimlerden biri olarak görülmüştür. Böylece göçmenler sürekli olarak kentte kabul edilme sorunu yaşamaları, kimliklerinin biçimlenmesinde önemli bir deneyim olmuştur (Bourdieu vd., 2015). Çünkü bazı kültürel adetlerin diğerlerinden daha fazla kazanç sağladığını açıklayan kültürel meşruiyet kuramı tezinde (Jourdain ve Naulin, 2016: 80) olduğu gibi yerleşikler kendi adetlerini ve kültürlerini göçmenlerinden üstün görmüşler ve göçmenlere kendi kültürlerini benimsetmişlerdir.

Kente geldiklerinde formel piyasalarda hemen iş bulamayan, etnik kökenleri, vatandaşlıkları, dinleri sebebiyle toplumda dışlanma yaşamaya çok hassas olan bu kişilerin, kentlerde belli bölgelerde yaşadığı gözlemlenmiştir. Yani, göçmenler kente geldiklerinde belli bölgelerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu durum ise mekânsal anlamda tecrit edilmelerine yol açmıştır. Özellikle 1980 sonrasında konut ve iş imkanları bakımından kendilerinden önce gelen göçmenlerin sahip oldukları imkanlara sahip olamamışlardır. Kimlikleri, etnik kökenleri sebebiyle de dışlanmayı daha sert boyutta yaşayarak daha düşük ücretle çalışmaya zorlanmışlardır. Enformel sektörde çalışanlara bakıldığında daha çok göçmenlerin bu işleri yapmak zorunda kaldıkları görülmüştür fakat bu sektörlerden bazılarına da girmek için enformel ilişkiye ihtiyaç duyulması sonucunda bu piyasalara girmek dahi büyük bir başarı sayılmıştır (Kaygalak, 2001: 133-134).

Neoliberal dönem öncesinde kentle ilişki kurabilen, işgücü piyasasına enformel sektörle girse de bunun geçici bir durum olduğunu düşünen göçmenler; 1970'lerle beraber bu umutlarını yitirmişlerdir. Çünkü artık istihdam edilememe ve

kent hizmetlerinden dışlanma durumu süreklilik arz etmiştir (Kaygalak, 2009: 72). Böylece karamsar bir ruh hali içerisine girmişlerdir.

Kapitalist üretim sisteminde gerekli olan ucuz işgücü göç ile sağlanmıştır. Bu göç etme hali ülke içerisinde olabileceği gibi ülkeler arasında da olabilmektedir. Kırdan kente göç edenler sayesinde kapitalizm, gelişim aşamasında ihtiyaç duyduğu fabrikalarda çalıştırabilecek işçileri edinmiştir. Günümüzde de emek göçü şeklinde devam eden bu göç ile birlikte işçiler üzerinde baskı yapılmaktadır. Örneğin Fransa’da 1960’larda göç eden bir göçmen hep ağır işlerde ve ucuz ücretle çalışmak zorunda kaldığını belirtmiştir (Bourdieu vd., 2015: 48). Böylece kapitalizmin ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bakmadan tarihin her döneminde göçmenleri ucuz emek gücü olarak kullandığı yorumu yapılabilir.

1.6. KENTSEL HİZMET ANLAYIŞINDA KURUMLARDAKİ DEĞİŞİM

Küreselleşme sonucunda yerel ve küresel ölçeğin öne çıkması, yerel yönetim birimlerine daha dikkatli bakılmasını gerektirmektedir. Neoliberalizmin bu ölçekleri öne çıkarmasındaki amacı ulus-devletin kısıtlamalarından kurtulma isteğidir. Ayrıca emeğin yeniden üretimi için gerekli hizmetleri yerel yönetimlerin sağlaması, bu hizmetlerin sunulmaması halinde kentteki yoksulların yaşam koşullarını doğrudan etkilemektedir. Bu durumda 1980 sonrasında yerel ölçekte uygulanan politikaların neoliberal anlayışa daha uygun olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu nedenle de neoliberalizmin devlet üzerindeki etkisini ve devlet ile toplum ilişkisinde getirdiği dönüşümün görülmesi için yerel yönetimlerin bu bağlamda ele alınması önemlidir.

Belediyeler 1980 öncesi dönemde kamu yönetimindeki hakim anlayışa da uygun olarak kamu yararı ilkesinde ifadesini bulan ortak çıkar, toplumsal güvenlik gibi ilkelere göre karar alarak beledi hizmetleri büyük ölçüde kendi kaynağı, kendi personeli ile yani hukuksal anlamda emanet usulü ile görmüşlerdir. Neoliberalizm ile beraber devletin küçülmesi tezi, kamu yönetiminin hantal ve verimsiz olduğu ve kaynaklarda israfa yol açtığı varsayımları üzerinden savunulmuştur. Kentsel alanda yaşayanların tamamına ücretsiz ya da cüz'i ücretle hizmet götüren belediyelerin daha verimli çalışması için kullanıcı öder ilkesine uygun hareket etmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Bu tezler, yapısal uyum politikaları üzerinden hayata geçirilmiştir. Gerekli altyapı hizmetlerini sunmak için yetersiz kamu kaynakları yerine özel sektöre devir yapılmıştır ve burada da kullanan kişilerin bedel ödemesi esas alınmıştır (Bayramoğlu, 2015: 88). Böylece önceki dönemlerin vergi yoluyla karşılanan kamu hizmetleri artık hizmet karşılığında *harç* ödenen hizmetlere dönmüştür. Kentsel hizmetlerin metalaşması ise bu şekilde sağlanmıştır. Örneğin AB üzerinden *subsidiarity* ilkesi ile bu dönüşüm sağlanmıştır. Çünkü karar alma süreçlerine ulus altı birimlerin dahil edilmesi ile bu birimlerin AB fonlarından yararlanmasının önünü açmıştır. Bu fonlar ise kentsel hizmetlerin özelleşme ve piyasalaşma derecelerine göre dağıtılarak belediyelerin bu yönde politikalar izlemesine neden olmuştur (Bayramoğlu, 2015: 93).

Sosyal yardım konusunda belediyeler her zaman için önemli bir aktör konumunda olmuşlardır. Örneğin Fabiancılar 19. yy sonunda İngiltere'de belediyelerle ilgili reformlarda yoksullara yardım üzerinden de politikalar üretmeye

çalışmışlardır (Bayramoğlu, 2015: 57). Neoliberal dönemde de yoksulların sayısının artması sonucunda yoksulluğun yönetilmesi problemi yaşanmıştır. Böylece belediyeler, sivil toplum örgütleri ile beraber sosyal yardımlar ile yoksulluğun yönetimini sağlayan önemli bir aktör olarak sahneye çıkmıştır. Bu yardımlar bireylerin yoksulluktan çıkışına yönelik çözümler olarak değil, sadece geçinmek için muhtaç oldukları kısmi yardımlarla işlemiştir. Bir başka deyişle, neoliberal dönemde yerel yönetimler, yoksulluğun yönetilmesinde rol üstlenmişlerdir.

Kısaca belediyeler her zaman için siyasi mücadelelerinin odağında olmuşlardır ve sınırları içerisinde yaşayan her kesim için politika belirlemeye çalışmışlardır. Yerel siyaset üzerinden o bölgede yaşayanların yönetime müdahalesi daha kolay olabilmıştır. Neoliberalizmde de belediyeler bu önemi korumuşlardır. Örneğin Thatcher, sosyal adalet odaklı program hazırlayan İşçi Partisi'nin Londra Büyükşehir Belediyesi'nde bulunması nedeniyle 1986 yılında Londra Büyükşehir Belediyesi'ni kaldırmıştır. Çünkü küreselleşme beraberinde buna uygun yerelleşmeyi de getirerek kentleri kapitalizmin yeni merkez odağı haline getirmiştir ve bu nedenle de neoliberal politikaları destekleyecek yerel yönetimler oluşturmak istenmiştir.

Belediyelerin sundukları kamu hizmetleri emeğin yeniden üretimi için çok önemlidir. Fakat 1980 sonrasında kentsel hizmetlerin hızla ticarileşmesi ve metalaşması, emek gücü üzerinde farklı bir baskının oluşmasına ve yoksulluk durumunun daha şiddetli yaşanmasına yol açmıştır.

İnsanların gündelik hayatına ve emek güçlerine doğrudan etkisi olan kentsel hizmetlerdeki bu farklılaşma neoliberal politikaların belediyelerde uygulanması ile şiddetini artırmıştır. Bu dönemde yerel yönetimler kamu kaynaklarını özel ticari

alanları ve üst sınıflar için yeni yerleşim yerlerini destekleyerek kullanmışlardır (Wacquant, 2009:53). Bu kaynak aktarımı ise daha önce düşük ya da ücretsiz olarak sunulan kentsel hizmetlerin piyasaya açılması yoluyla, metalaştırılmasıyla olmuştur.

Neoliberal dönemde kentsel hizmet sunumunun piyasaya açılması her ne kadar hizmetin asli sahibi belediyeler olduğundan hizmet üzerinde denetim hakkına sahip görünse de kentsel hizmetlerin belirleyicisi özel sektör olmaya başlamıştır. Bu durumda ihaleyi alan ya da sözleşme yapılan firma doğası gereği hizmeti kar zarar üzerinden ele alacaktır. Bu dönemde kentsel yoksulların aynı zamanda mekânsal tecridi de söz konusu olduğundan, özel firmaların kar sağlayamayacağını düşündüğü bazı bölgelere hizmet götürmeme ihtimalini de doğurmaktadır. 18. yy İngiltere’inde kentsel hizmetleri yeterince sunmayan şirketler nedeniyle kentin genelinde ama bazı bölgelerde şiddetle yaşanan sağlıksız koşulların günümüz kentlerinde de yaşanması gözlemlenebilir.

Kentler, yerel yönetimler eli ile özel sektörün müdahale alanları olmuşlardır. Merkezi yönetim tarafından 1980’lerden itibaren yerel yönetimlerin bütçeleri kısılmıştır. Böylece gelir elde etmek zorunda kalan yerel yönetimler kentsel alanlar üzerinde rant yaratarak kentsel kamu hizmetlerini piyasaya açmakta çözüm bulmuşlardır. Sermaye çekebilmek için özel sektörün alması gereken riskleri alarak politikalarını toplumun tamamını değil; belli bir kısmını düşünerek oluşturmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da Keynesyen döneminin sosyal belediyesinin yerini girişimci belediye almıştır (Erman, 2016: 23- 24). Neoliberal belediyecilik anlayışı olarak da adlandırılan bu yeni politika setinde, yönetişim ve düzenleyici etki analizi kamu yararı anlayışı yerine tüketici üzerinden hizmet sunan belediyeciliği

yerleştirilerek, belediyeler tamamen ekonomik bir bakış açısıyla yönetilmeye başlanmıştır (Bayramoğlu, 2015: 81-82).

Kentler, yereller arasında rekabet, büyük şirketlerin spekülâtif hareketleri, parasal kaoslar gibi durumların arasında sıkışıp kalmıştır. Yerel yönetimler üzerindeki büyük bütçe kesintileri, kentler arasındaki rekabet sermaye lehine kararlar almalarına neden olarak neoliberal politikaların uygulanmasını sağlamıştır. Özellikle de yerel yönetimlerin bütçe kesintisi nedeniyle sermayeyi lehlerine çekmeleri gerekmiştir. Bu nedenle de kentler, vergi azaltma, kamu-özel ortaklığı, piyasa merkezli karar alma, baskı aygıtını öne çıkarma, yeni sosyal kontrol mekanizmaları oluşturma gibi neoliberal projelerin deney tahtası olmuşlardır (Brenner ve Theodore: 2008: 20-21).

Bu yeni dönemde yerel yönetimlerin görev ve yetkileri artırılarak güçlendirilirken; hizmetlerinin de özel sektöre gördürülmesi ve merkezi yönetim tarafından bu sürecin hukuksal boyutunun yapıldığı görülmüştür. Böylece kentsel hizmetler özel sektöre açılmıştır. 1970'lerdeki krizin yerel yönetimlere yansımada; kriz başladıktan sonra devletin kamu harcamalarını azaltma politikası karşısında birçok sosyal grup bu hizmetlerin devamını talep etmiş ama yerel yönetimler kaynak darlığından dolayı bu talebi karşılayamamıştır. Krizden çıkmak için ulus altı birimlere yetki devri yapılması yeni dönemde yerel yönetimlerin önemini artırmıştır. Belediyeler hizmetlerinden özel sektör lehine vazgeçerek sadece denetim haklarını ellerinde tutsalar da; sosyal yardım dağıtıcısı olarak yeni görevler üstlenmişlerdir (Bayramoğlu, 2015: 18).

Belediyelerin hizmet sunma anlayışındaki bu dönüşüm atık üzerinden ele alınacaktır. Kapitalizmin belli bir gelişmişlik seviyesinden sonra, tüketim sonucunda çöplerinin de evsel atık dışında kar getirici atıklardan olması yani çöpten atığa geçiş belli bir tarihsel döneme denk düşmektedir. Belediyelerin de beledi hizmetleri kendi elleri ile sunmayıp özel sektöre gördürmesi sonucunda bu alanlar toplumsal mücadelede öne çıkmaya başlamışlardır. Çünkü neoliberal politikalar sonucunda kentsel yoksulluğa mahrum kalan kitleler çöp üzerinden geçinmeye çalışmaktayken, belediye eli ile desteklenen büyük firmalar bu kişilere karşı politikalar geliştirmiştir. Bu nedenle de atık hizmeti üzerinden toplumsal mücadele ve kamu hizmetlerindeki dönüşüm anlaşılabilir.

1.6.1. Çöpün Metalaşması: Katı Atık Yönetimine Geçiş

Bülent Somay, çöpü (2005: 167) “... *homo economicus*’un üretim ve tüketim işlevlerinin sonunda çıkan fazla, artık.” olarak tanımlamıştır. Daha sonra ise bunun bir artı-değer olmadığını hatta yok edilmesi gereken bir eksi-değer olduğunu söylemiştir. Fakat bu algının aslında insanların sınıfsal konumuna göre değiştiğini, alt sınıfların çöpleri eşeleyerek oradaki değeri tekrar dolaşıma soktuklarını dile getirmiştir. Çöp, zenginler için rahatsızlık verici olarak düşünülürken; yoksullar açısından hayatlarını sürdürmek için gerekli malzemeleri içerdiği için benimsenmektedir (Kılınç, 2011: 24).

Kapitalizm ile birlikte ise çöp çok daha farklı bir düzlemde ele alınmaya başlanmıştır. Artık çöpün niteliğinde organik maddeden inorganik maddelere kayış yaşanmıştır. Bunun dışında da çöp miktarında büyük değişimler olmuştur. Çünkü kapitalizm sadece bir üretim sistemi değil; toplumsal ilişkilerin de tüketim üzerinden

örgütlenme biçimidir. İhtiyaçları karşılama dışında yapılan tüketim toplumun alt sınıflarına kadar yayılmıştır ve bu durum çöp miktarının artmasına yol açmıştır.

1972 Stockholm Konferansı ile başlayan çevreye bakış açısı daha sonra özellikle uluslararası örgütlerin temel çalışma alanlarından olmuştur. Çevre ile ilgili olduğundan atıklar da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Çöpün katı atık olarak ele alınmasıyla yönetim sürecinde farklılaşmaya gidilmiştir. Atık, en geç 20. yy'da çöpün kapitalist sistem içerisinde değer kazanmasından sonra aldığı bir isimdir (Kılınç, 2011: 29). Çöp artık kullanılmayan maddeler olarak değil; endüstriyel bir bakış açısıyla değerlendirme konusu olmuş ve bu kapsamda katı atık yönetimi ortaya çıkmıştır (Acar ve Baykara Acar, 2008: 1).

Katı atık yönetimi (Kılınç, 2011: 136),

katı çöplerin insan ve çevre sağlığı, ekonomi, mühendislik, kaynakların korunması, estetik ve diğer çevresel konularla ilgili biçimde toplumun üretim ve tüketim alışkanlıklarını dikkate alarak çöp miktarının kontrolü, toplama, biriktirme, taşıma-aktarma, işleme ve son ulaştırma aşamalarını kapsayan bir disiplindir.

Bu sistemde geri dönüşüm ve geri kazanıma özellikle önem veren entegre katı atık yönetimi, kentsel katı atıkların insan ve çevre üzerindeki etkilerini sağlığa en az zararlı olabilecek şekilde yönetimiyle birlikte etkinlik ilkesini de bağdaştırarak katı atık azaltımı, geri kazanımı, kompostlaştırılması gibi uygulamalarla atığın yönetimi yöntemidir. Atıkların geri kazanım ve geri dönüşüm sonucunda değerlendirilerek bertaraf edilmesinin azaltılması ise sürdürülebilir atık yönetimidir. (Acar ve Baykara Acar, 2008: 29).

Çevresel hareketler 1960’larda başlamıştır ama atığa dair temel tartışmalar 1970’lerde yapılmıştır. Fakat bu tarihte daha çöp hizmeti ile ilgilenen yönetimler yeni yaklaşıma göre hareket etmemişlerdir. Çünkü eski sisteme göre bir sektör oluşturulmuştur. Yeni katı atık yönetimi ise daha çok sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmiştir (Schall, 1992: 6). Eski sistem atığı homojen bir bütün olarak ele almakta ve tamamını aynı işlemde geçirmekteydi. Oysa katı atık yönetimi bu atıkların farklı içeriklere sahip olduğunu, katı atığın birçok farklı bileşenden oluştuğunu söylemektedir. Bunun için de bu içeriğin her birinin ayrı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. 1980’lerde eski depolama odaklı çöp yönetiminin çevresel kirlenme, maliyet ve kapasite krizi oluşması sonucunda yöneticiler yeni sisteme geçmişlerdir. Bunun sonucunda da her atık bileşenini ayrı şekilde değerlendirmeyi hedefleyen ve belli ilkeler çerçevesinde hareket eden entegre katı atık yönetimi ortaya çıkmıştır. Atık azaltma, dönüştürme, kompostlaştırma, yakma ve depolama gibi farklı yöntemleri kullanmışlardır. Fakat bu yöntemler bir hiyerarşi içerisinde sıralanmıştır (Schall, 1992: 1).

Günümüzde hedef atık miktarını mümkün olduğunca azaltmak ve çıkan atıkları da çevreye ve ekonomiye yararlı şekilde değerlendirmektir. Bunun için de entegre katı atık yönetiminde hiyerarşi vardır:

- Önleme
- Azaltma
- Yeniden kullanım
- Geri dönüşüm
- Geri kazanım
- Bertaraf (Kemirtlek, 2016: 1).

Bu hiyerarşi entegre atık yönetimi sisteminin ilkeleri olarak sistemin bütüncül olması, ekonomiye faydalı olabilmesi, değişen şartlara göre uyarlanabilecek şekilde esnek olması ve bölgesel planlama ile yapılması ilkeleri ile uyum içinde çalışmaktadır.

Geri dönüşüm, atıkların fiziksel ve kimyasal işlemlerde sonra ikinci madde olarak üretim sürecine tekrar girmesidir. Tekrar kullanım, atıkların temizleme ve toplama işlemi dışında başka bir işleme maruz kalmadan ekonomik ömrü bitene kadar kullanılmasıdır. Geri kazanım, bu iki yöntemi de kapsayan atıkların özelliklerinden yararlanarak; içindeki bileşenlerin fiziksel, kimyasal veya biyokimyasal yöntemlerle başka ürünlere ya da enerjiye çevrilmesidir. Bertaraf etme, bu geri kazanım işlemlerine uygun olmayan atıkların çevre ve insan sağlığına zararsız hale getirilmesidir (Ayman Güler, 2001: 135).

1970'lerden itibaren çöpe dair hakim yaklaşım olan entegre atık yönetiminin aynı zamanda toplumdaki ekonomik yapı ile uyumlu olması gerekmektedir. Bu sistemin başarılı olabilmesi için örneğin geri dönüşümden elde edilen ürün kullanan lif sektörünün gelişmiş olması; ağacı posa haline getirerek doğrudan üretim yapan sektörlerin gelişmemiş olması lazımdır. Yani geri dönüşüm için çıkan ürünleri kullanacak sektörlerin varlığı gereklidir. Ayrıca da atık yönetimine dair hangi yöntemin seçileceği de maliyet unsuru kadar kamu yararı kapsamında değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Bunun ise teknik olduğu kadar politika ve ekonomik bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Bunun gerçekten uygulanabilmesi için yatırımlar atık azaltımını sağlayacak şekilde yapılmalı, buna göre düzenlemeler oluşturulmalıdır. Aslında katı atık yönetimi, çöpün değil kaynakların yönetimi olarak anlaşılmalıdır. Bunun için de katı atık yönetim sistemi ile üretim sistemi birlikte ele

alınmalıdır (Schall, 1992: 3-4). Kapitalist üretim sisteminde çevresel değerlerin ekonomi ve üretim üzerinden düşündüğü için ekonomik niteliğinin saptanması her zaman önemli olmuştur. Örneğin her yıl hurda da dahil olmak üzere ortalama 700-800 milyon ton atık geri dönüştürülmektedir ve bu büyük bir küresel pazar yaratmıştır (Chalmin, 2010: 2). Avrupa’da 2008 yılında kağıdın %66,6’sı geri dönüştürülmüştür (Chalmin, 2010: 29).

AB çevre mevzuatı sekiz kategoriden oluşmaktadır ve bunlardan bir tanesi de atık yönetimidir. Atık yönetimi, evsel, tıbbi, tehlikeli atıkların azalımı, kaynağında ayrı toplanması, depolanması, taşınması, geri kazanımı, bertarafı ve bu süreçlerin denetimi ile ilgili süreçleri içeren yönetim biçimidir (Kemirtlek, 2016: 4). Bunun için AB Birliği atıklarla ilgili pek çok direktif yayınlamıştır.

AB, 1975 yılında ilk olarak Atık Yönergesi düzenlemiştir. Bu yönergede önleme, geri kazanım ve yeniden kullanım ve güvenli bertarafı hiyerarşik bir şekilde hayata geçirmek isteyen bir sürdürülebilir atık yönetiminden bahsedilmiştir. 1996 yılında da bu hiyerarşinin ilkesel olarak kabul edildiği söylenmiş ve üreticinin sorumluluğu ilkesi de atık yönetimine eklenmiştir (Ayman Güler, 2001: 16-17). Çöp yönetimi konusunda ele aldığı bütün belgelerde ise bu yönetimin özel sektör ile beraber yürütülmesi gerektiği dile getirilmiştir. Çalışmada odak noktasını oluşturması açısından, katı atık yönetimi sürecinin tamamına değil; ambalaj atıklarına odaklanılacaktır.

Bu süreçlerin başarılı olabilmesi için ilk ve en önemli adımın kaynağında ayrı biriktirme ve toplama olduğu söylenilmektedir. Bu şekilde biriktirilip toplanmayan atıkların geri dönüşüm sonucunda kazanım oranı da azalmaktadır. Bu nedenle

politika oluşturulmasında ilk öncelik bu konuya verilmiştir. Fakat bu durumun her yerde işlediği söylenemez. Bazı gelişmiş ölkelerde bu süreç işlerken; Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ölkelerde durum çok daha farklıdır. Kaynağında ayrı biriktirme olmadığı için atık toplama işçileri ayırma işlemini gerçekteştirmektedirler.

Çöpe karşı bu yaklaşım hizmetin örgütlenmesinde de belirli sonuçlar yaratmıştır. 1995 yılında GATS metni uluslararası ticarete tam liberalizasyona konu hizmet alanlarından biri olarak da çöp hizmetini saymıştır (Ayman Güler, 2001: 219). Neoliberalizm kamu hizmetlerini daraltmakla kalmayıp devletin elinde kalan hizmetlerde de şirket mantığı ile işletmeye yol açmıştır. Bu durum küresel şirketler açısından yeni pazarların açılması sayesinde olmuştur. Yani kamu hizmetlerinin özel sektöre açılması devletin koruyucu vasfından kurtularak, küresel şirketlerin pazarlarını genişletmesine imkan tanımaktadır. Çöp alanında çöpleri tek tek gezerek atık toplayıcılarının; kendi ölkelerindeki ulusal ya da küresel firmalara yok pahasına atığı satması sonucunda çok büyük karlı bir alan doğmuştur (Kılınç, 2011: 34).

Entegre katı atık yönetimini oluşturamayıp çöp ve temizlik hizmetini hiç sunamayan ölkeler karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada her ölkede kendi deneyimine göre bazı çözümler üretmeye çalışmaktadır. Gelişmekte olan ölkelerde Türkiye'deki gibi atık toplayıcılar görölmektedir. Bu deneyimlerin birçok ölkede yaşanması, bu sürecin küresel sistemin bir sonucu olduğunu kanıtlamaktadır.

1.6.2. Atık Toplayıcılar Odaklı Atık Yönetim Sistemi: Latin Amerika Ülke Deneyimleri

Küresel ekonomik düzenin çöpten kar elde etme arayışı dünyanın birçok yerinde çöpten geçinen kişileri yaratmıştır. Bu geçinme biçimi, formel istihdam alanı olmayan yoksul kişilerden büyük sermaye yatırımları yaparak çöpten ciddi kar elde eden işletmelere kadar uzanmaktadır. Atık toplayıcıları, kentin yoksulları olarak bu sürecin emek-yoğun kısmını cüzi miktarlarla ve yasaklarla mücadele ederek yapmak zorunda olan kişilerdir. Neoliberal politikalar, devletin yapmak zorunda kaldığı sosyal harcamalar ve işverenin sigorta yükümlülüğü gibi yükümlülüklerinden kurtulmak istemesi sonucunda kentsel yoksullar için enformel sektörü desteklemiştir. Böylece atık toplayıcılığı, neoliberal politikaların başarıyla uygulanmasının bir sonucudur (Altuntaş, 2008: 34). Üçüncü dünya ülkesi ülkelerin toplam nüfusunun %2'sinin bu işi yaptığı tahmin edilmektedir (Acar ve Baykara Acar, 2008: 32). DB, dünya kentsel nüfusunun yaklaşık %1'i olan 15 milyon kişinin bu işi yaparak geçindiğini tahmin etmektedir (Mather, 2012: 39).

Birçok ülke deneyiminde farklı mücadele biçimleri göstermişlerdir. Örneğin Hindistan'da 250-300 bin, Mısır'da 100 bin, Arjantin'de 80 bin kişi atık toplamaktadır. Günlük gelirleri 1 doların altında ya da asgari ücret civarındadır ve genelde ülkelerdeki azınlıklar bu işi yapmaktadır (Kılınç, 2011: 99). Kahire'de atık toplayıcılığı yaptığı tahmin edilen 30 bin kişi ancak kendi aralarında bir ağ kurabilmişlerdir. Organize olmadan atık toplayarak geçimini sağlayan diğer bir yer Filipinler-Manila'dır. Buradakiler, nehir ve kanallara atılmış maddeleri almaktadır. Meksika'da ise çöpler yakılmadan önce yoksullar tarafından geri dönüşüm için atık

maddeler toplanmaktadır (Acar ve Baykara Acar, 2008: 33). Afrika, Asya ve Latin Amerika'da birçok ülkede atık toplayıcılar ile atıkların toplanabilmektedir.

Çöpün bir sektör olarak ortaya çıkması Latin Amerika'dan Afrika'ya Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada bu sektörden geçimini sağlayan yoksulları ortaya çıkarmıştır (Acar ve Baykara, 2008: 30-31). Kentsel gelişmenin hızlı olduğu ve ekonomik anlamda az gelişmiş olan bölgelerde; özellikle kentlere göç ederek formel alanda iş bulamayan kişiler enformel alana yönelmişler ve atık toplama işi bu kişiler için birer geçim yolu olmuştur. Kentlere akan bu kişiler sadece ekonomik anlamda kaynaklara erişemedikleri için yoksul kalmamışlar; aynı zamanda eğitim, sağlık, barınma gibi temel sosyal haklardan da dışlanmışlardır. Bu süreç daha çok Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere özellikle görülmektedir. Yani sosyal haklardan dışlanan yeni kentsel yoksullar bu dönemde enformel sektöre yönelmek zorunda kalmışlardır.

Bu konuda Latin Amerika'da işçiler bilinçli bir şekilde davranarak kendilerinin tanınması konusunda büyük mücadeleler sergilemiştir ve sonunda kooperatifler şeklinde örgütlenerek birçok hak elde etmişlerdir. Bunun yaşanması için atık toplayıcıların uzun mücadeleleri gerekmiştir. Çünkü Latin Amerika'da da Türkiye ile benzer şekilde atık toplayıcılar, kentin yoksullarının bir kısmını oluşturmaktadır. Bu toplayıcılar bu nedenle mesleklerine dair mücadele ederlerken sadece çalışma alanlarını koruma değil; aksine yaşam alanlarını korumayı amaçlamışlardır. Çünkü çalışma mekânı yaşam alanları, çalışma ilişkileri aslında kişisel ilişkileridir.

Latin Amerika'nın örgütlenmesi bu alanda özgün bir yerde durmaktadır çünkü atık toplayıcıları, dünyanın diğer bölgelerinde kooperatif gibi kurumsal bir yapıdan uzaktır. Latin Amerika'da kooperatif yolu ile birleşmeleri sonucunda bu sektörde kooperatifler olarak bir aktörle daha karşılaşılmaktadır. Yani sektördeki 4 tip aktörü genelleyecek olursak; formel bir istihdam sürecini yakalayamamış enformel şekilde çalışmak zorunda kalan bağımsız atık toplayıcılar, kendisi de atık toplayan ama enformel şekilde işlettiği bir yere de sahip olan depo sahibi, daha kurumsallaşmış bir yapıya sahip, örgütlenmesi belli olan formel bir küçük girişimci ve işçilerin çatısı altında toplayan yasal kooperatiflerdir.

Latin Amerika örneklerinde geri dönüşüm belediyelerin sorumlu oldukları alanlardan değildir. Çünkü geri dönüşüm gelişmiş ülkelerin bir sorunu olarak doğmuştur ve bu nedenle Latin Amerika'da atık yönetiminin bir parçası olarak ele alınmamıştır. Fakat bu durum kentlerde yoksul ailelerin geçim için atık toplama işi yapmasına engel olmamıştır. Ama aynı zamanda belediye bu konuda herhangi bir sorumluluk da almamıştır. Atık toplayıcıları, başlarda yalnızca bazı sivil toplum kuruluşları ve bazı kuruluşların desteğini alabilmişlerdir. Belediyelerin sorumluluk almamasının belli nedenleri vardır. Kentsel nüfus artmış, bu atık miktarının artmasına neden olmuştur fakat neoliberalizme geçiş aşamasında oluşan ekonomik krizlerin belediye bütçesini kılması sonucunda belediyeler kaynak yetersizliğinden bu hizmeti sunamayacak duruma gelmiştir. Ayrıca belediyelerin kaynak dışında bu hizmeti sunmak için gerekli yapısal koşulları da bulunmamaktadır çünkü Latin Amerika'da merkezi hükümet, kendi otoritesini korumak için kaynakları paylaşma konusunda isteksiz davranmıştır (Arroya Morena vd. : 1999: 25-26). Toplayıcıların mücadelesi sonucunda ise belediyenin bu tutumları kırılmıştır.

Kooperatifleşme süreci Latin Amerika’da kolay işlememiştir. Örneğin en eski örgütlenme hareketine sahip olan Kolombiya’da 1990’larda belediyenin atık toplayıcılarını yasaklaması sonucunda, toplayıcılar kendi haklarını savunmak için kooperatif kurmuşlardır ve bu durumun bir tercih değil, zorunluluk olduğunu ifade etmişlerdir. Belediyenin kendilerini tanıması için çöplükleri ve çöp kamyonlarını yakmışlardır. Bunun üzerine belediye çöplükleri kapatmayı durdurmasa da toplayıcılara kendi girişimlerini kurmaları için finansal destekte bulunmuş ve kimlik kartı, üniforma dağıtarak atık toplayıcılarını tanımıştır. Bu süreçte kooperatifleşen işçiler mafyatik yapılarla da mücadele etmek zorunda kalsa da özellikle kriz zamanlarında kooperatifin sağladığı imkanlar sayesinde daha çok atık toplayıcısının desteğini almışlardır (Samson, 2009: 10-11).

Latin Amerika, Türkiye ile benzer tarihlerde benzer süreçleri yaşamıştır. Çünkü bu dönemde küresel politika az gelişmiş ülkelerde bazı politikalar uygulamaya başlamıştır ve ülkelerin durumlarına göre farklı noktalar olsa da genel olarak benzer sonuçlara neden olmuştur. Latin Amerika’da da 1970’lerde yerelleşme politikaları başlamıştır. Bu yerelleşme sürecinde özelleştirme düşüncesi de oluşmuştur ve uygulamaya geçirilmiştir. Özelleştirme uygulamaları ama yalnızca yüksek kar getirici sektörlerde yaşanmaktadır. Ambalaj atıkları toplanmasında da yıllardır atık toplayıcıları ile yapılmasına rağmen neoliberal dönemde belediyelerin hizmetleri birer birer özelleştirildiğine tanık olunmuştur (Samson, 2009). Özel sektör bu alanlara girerken; yönetim pratikleri ile sivil toplumun da sürece dahil olması sonucunda, düşük getirisi olan ya da hiç getirisi olmayan sektörlerle halkın örgütlenerek kendi inisiyatiflerini oluşturmasını doğurmuştur. Arroya Morena ve diğerleri (1999: 27-29), bu süreci *sosyal özelleştirme* olarak adlandırmışlardır. Bu

adlandırmanın nedenini de çevre gibi sosyal etkilerin kardan önce gelmesi nedeniyle devlet faaliyetlerini halkın üstlenmesi olarak açıklamıştır. Latin Amerika atık toplayıcıları sosyal ekonomi yarattıklarını söyleyerek aracıları sistemden atıp katı atık yönetim sisteminin bir parçası olmuşlar ve böylece yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmişlerdir (Mather, 2012: 40).

Brezilya'daki Ulusal Atık Kağıt İşçileri Hareketi (Movimento Nacional dos Catadores Materiais Recicláveis) dünyada atık toplayıcılarının oluşturduğu en büyük harekettir (Madina, 2007: 82 aktaran Samson, 2010: 40). Yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde temsilciler seçerek; atık toplayıcılarının belediye hizmet sunumunda yasal olarak tanınmasını ve birçok hak kazanmasını sağlamışlardır. Brezilya'da İşçi Partisi'nin seçimlerde başarılı olması ve atık toplayıcılarının sorunlarına eğilmesi bu başarıdaki önemli etkenlerden biridir (Samson, 2009: 41-42).

Kooperatiflerin işleyişine bakıldığında ise, doğrudan kendileri geri dönüştürülebilir atık topladıkları gibi, atık toplayıcılarından da atık satın almışlardır. Örneğin Kosta Rika ve Guatemala'da kooperatifler belli noktalardan atık toplamakta; Brezilya, Peru, El Salvador ve Kolombiya'da genelde evlerden atık toplanmakta; ama yine Peru ve Kolombiya'daki bazı kooperatifler ise doğrudan kooperatifleşmemiş atık toplayıcılarından geri dönüştürülebilir atık satın almaktadırlar. Kolombiya'daki kooperatiflerin üyelerine sağladıkları en büyük güç ise küresel ikinci el piyasasında işçilere belli oranda fiyat belirleme imkanı sağlamasıdır (Arroya Morena vd. , 1999: 36).

Kooperatif şeklinde örgütlenen atık toplayıcıları, kooperatifler üzerinden gelir elde etmişlerdir. Sundukları hizmetler karşılığında ücret almışlardır. Bu ücretleri

hizmet sundukları kişilerden geldiği gibi bazen belediye ya da şirketlerden gelmiştir. Ama belediyeler genellikle bu kooperatiflere karşı olumsuz bir tutum içerisinde olmuşlardır. Çünkü belediyenin atık yönetimi kapsamında yer almayan bu kooperatifler, geri dönüşüm faaliyetini izinsiz yapmış ve gelir elde etmiştir. Kooperatif kuran toplayıcıların sosyal statüleri, belediyenin bunlara karşı tutumunu doğrudan etkilemiş ve bu yapıların resmi bir şekilde oluşmadığı söylenerek belediye tarafından marjinal olarak nitelendirilmesi yaşanmıştır. Fakat belediye bu hizmeti hiç yapamadığı için istemese de bu kooperatiflerle ilişki kurmak zorunda kalmıştır. 2000'lerle birlikte ise Latin Amerika'daki atık toplayıcılarının bu mücadelesi başarı ile sonuçlanmıştır. Brezilya, Kolombiya ve Peru'da yasal düzenlemeler yapılarak atık toplayıcıları yasallaştırılmıştır (Samson, 2009: 60). Atık yönetim sisteminin asli bir parçası olarak hak kazanan atık toplayıcıları, insan hakları kapsamında da bu mücadelelerini yürütmüşlerdir.

Latin Amerika'daki sistemde çok aracının olması işçilerin örgütlendikten sonraki taleplerinden biri olarak araçların çıkarılmasını istemelerine neden olmuştur. Örneğin Uruguay'da zor koşullarda atık toplayıcıları sistemden düşük bir ücret alırken; araçlar emek sarf etmeden çok büyük gelirler kazanmışlardır. Atık toplayıcılarının çalışmasının yerine kendi işçilerini çalıştırmanın maliyeti artıracaklarını belirtmeleri bu alandaki sömürü ilişkisine bir örnek oluşturabilir (Fortuna ve Prates, 1989: 90-91).

Atık toplayabilmek için ucuz ya da pahalı bir araca gerek olması atık toplayıcıları için büyük bir maliyete yol açmıştır. Genelde sermayeleri olmayan bu kişilerin atık toplayabilmek için araç alabilmeleri borçlanma yolu ile olmuştur. Fakat

kooperatifleşme ile bağış ya da devlet desteği ile de işlerini yapabilmek için araç aldıkları söylenmiştir (Arroya Morena vd. , 1999: 51).

Atık toplama işi Latin Amerika'da da emek yoğun şekilde yapılmaktadır. Uzun sürelerde kas gücü ile atık toplayıcıları mikrop bulaşma tehlikesi, kimyasal gaz soluma, ağırlık taşıma nedeniyle oluşan sağlık sorunları, psikolojik yıpranma gibi birçok farklı riskle karşı karşıya çalışmaktadırlar. Çalıştıkları topografya koşulları eğer zorsa bu toplayıcılar için çalışma koşulu daha da zorlaşmaktadır. Sokaklarda sürekli dolaşarak atık toplamak zorunda olmaları kimi zaman trafik kazasına maruz kalmalarına yol açmaktadır. Örneğin çalışma şartlarının zorluğu ve uzun çalışma saatleri kadın atık toplayıcılarında adet düzensizliği, düşük yapma, mikropla bulaşan kadın hastalığına yakalanmaya neden olmuştur (Arroya Morena vd. , 1999: 53-54).

Bu noktada Latin Amerika'daki kadın atık toplayıcılarının durumundan bahsedilmelidir. Kadın ve erkek atık toplayıcıları birlikte çalışmaktadır ve ücretleri arasında bir farklılık olmadığı söylenmiştir. Geri dönüşüm konusunda kadın toplayıcıların oranının gittikçe arttığı rapor edilmiştir. Latin Amerika'da kadınlar genelde ayırma işleminde yer almışlardır. Bunun sebebi ise uzun süre dikkat gerektiren ve görsel motor kabiliyetlerin önemli olduğu ayırma işinin kadınlar tarafından daha iyi yapıldığı düşüncesidir. Ama esas etken bu işlemin toplayıcıların evlerinde yapılması nedeniyle kadınların çalışırken bir yandan da yapmak zorunda kaldıkları ev işleri için de vakit bulabilmeleridir (Arroya Morena vd. , 1999: 58).

Uruguay'da kadın atık toplayıcıları, 2005 yılında gelirlerini artırmak ve patron olmadan çalışabilmek için kooperatif kurmuşlardır ve bu sayede belediyeden birçok kazanım elde etmişlerdir. Erkeklerin katılımına izin verilse de kadın örgütü

şeklinde kalan bu kooperatif; önce el arabaları ile atık kağıtları toplamış daha sonra borç ile kamyonet alarak bu sayede kazançlarını artırmıştır (Samson, 2009: 22-23).

Sonuç olarak kapitalistlerin geri dönüşümdeki kar nedeniyle çöpe el atmaları, dünyanın her yerinde bu soruna karşı bir örgütlenme gereksinimine yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerde belediyeler ya da şirketler geri dönüşüm konusunda rol alırlarken; azgelişmiş ülkelerde bu alan boş kalmıştır. Neoliberal politikalar nedeniyle işsiz olan yığınlar ise bu alanı fark etmişler ve çöpten para kazanmaya çalışmışlardır. Düzenleyici konumdaki otoriteler bu duruma her zaman karşı çıkmış ve zorluk yaşatmıştır. Fakat sayıları giderek artan kent yoksulları için istihdam demek olan bu sektörle yönetimlerin mücadele etmeleri imkansızlaşmış ve mücadeleleri sayesinde hakları ve örgütlenme düzeyleri giderek artmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE YENİ KENTSEL YOKSULLUK VE ATIK YÖNETİM SİSTEMİ

Neoliberal politikaların ve yeni kentsel yoksulluğun Türkiye’deki görünümü üzerine çalışmak, atık toplayıcılarının neden ve nasıl ortaya çıktığını gösterebilecektir.

Türkiye açısından 1980 öncesinde kentsel yoksullar, enformel ilişki ağlarının dinamik özelliğini kullanarak bazı durumlarda yoksulluk durumundan çıkabilmişlerdir. 1980 sonrasında ise artan yoğun göç ve neoliberal politikalar sonucunda kentte sermaye yanlısı düzenlemelerin yapılması nedeniyle yoksulluk durumundan kolayca kurtulamayan ve ekonomik olduğu kadar siyasal ve kültürel anlamda da yoksunluk çeken yeni kentsel yoksullar doğmuştur. Atık toplayıcıları ise yeni kentsel yoksulların en önemli örneğini oluşturmaktadır.

Bu bölüm kapsamında Türkiye üzerinden yeni kentsel yoksulluğun nedenlerine ve yoksulların yaşama biçimlerine odaklanılacaktır. Atık toplayıcıları örneği üzerinden konu işlendiği için, devletin hukuki ve yönetsel düzenlemelerinin toplayıcılar üzerindeki etkisi tartışılacaktır. Bunun için özellikle ambalaj atıklarına dair mevzuat ve çeşitli raporlar incelenerek, mevzuattaki değişikliğin toplayıcılar üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

2.1. YENİ KENTSEL YOKSULLUĞUN TÜRKİYE’DEKİ DURUMU

Türkiye üzerine yoksulluk çalışmaları neoliberal dönem öncesinde gecekondular literatürü ile birlikte gitmiştir. Bu dönemde kırsal yoksulluğun öne çıkması, yoksullukla mücadelede ülkeye özgü cemaat ilişkisi gibi yapılar nedeniyle kentsel

yoksulluğun genellikle gecekondu çalışmaları kapsamında ele alındığı gözlemlenmektedir.

1950’lerde tarımda mekanizasyon sonucu başlayan kente göç süreci, 1960’larda hızlı sanayileşme ve %10’a varan büyüme ile göçmen kitleleri istihdam edebilmiştir. Formel alanda istihdam imkanı bulamayanlar ise geçici olarak bakıp sıçrama tahtası olarak gördükleri enformel sektörde iş bulabilmişlerdir. Fakat sermaye ve devlet yardımlarının yetersiz olması nedeniyle kentsel hizmetler tam sunulamamış ve kentsel hizmetlere ulaşamayan, barınma ihtiyacını gecekondu ile karşılayan kişileri yaratmıştır (Kaygalak, 2001: 136).

Kırdan kente göç eden kitleler için öncelikli olarak konut sorunu baş göstermiştir. Bunu yoksullar dayanışma ilişkileri içerisinde kaçak yapılarla aşmaya çalışmışlardır. Gecekondu şehrin çeperini sarmaya başlamıştır. Devlet Hazine arazilerine yapılan bu konutları görmezden gelerek, yoksulların kente *tutunmasını* sağlamıştır. Bu dönem bir yandan da apartmanlaşmanın arttığı dönemdir. Böylece bu iki olgu sadece mekânsal olarak değil toplumsal ilişkiler olarak da farklılaşma yaratmışlardır. Hatta çoğu durumda birbirinin karşıtı olarak konumlanmıştır.

Kırdan kente göç eden kesimin ise iş bulabilmesi inşaatlarda çalışma şeklinde oluşmuştur. Bu işçilerin, örgütlü işçiler gibi büyük talepleri olmamaktadır. Sosyal güvencesiz, düşük ücretle çalışarak kentte tutunmaya çalışmışlardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 108).

Keynesyen dönemde formel sektöre ve ilişkilere yapılan vurgu ve bu ilişkiler üzerinde bireylerin korunması ise Türkiye için çok geçerli olamamıştır. Keynesyen

dönemde Türkiye’de sosyal devlet üzerinden bir yapılanma olmuş ve yoksullar bu durumdan göreceli olarak faydalanmışlardır. Ama bu fayda bütünsel bir şekilde değildir ve enformel sektör bu dönemde de yoksulların yaşamında belirleyici olmuştur. Yoksullar her zaman için yerel ilişkiler ve geleneklere tutunarak kendi dayanışma ağları içerisinde kolektif stratejiler üretmişlerdir. Yerel kaynaklardan beslenerek kurdukları ilişkiler aile ve birey açısından her zaman koruma yaratmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 76-77). Yeni gelen yoksulun ise bu ilişkiler sayesinde yaşamını sürdürebilmesine imkan tanımıştır. Fakat bu durum, 1980 sonrası ortaya çıkan küreselleşme ve neoliberal politikalarla sürdürülemez hale gelerek artık önü tıkanmaya başlamıştır.

Sosyal devlet döneminde sürekli işsizlik durumu ya da enformel istihdam geçici olgular olarak görülüyorken; neoliberal politikalar nedeniyle günümüzde sürekli bir hal almıştır. Kente yeni gelen yoksulların barınma ihtiyacı eski dönemdekilere göre çok daha fazladır. Çünkü artık gecekondü üzerinden barınma ihtiyaçlarını belediyelerin kentsel alanlara sahip çıkması nedeniyle karşılayamayan yoksullar; sağlıksız koşullarda kirada yaşamak zorunda kalmışlardır ki bu durum yeni göçmenlerin kente tutunmasını oldukça zorlaştırmıştır. Ayrıca bu yeni göçmenlerin büyük bir kısmı 1990’lardaki iskan politikaları nedeniyle geldiklerinden; gidecekleri bir memleketin yokluğu psikolojik anlamda kendilerini yıpratmıştır (Buğra ve Keyder, 2003: 21-23).

Hemşerilik, dindaşlık gibi ilişkilerden beslenen dayanışma ağları içerisinde birey, yerel dinamiklerle ilişki kurmuştur. Nöbetleşe yoksullukta ise bazı bireylerin bu ilişkilerden kazançları bireysel durumlarına göre farklılaşmıştır. Bunun sonucunda

ise yerel dayanışma ağları içerisinde hiyerarşik ilişkiler gözlemlenmiştir. Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu'nun (2013: 80) "...yasal olmayan koşullar altında var olmanın, ortak bir kaderi paylaşmanın zorunlu kıldığı, belli bir düzenleme sunabilen, gündeme gelecek anlaşmazlıkları çözebilen dayanışmacı fakat güç temelli (piramitsel) ağlar" olarak tanımladıkları nöbetleşe yoksullukta güce dayalı ilişkiler zamanla bazı bireylerin bu ilişkiler ağında yükselmesine imkan tanımıştır. Bu durumda tepeye çıkabilen kişiler farklı gruplarla ittifak yapabilmiş ama en alttakilerinin zaman zaman dışlanmasına neden olmuştur.

1980 sonrasında ise daha önce kentlerde oluşan süreçlerin artık tıkanmaya başladığına dair tezler ileri sürülmüştür. Bu anlamda Türkiye'deki kentsel yoksulluk, gelişmiş ülkelerdeki kentsel yoksulluğa benzerdir. Karların azalması sonucunda pazarlarını genişletemeyen sermaye azgelişmiş ülkelerin ve hatta gelişmiş ülkelerde varlıklara saldırmıştır. Türkiye'de de bu durum sermayenin kentteki rantlara göz koymasına neden olmuştur. Devlet kentlere yatırım yapmadığı gibi müdahale de etmemiştir ve böylece özellikle de küçük sermaye kentleri bir anlamda yağmalamaya başlamıştır. Bu durumu devlet bir anlamda göz yumarak yönetmiştir.

Nöbetleşe yoksullukta kısıtlı düzeyde de olsa yoksulların ekonomi ile ilişkili oldukları durumlar vardır. Oysa neoliberal literatürde bahsedildiği gibi yerel örgütlenmeler bu süreçleri kapsayamayan yoksullara dair bir yapı geliştirememiştir (Erdoğan, 2011a: 39). Bu anlamda Türkiye'de yoksullar siyasal partilerin yardımlarına muhtaç bırakılmıştır ve yoksulların kendi yerel dinamiklerinden faydalanabilmeleri ancak yine siyasal partiler kapsamında belediye yardımları ile olabilmektedir.

Yoksullukla mücadelede Türkiye özelinde belediyeler önemlidir. Devletin sosyal alandan çekilmesi sonucunda özellikle de 2000 sonrası AKP iktidarının yerel kaynaklardan beslenmesi; belediyelerin yoksullara karşı politika üretmeleri sonucunu doğurmuştur. Ayrıca neoliberal politikalar bu işlevleri bahsedildiği gibi sadece kamu kurumlarına değil özel sektöre ve sivil toplum kuruluşları gibi cemaatlere de yüklemişlerdir. Türkiye’de bu kuruluş ve cemaatlerin bu konuda istekli olduğu görülmüştür. Fakat bu istek kimi zaman siyasi çıkar, kimi zaman dini menfaat üzerinden şekillenmiştir. Bu durumda ise yoksulların dini kimlikleri öne çıkmaktadır. Böylece muhtaç olmalarına rağmen kimi yoksulların yardımların bilinçli olarak dışında tutulduğu belirtilmiştir (Çiğdem, 2011).

Yoksullukla mücadelenin cemaat ilişkilerine bırakılması, bu kurumların hak eden ve hak etmeyen yoksul ayrımı yapması nedeniyle bazı yoksulların yardımlardan mahrum kalmasına neden olmuştur. Denetimin az olduğu ve gönüllülük üzerinden işleyen bu yardımlara bel bağlayan yoksullar da kötü durumlarla karşılaştıklarında tepkilerini devlete değil bu cemaatlere göstermişlerdir. Örneğin dini bir kurum olan cemevinin yardım faaliyetlerinin kısıtlı olması yoksullar açısından kızgınlık yaratmıştır (Şen, 2011: 266). Zorunlu göçe tabi tutulan Kürtler açısından ise Alevilerdeki gibi dahi bir dayanışma durumları yoktur. Çünkü zorunlu göçle kente gelmek zorunda olan Kürtlerin çoğu yoksul durumdadır ve birbirlerine yardım edebilecek durumları yoktur ve aralarındaki bağlar da kopmuştur (Şen, 2011: 275). Bu durum yoksulların da artık devlet ile vatandaşlık bağı üzerinden bir bağ kurmayı düşünmediklerini göstermektedir.

Bu dönemde değişken ve kısa süreli ittifaklar çoğu kitlelerin dışlanmasına sebep olmuştur. Bu durum sosyal devlet politikaları ile yoksulların kazandıkları hakların ellerinden alınmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye koşullarında dizginlenemeyen kar arayışı emek sömürüsünün boyutunun çok artmasına neden olmuş ve gelir eşişsizliğini giderek artırmıştır. Yarışan kentler politikası sonucunda küresel ekonomik sermayeye eklemelenmek isteyen Türkiye kentleri ise kendini yeni dönemde buna uygun yapılandırmıştır (Ersoy, 2001). Tüketime dayandırılmış bu politika Türkiye'nin büyük kentlerinde güvenliklı siteler ve AVM'lerin hızla yapılanmasına neden olmuştur. Bu durum hem inşaat üzerinden ekonominin canlanmasını sağlamış hem de zenginler için farklı yaşam pratiklerinin oluşmasını sağlamış olabilir. Böylece neoliberal dönemde zengin ve yoksul arasındaki kültürel uçurum Türkiye'de de giderek artmıştır. Yani, sınıfların giderek kutuplaşması mekânların da buna göre biçimlenmesine neden olmuş ve bu iki süreç sürekli birbirini beslemiştir.

1980 sonrasında kentli diğer gruplardan kendilerini yalıtın orta sınıf, bunu mekânı biçimlendirerek yapmıştır. Yalıtılmış ortamlar yaratarak kentle ilişkilerini sınırlandırmışlardır. Bu dönemde yüksek gelir kazanan yeni profesyoneller ortaya çıkmıştır. Özellikle inşaat üzerinden büyük rantlar kazanan sermaye ile finansal sermaye de bu profesyonellerle birlikte farklı gündelik pratikler yaratmışlardır. Önceki dönemde gözlemlenmeyen tüketim ve tüketimin sergilenmesi yeni kültürel davranış kodlarını oluşturmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 139). Tüketimin bu derece öne çıkmasında Bourdieu'nun da bahsettiği anlamda sınıfsal konumunu pekiştirme işlevi de vardır.

Niteliksiz işgücü olarak ekonomik yaşamın dışına atılmış yoksullar, bu dönemde toplumsal anlamda da, bütün sınıfların kendi konumlarını koruyabilmesi nedeniyle de kentlerden dışlanmışlardır. Bu kişiler devlet ya da başka bir kurumun yardımı olmadan geçinemez hale getirilmiştir (Altuntaş, 2008: 34-35). Bu nedenle yeni yoksulların durumu yalnızca ekonomik eksenle anlaşılamamaktadır. Bu kişiler kentlerde görünür olamamışlardır. İstenmeyen işlerde kullanılmak üzere bir köşede beklemektedirler. Ötekileştirilmeleri bu yoksulların marjinalleşmelerine neden olmuştur.

Bu dönemin yeni zenginleri eski dönemin zenginlerinin aksine devlete çok bağımlı değildir, ayrıca büyük miktarlar kazanmak için uzun süre beklememişlerdir. Türkiye burjuvazisinin büyük bir kısmı devlet desteği ve kamu harcamaları sayesinde oluşmuştur. Devlet desteğinin çekildiği, küresel piyasalarla uyumun sağlanmaya çalışıldığı 1980 sonrasındaki yeni dönemde burjuvazi yeni politikaları da benimsemiştir (Boratav, 2004: 140). Fakat küresel dönemin getirdiği risk olgusu ile sürekli karşı karşıya kalmak da bu yeni zenginlerin daha da saldırganca davranmalarına neden olmuştur. Kentleri kendi tüketim nesneleri haline getirerek, yoksulları bu mekânlardan dışlamaya çalışmışlardır. Işık ve Pınarcıoğlu (2013: 141-142), bu durumu kendinden olmayanları dışlayan, toplumun bu kesimine karşı gözlerini kapatan, onlarla uzlaşma üzerinden değil aşağılama üzerinden ilişki kuran *derebeyi/ayan ideolojisi* olarak adlandırmaktadırlar. Yani bu yeni zenginler kendi cemaatleri ile ilişki içerisinde olan gruplardır.

Zenginlerin kendilerini izole etme ve yoksulları dışlama işlevi iki şekilde olmuştur. İlki kent çeperinde yer alan arazilerin kendilerine uygun şekilde

oluşturarak kent merkezinden kaçmadır. İkincisi ise özellikle üst orta sınıfın profesyonellerine hitap eden kent içerisinde yaşamak için güvenli ve izole bölgeler yaratmadır. Böylece zenginler için yaratılmış adacıklar ile yoksulların yaşamak zorunda bırakıldıkları varoş bölgeler Türkiye kentinin neoliberal dönemde bir özelliği olmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 146-147).

Kısaca Türkiye’de kentleşme olgusunun birçok sorunu beraberinde getirdiği görülmektedir. Fakat çalışma kapsamında da ele alınan kısmı neoliberal dönemle birlikte bu sorunların farklı bir boyuta geçtiğidir. Kentler artık sınıfsal kutuplaşmanın mekâna yansıması ve tersi şekilde de mekânla ilişkisine göre kişilerin sınıfsal durumunun belirlendiği bir hale gelmiştir. Bu ilişki ağlarına katılamayan, belli yerlerde yaşamak zorunda bırakılan ve bu nedenle de birçok kamu hizmetinden yararlanamayan yeni kent yoksulları yaratılmıştır.

2.1.1. Türkiye’de Zorunlu Göç Olgusu

Göç olgusu Türkiye’de her zaman için karşılaşılan bir durumdur. Bulunduğu coğrafya nedeniyle Anadolu’da tarihin her döneminde göç hareketliliği yaşanmıştır (Özgür, 2012). Fakat çalışma kapsamında Anadolu ve Türkiye’nin göç tarihi anlatılmayacak; 1980 sonrasında yaşanan zorunlu politik, ekonomik göç ve 2011 yılında Suriye iç savaşı nedeniyle Türkiye’ye hızla gelen Suriyeli sığınmacılar konusuna odaklanılacaktır.

Yurtiçi göçler, birçok sebeple ülkenin kuruluşundan itibaren yaşanmıştır. İthal ikameci modelde fabrikalarda çalışmak için insanlar kentlere göç etmeye başlamışlardır. Daha iyi kamusal hizmetlerden yararlanma, eğitim, sağlık gibi

nedenler göçlerin nedenlerini oluşturmakla beraber bu sebepler kişilerin sınıfsal konumlarına göre değişiklik göstermiştir. Bu durumun belirginleşmesi ise 1980’den itibaren olmuştur.

1950’lerde Demokrat Parti dönemi ile beraber Türkiye’de nüfus hareketleri başlamıştır. Tarımda mekanizasyon ve metalaşma, kırsal yapıda değişimlere neden olmuştur. Kapitalizmin eşitsiz gelişme özelliği nedeniyle neoliberal dönemde kentler arasındaki rekabet ve yatırımların belli bölgelerde yoğunlaşması sonucunda, Türkiye’nin büyük kentlerine kırsal bölgelerden göç yaşanmıştır. 1950’lerde başlayan bu süreç, insanların iş bulma ümidi ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olma isteği nedeniyle devam etmiştir. Bu dönem göçleri, göçmenlerin kentlerdeki barınma ihtiyacını karşılama yöntemi olan gecekondu üzerinden genelde ele alınmıştır (Kaygalak, 2009).

1980’lerden itibaren ise kentlerin de rekabet etmesi düşüncesinin hakim hale gelmesi ile çok farklı nedenlerle neoliberal politikalarla göre kendilerini biçimlendiren kentlere bireylerin göçü yaşanmıştır. Bu durum insanların sınıfsal konumuna ve entelektüel sermayesine göre değişmiştir. Örneğin yüksek eğitim almış ve vasıflı kişiler daha çok gelir değişkenine göre karar almışlar ve bu daha çok formel piyasalarla ilgili olmuştur. Kırdan kente göç ve yoksulların göçü ise nüfus ve istihdam politikalarına göre belirlenmiştir. Burada gönüllü olmama etkeni vardır yani politik ya da siyasi nedenlerle göç etmek zorunda kalan kişilerdir ve bu kişilerin emek piyasaları ile olan ilişkileri daha çok enformel sektör aracılığıyla yaşanmıştır (Bulutay ve Taştı, 2004: 16).

1990’larda ise Kürtlerin yoğun yaşadığı Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki zorunlu gçler nedeniyle ikinci bir büyük gç dalgası yaşanmıştır. Bu gç dalgasında zorunlu göçe tabi tutulanlar öncelikle yaşadıkları yerlerin merkezine gç etmişler fakat daha sonra iş imknlarının daha fazla olması sebebiyle İstanbul, Ankara gibi Türkiye’nin büyük şehirlerine göç etmişlerdir (Acar ve Baykara Acar, 2008: 64-66).

Azgeleşişmiş lkelerde 1980 sonrasında DB ve IMF gibi uluslararası örgütlerin tarım politikalarındaki desteği azaltma yönünde ülkeleri politika almaya zorlamaları da bu dönemde kentlere olan göçü artırmıştır ve kentlerde de gelir dağılımı eşişsizliğinin daha şiddetli yaşanmasına neden olmuştur (Kaygalak, 2001: 164). Bu durum ayrıca göçün sebebinin yapısal nedenlerden kaynaklandığını ve bu politikaların uluslararası örgütler eli ile desteklendiğini göstermektedir.

1990’lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden çok sayıda kişi bölgedeki çatışma nedeniyle başka şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum ise ülke siyasetinde açtığı sorunlar kadar kentlerdeki gündelik yaşam ve gç eden Kürtlerin toplumsal ve ekonomik koşulları üzerinde çok büyük sorunlara neden olmuştur.

Öncelikle Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki halkların temel geçim kaynağı tarımsal etkinlik ile hayvancılıktır. Geleneksel retim biçimi ile geçimlik üretim de yaparak kendi ihtiyaçlarını da sağlayan bu kişiler, zorunlu gç ile birlikte birden piyasa koşullarına mahkum bırakılmışlardır. Kürtler üzerinde bu durum, kente göç ettikleri andan itibaren yoksulluk yaratmıştır (Ykseker, 2012: 235). Özellikle politik baskı nedeniyle kısa sürelerde köylerini boşaltmak zorunda bırakılmaları sebebiyle de daha çok küçükbaş hayvancılık yapan Kürtler, ellerindeki hayvanlarını yok

pahasına satmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle de kente geldiklerinde geçinmek için ellerinde çok az bir gelir bulunmuştur (Yüksekeker, 2012: 246). Bu duruma çare ise kentlerdeki emek piyasasına hanedeki çalışabilecek durumdakilerin çoğunun girmesi ile çözülmeye çalışılmıştır.

Neoliberal politikalar sonucunda uluslararası örgütler eli ile büyük tarımsal kapitalistler, az gelişmiş ülkelerdeki kırsal alanlara sokulmuştur. Böylece küçük tarım işletmeler birer birer kapanmaya başlamıştır (Öztürk, 2008: 268). Tarımsal desteklerin kaldırılması tarımda devalüasyonlara neden olmuştur. Özelleştirmeler sonucunda işletmeler tarımsal üretimlerini durdurmuş ya da el değiştirmiştir (Sabuktay, 2009: 120). Tarımdaki bu çöküş ise kentlere göçe neden olmuştur.

Aniden göç etmeye zorlanan politik göç mağdurları açısından kentin anlamı da değişmektedir. Diğer göç türlerinde geri dönebilecek bir memleket bırakılmışken; bu göçmenler açısından gidebilecekleri bir köyleri kalmamıştır. Bu durum kentle olan ilişkilerinin niteliğinde de belirleyici olmuştur. Akrabalık, hemşerilik gibi ilişkilere güven ve kentte sahipsiz kalmama arayışları nedeniyle daha çok bağlanmışlardır (Yılmaz, 2008: 176-178). Böylece, kentlerde cemaatsel yapılarda artış görülmüştür.

Tarım ve hayvancılık işlerinde vasıflaşmış göçmenler bu nedenle kentlere göç ettikleri andan itibaren vasıfsız hala gelmişler ve iş bulma konusunda sıkıntılar çekmişlerdir. Özellikle formel alanda hem *vasıfsız* olma hem de Kürt olma nedeniyle iş bulamayan bu kişiler geçinmek için enformel sektöre yönelmek zorunda bırakılmışlardır. Kimlikler üzerinden sömürünün şiddetinin artırılarak devam

edilmesi enformel sektörün en önemli stratejilerinden birini oluşturmuştur (Alpman, 2016: 108).

Konda'nın araştırmasına göre 1990'lardan itibaren Kürtlerin dörtte biri göç etmiştir. Politik nedenli zorunlu göçün yanında tarımsal politikalardaki değişiklikler de bunun sebeplerindendir. Bu kadar fazla kişinin yerinden edilmesi özelleştirme, esnekleşme, enformelleşme gibi neoliberal politikalarla da birleşince kentlerde geniş bir enformel yoksul kesimin oluşmasına neden olmuştur (Yörük, 2012: 521).

Kürtlerin büyük kentlere göçü de baskı nedeniyle ama enformel bir şekilde olmuştur. Bu nedenle de formel alandan destek bulamayan Kürtler genelde yakın bölgelere ya da daha önce akrabalarının ya da tanıdıklarının gittikleri kente giderek; enformel dayanışma ağları çerçevesinde kente tutunmaya çalışmışlardır (Aşkın ve Güllüpınar, 2014). Ailesi ile göçmek zorunda kaldıkları ve geri dönüş umudu taşımadıkları için zorunlu göç nedeniyle göç eden Kürtler, etnik kimliklerine daha da sarılarak siyasallaşmışlardır (Erder, 2002: 151). Kürt hareketinin zorunlu göç nedeniyle Doğu ve Güneydoğu bölgesini aşarak büyük kentlere yönelmesi Kürt kimliğinin kentsel mekânlarda kurulmasını doğurmuştur. Göç etme hali durmuş olsa bile bu şekilde oluşturulan kimlik daha sonra da devam etmiş, travmatik bir deneyim olarak sonraki kuşaklara aktarılmıştır (Alpman, 2016: 152).

2011 Nisan ayında başlayan Suriyelilerin göçü ise göç mevzusunun Türkiye açısından önemli ve farklı bir noktasını oluşturmaktadır. Uzun bir döneme yayılan ve çok sayıda Suriyelinin Türkiye'ye gelmesine neden olan bu göç dalgası, Türkiye'de pek çok kentin demografik yapısını değiştirmiş ve kentlerdeki yoksulluğun artmasına neden olmuştur. İlk göç dalgasında bu halin geçici olduğunun düşünülmesi sebebiyle

etkin bir göçmen politikasının uygulamaması; bu göçün kalıcı halinin fark edilmesiyle birlikte denetimsizlik ve başıboşluğun oluşmasına neden olmuştur. 2015 Nisan ayı itibarıyla kayıtlı Suriyeli sığınmacıların 1,5 milyondan fazlasının yani toplam mültecilerin %87 civarının kamp dışında yaşaması (Erdoğan, 2015: 321) nedeniyle Suriyeli sığınmacıların durumu ve toplumla ve çalışma hayatıyla kurdukları ilişkiler özellikle kentlerde görünür hale gelmiştir.

Suriyeli sığınmacıların yaşadıkları kötü koşulların alanlarından biri çalışma hayatındaki konumlarıdır. Kaçak yollardan ucuz emek gücü olarak geçinmek zorunda kalan Suriyeliler, öncelikle Türkiyeli emekçiler tarafından emek piyasasında arz-talep dengesini bozarak, kendi ücretlerinin düşmesine neden olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Çalışma hayatında ise özellikle çocuk ve genç işçiliğin yaygın olması çok daha büyük sorunlara neden olabilecek niteliktedir. Çalışan Suriyeli sığınmacıların %54,2'sini çocuk ve gençler oluşturmaktadır (Reliefweb, 2014 aktaran Erdoğan, 2015: 323). Çalışmak zorunda kalmaları nedeniyle eğitim hakkından yararlanamayan bu gençler ve çocuklar, ileriki dönemlerde Türkiye’de eğitim alamamış önemli bir kitlenin oluşmasına neden olacaktır. Kendileri açısından da yoksulluk halinin devamının yaşanmasına zorunlu kalacakları söylenebilir.

Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi tarafından yürütülen “Türkiye’de Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum” başlıklı alan çalışması, Suriyelilerin içinde bulundukları durumu ve kentle kurdukları ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye’ye olan memnuniyetlerini her fırsatta dile getiren Suriyeliler, çocukların eğitimi konusunda daha fazla destek beklemekte, çalışma hayatındaki ucuz emek sömürüsü ve konut

problemi sorunlarının giderilmesini istedikleri söylenilmiştir. Kentlerde ise yerel halk ile kötü muamele ile karşılaşmalar da genel olarak bir problem yaşamadıklarını söylerken; daha özgür bir ortam sağlaması ve kendi kültürlerine göre yaşama imkanı olmasından dolayı kamp yerine kentlerde yaşamayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Suriye'deki yaşam koşullarının ise buradakinden daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Kendilerinin dilencilik görüntüsü ile eş tutulmasından rahatsız oldukları, dilencilik yapanların Suriyeli Romanlar olduğu ifade edilmiştir (Erdoğan, 2015: 327-329).

Suriyeli sığınmacılar konusunda kentsel alanlardaki gerilimin Türkiye'de çok fazla yaşanmadığı gözlenmekle birlikte Türkiyeliler açısından misafir olarak geldikleri yerin kurallarına uyma beklentisinin çok olması ve çalışma hayatından biraz olsun geri çekilmelerinin istendiği gözlemlenmektedir.

Göçmenlerin kentlerde tutunmaya çalışma stratejileri belli gruplarla aynı mahallelerde yaşama şeklinde olmuştur. Bu sayede kentlerde uğradıkları ayrımcılıkları görmedikleri için daha az hissetmeye başlamakla birlikte göçmenlerin mekânsal tecridine yol almıştır. Tecrit edilme ise sosyal damgalanmaya neden olmuştur (Kaygalak, 2009: 103). Örneğin o bölgelerde oturuyor olmak emek piyasasına girişte sorun yaratabilmiş ya da birçok kamu hizmetinden faydalanamamaya neden olabilmıştır. Böylece neoliberal dönem göç olgusunun da beslediği fakat daha geniş kesimleri de kapsayan yeni kent yoksullarını yaratarak yeniden üretmiştir.

2.1.2. Rant Kapısı Mı, Ekmek Parası Mı?

Türkiye’de 1950’lerden beri kırdan kente büyük göçler yaşanmıştır. Bu göçler ithal ikameci dönemde formel istihdamda yer aldıkları kadar aile emeğinden yararlanarak işleyen küçük işletmeler de açmışlardır; böylece enformel sektörün kent ekonomisindeki yerini pekiştirmişlerdir. Bahsedildiği gibi 1980’den sonra ise ihracata dayalı büyüme modelinin benimsenmesi ve yapısal uyum programları nedeniyle fason üretim yapan ve taşeron olarak çalışan birimler çıkarmışlardır (Türcan Özşuca ve Toksöz, 2003: 45).

İthal ikameci dönemde kentlere yönelik bir göç olmuştur fakat ihracata dayalı büyüme modelinde benimsenen tarım politikaları nedeniyle kentlere karşı vasıfsız işçi göçü yaşanmıştır. Bu durum kentlerde enformel sektörün o kadar büyümesine neden olmuştur ki Tuncer Bulutay ve Enver Taştı (2004: 4) eksik emek, eksik istihdam ve düşük verimliliğin Türkiye emek piyasası için belirleyici olduğunu iddia ederek bu nedenle enformel sektörü düşünmeden analiz yapılamayacağını söylemişlerdir.

1980’den önce kentteki enformel sektör, yoksulların kent ile bütünleşmelerini ve zamanla buradan kazanç elde etmelerine imkan sağlamıştır. Fakat bu tarihten sonra enformel sektör üzerinden kente tutunma imkanı kalmamıştır. Önceki yoksullar enformel sektöre girdiğinde kent ile eklemlenebiliyorken; yeni yoksulluk durumunda enformel sektörde yer alma ancak düşük ücretli işler üzerinden olabilmiş ve bu işlerde çalışma da kişilerin damgalanmasına yol açmıştır. Bu nedenle de kişilerin kentle eklemlenebilmeleri eskisi kadar kolay olamamıştır (Yılmaz, 2008).

1980 sonrasında işten çıkarma, taşeronlaşma, parça başı iş, sözleşmeli çalışma gibi uygulamalar yaygınlık kazanmıştır. Türkiye’de enformel kesim dünyada olduğu gibi genişlemiş ve yüksek getiri sağlayabilmiştir. Yabancı yatırım çekmek için tarım sektörünün ihmal edilmesi ile birlikte insanlar göç ederek geçinebilmek için enformel sektöre girmek zorunda kalmıştır.

Temel kentsel gerilimin kentlere yeni girenlerin varolan sistem ile bütünleşmesi olduğu söylenirken; enformel ve formel alanın bu birleşmeyi sağlayacak araçlar olduğu belirtilmiştir (Erder, 2002: 168). Özellikle göç olgusu ile birlikte düşünüldüğünde kente yeni gelenlerin akrabalarının bulundukları mahallelere yerleşmesi, barınma sorununu gecekondulaşma ile çözmesi gibi durumlar kentle birleşmenin özellikle enformel ilişkiler sayesinde gerçekleştiğini göstermiştir. Kentle ilişki kurmada özellikle önemli olan çalışma hayatı ise bu bağlamda yine enformel sektör aracılığı ile aşılmıştır. Çünkü Türkiye’de formel sosyal güvenlik sistemi enformel sektörün büyüklüğü karşısında yetersiz kalmaktadır. Enformel sektörün zamanla formelleşeceği varsayıldığından bu sektör üzerindeki koruyucu yapılar kamu politikasına dönüştürülmemiştir. Bununla birlikte 1980’den sonra özellikle evde iş yapma, taşeronluk, parça başı iş gibi enformel istihdamın yaygınlaştırılması Türkiye açısından bu konuda bir sosyal politika oluşturulmasını zorunlu kılmıştır (Buğra ve Keyder, 2003: 17).

1990’dan itibaren ise neoliberal politikaların sonuçlarının yavaş yavaş yaşanmaya başlamasının sonucunda, enformel sektörde büyüme görülmüştür. Göç, işsiz nüfusun çokluğu, sosyal güvenlik kesintilerinin çok olması Türkiye’de enformel sektörün büyük olmasının nedenleridir (Acar ve Baykara, 2008: 20-21). Kentsel

hizmetlerin, gerekli yardımların yokluğu halinde bu sorunlar; enformel ilişki ağları içerisinde dayanışmacı bir şekilde çözülmeye çalışılmıştır (Erder, 2002: 38). Formel alanın sınırlarını yoksullar ya da emekçi kesim için genişletmemesi, bu kişilerin enformel alanda yaşamalarına neden olmuştur.

2001 Krizi sonrasında ortaya çıkan tabloda yoksullar kendi başlarına durumlarını düzeltebilecek aşamada değildir. Kriz, yoksulluğu artırıp şiddetlendirmiştir. İşten çıkarmalar, mallardaki yükselmelerle birlikte enformel sektörün daralması gibi nedenlerle kentsel yoksullar bu süreci daha şiddetli yaşamışlardır. Bu durum sosyal güvenlik ağının olmayışı ile ilişkilendirilerek DB, Türkiye’yi öncelikli olarak bunu kurmaya zorlamıştır. Türkiye’de işsizlik yardımı, nakit transferi gibi yardımların olmayışını Banka, yoksulların risklerini artırıcı etken olarak ele alıp buna yönelik önlemler geliştirmek istemiştir. Türkiye’de beşeri sermayenin giderek kötüleştiği tespitinde bulunmuştur. DB’nin risk grubunda olarak belirttiği bu yoksulları yaşlılar, özellikle kırdaki yaşayan bekar anneler, askerde çocuklarını kaybetmiş aileler, gecekondularda yaşayan sosyal güvencesizler oluşturmaktadır (Zabcı, 2009: 113-116). Görüldüğü üzere DB, yoksullar arasında yardım almaya hakkı olan ve olmayan yoksullar ayrımını benimseyerek bu ayrım üzerinden politikasını inşa etmiştir.

IMF ve DB tarafından oluşturulan yapısal uyum programlarındaki ihraç edilebilir ürünlere vurgu, tarımsal ürünlere sübvansiyonların kesilmesi, kamu kesimini daraltma, özelleştirme gibi uygulamalar emeği güvencesizleştirmiştir. Kendi hesabına üretim yapan çiftçiye desteğin de kesilmesi sonucunda kırdan kente doğru göç yaşanmış fakat kentsel formel istihdam bu göçü ememiştir. Bunun

sonucunda da uluslararası örgütlerin politikaları enformel sektörün genişlemesine neden olmuştur (Türcan Özşuca ve Toksöz, 2003: 11). DB'nin yapısal uyum programları sonucunda ortaya çıkan yoksulluğu kısa dönemli bir problem olarak görmesi ve bu sorunun geçici olduğunu varsayması da kentlerde enformel sektörün giderek genişlemesi ve yerleşmesi ile yanlışlanmıştır.

Yerel girişimciliğin artırılması için de yoksulların yerel dayanışmaları ağırları ile donanımlarını artırmaları varsayılmıştır. Böylece yerel dayanışmaların cemaatvari bir şekilde kurgulandığı geleneksel bir örgütlenmeden söz edilmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 73). Bu noktada dayanışma ile kastedilen yerel düzeyde enformel ilişkiler üzerine bir yapılanma inşa edilmesidir. Kolektif verimlilik üzerinden enformel sektörün küresel sistem ile entegrasyonu vurgulanmıştır. Bu durum enformel ile formel arasındaki sınırların azaltıldığını bir kez daha göstermektedir. Saha çalışması kapsamında da gözlemlendiği üzere artık sosyal güvenlik önlemi gibi devlet politikaları değil; akrabalık gibi kendi enformel ilişkileri yoksullar için güvence sağlamaktadır.

Yoksulluk ve enformel ilişkiler arasında doğrudan bir bağ vardır çünkü yoksullar yaşama ve kente, enformel ilişkiler sayesinde tutunabilmektedir. Enformel sektörde kazanç çoğu durumda asgari ücretten fazla olsa da kimsenin yapmak istemeyeceği zor şartlarda insanlar çalışmak zorundadırlar. Bu durum da bir kısır döngüye sebep olmaktadır. Formel sektörde prekarizasyon sürecinde işçilerin geçinememesi sonucunda enformel sektör formel alana giremeyenler kadar formel işlerde çalışıp geçinemeyenler için de ek bir kazanç kapısı olmaktadır (Türcan Özşuca ve Toksöz, 2003: 12).

Enformel ya da formel alanda çalışmak da neoliberal dönemde yoksulluktan kurtulmak için yetememektedir. Çünkü ücretlerdeki kısılma o kadar büyük olmuştur ki emekçilerin reel ücretleri sürekli düşüş halindedir. Bu düşüş nedeniyle borçlanma yolu ile temel gereksinimlerini karşılamak zorunda kalan yoksullar böylece tüketimlerini borca dayandırarak yeni bir denetim ilişkisine de konu olmuşlardır (Köse ve Bahçe, 2009: 410).

2001 krizi ile işsiz kalan büyük bir kitlenin olması, neoliberal politikaların şiddetini artırması ile işsiz kalma riski ilk karşı karşıya bırakılan ve yaşamak için ek iş yapmak zorunda kalan kişilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye’de enformel sektörü genişletmiştir. Neoliberal politikalar insanları enformel sektörde çalışmaya zorlamıştır. Enformel ve formelin birbirleriyle giderek daha fazla eklemlenmesi yaşanmıştır. Bu nedenle de enformel ve formel arasındaki sınırlar birbirine karışmıştır.

2.1.3. Yeni Kentsel Yoksulluğun Yaşanma Pratikleri

Yoksulların, zenginlerin bakış açılarına karşı kendi dinamikleri vardır. Dayanışma ağları ile kente tutunan yoksullar enformel ağlardan beslenmektedir fakat 1980 sonrasında özellikle de 2000’lerden itibaren bu sistem de bozulmaya başlamıştır. Homojen olmaktan uzak olan bu yoksulluğun yeni biçimini Işık ve Pınarcıoğlu (2013) *nöbetleşe yoksulluk* olarak adlandırmışlardır. Bu kavram kentli yoksullardaki bir kesimin, diğeri üzerinden zenginleşmesini anlatmaktadır. Yani, yerel ilişki ağlarından beslenen yoksullar kendi stratejileri ile bu yoksulluğu kente daha sonra gelenlere aktarmıştır. Bu ilişkiler daha çok arsa ve konut piyasası ile olmakta, hemşerilik ilişkileri iş piyasası ile eklemlenmekte, piyasa kazançları

sistemde eşitsiz dağılmakta ve bunların üzerinden politik ilişkiler yükselmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2013: 40).

Kente göç etmek zorunda kalan kişiler, geçinme ve barınma ihtiyaçlarını enformel ilişkilerine dayanarak giderebilmişlerdir. Özellikle de gecekondular sayesinde barınma sorunu çözülerek, yine akrabalık ve hemşerilik ilişkisinin yardımıyla kentle ilişkiye geçen yoksullar açısından yoksulluk halleri 2000'lere kadar mümkün olabilmektedir. Kente daha önce göç etmiş kişilerin kent ve gecekondular alanında daha fazla bilgi sahibi olması nedeniyle, bu ilişkilerdeki üstün koşulları sayesinde kendilerinden sonra gelen kişiler üzerinden kazanç elde edebilmişlerdir. Daha sonra gelenlerin de bir gün kazanç sağlayabilecekleri umudu yoksulluğun onlar için geçici ve kurtulabilecekleri bir hal almasını sağlamıştır. 2000'ler ile birlikte ise neoliberal politikaların da etkisinin artması nedeniyle yoksullar artık durumlarının iyileşeceğine dair umutsuz bir ruh hali içerisine girmişlerdir. Enformel ilişkilerin artık kente tutunmalarında eskisi gibi bir önemi kalmamıştır ve bu nedenle de yoksullar durumlarının süreklilik arz edeceği düşüncesi ile artık umutsuzluk yaşamaktadırlar (Pınarcıoğlu ve Işık, 2008: 1367-1368).

Tarımsal politikalar sebebi ile iç göçe maruz kalanların sayısının sürekli artması da kentlerdeki yoksulların giderek çoğalmasını doğurmuştur. Örneğin 2002 yılında mülk sahibi köylülerin sayısı 1.474.097 iken; 2006 yılında 681.610 sayısına düşmesi, tarımsal alanlardan kentlere akışın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum ise kentlerdeki yoksulluk ve gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur (Köse ve Bahçe, 2013: 499). Kente tutunamayan ama göç etmek zorunda da kalan büyük bir kitlenin varlığını göstermektedir.

Yoksullar, pasif bir şekilde gündelik pratikleri ile hareket etmektedirler. Burada Türkiye'ye özgü farklı durumlar görülmektedir. Örneğin elektrik, su gibi hizmetleri kaçak kullanma, kaçak yapılaşma, yardım veren kurumlara durumlarını daha da kötü gösterme ya da yasal olmayan yollarla ekonomik faaliyetlerde bulunmak gözlenmiştir (Erdoğan, 2011a: 41). Emirler ve bakışlar karşısında sesiz kalma gibi gündelik hayatın içerisinde farklı mücadele biçimleri yürütülmüştür.

Yoksulları borçlanma ilişkileri de ancak akraba ya da hesabına çalıştıkları kişilerden olabilmektedir. Daha çok enformel sektörde çalışan kent yoksullarının banka kredisi alabilmesi için gerekli belgeleri yoktur ve bankalar da kendilerine kredi vermemektedir. Bu durumda da borçlanma kişinin enformel ilişkileri sayesinde yakınları aracılığıyla olabilmektedir. Eğer bir yatırım yapacaklarsa küçük miktardaki sermayeyi dahi tanıdıklarından almak zorunda kalmaktadırlar.

Enformel ağların dışına düşen ailelerdeki yoksullukla mücadelede ise kadınların bu duruma karşı çabaları görülmüştür. Gündelik hayatlarındaki pratiklerde hanenin geçimi hane içinde kadının üzerine bindirilmiş bir yük olmuştur. Dayanışma ağlarının dışına düşen yoksullara belediyelerin ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın yaptıkları yardımlar hayati önem taşımaktadır. Bu yardımları almanın psikolojik açıdan yarattığı yıkımı aile reisi olduğu için haneyi geçindirmesi gerektiği düşünülen ama bunu başaramayan erkek daha da aşağılanmamak için alamamaktadır. Bu yardımlara muhtaç olan ailelere yardımları bu nedenle kadınlar başvurarak almışlardır. Burada yardım kurumları ile ilişkilerin daha çok kadınlar üzerinden kurulduğu sonucu çıkarılmıştır (Aksu, 2011: 106-107). Bu durum yoksulluğun kadınlaşması olgusunun Türkiye için de geçerli olduğunu

göstermektedir. Ayrıca özel alanlarda da kadınların toplumsal rollerini yerine getirmesine rağmen eşlerinin toplumsal rollerini yerine getirmemesi nedeniyle eşlerine karşı bir tepkinin de olduğu belirtilmiştir (Aksu: 2011: 124).

Yoksulların evlerinin ise sağlıklı barınma hakkından uzak olduğu belirtilmiştir. Sağlıksız malzemelerle ve kaçak olarak inşa edilmiş, oda sayıları yetersiz, yeterli sayıda eşyaları bulunmayan, olanları da yardım kuruluşları ya da başkalarının daha çöp olarak nitelendirmediği ama evinde de barındırmak istemediği eşyalardan evlerini kurmuşlardır (Ocak, 2011).

Yoksulların kentle kurdukları ilişkiler de çok sıkıntılıdır. Kentlerde ortaya çıkan ve kentsel süreçlerle beslenen yoksullukta, bu yoksulların kentle ilişkiye girmelerine rağmen ne ölçüde kentli oldukları sorgulanmalıdır. Çünkü gecekondu mahallelerinde ya da çöküntü alanlarında bu kişilerin çoğu temel kentsel hizmetlerden mahrum kalmaktadırlar. Özellikle göç sonucunda kentin çeperinde ya da içindeki çöküntü alanlarında yaşayan kentteki hakim kültürle buluşamama sonucunda yoksullar, kendi kültürlerini yaratmaktadır (Akkaya, 2002). Fakat bu kültür, yoksulların kentten ve kentsel hizmetlerden dışlanmasını sonucunu doğurmaktadır. Kolektif tüketim mallarının ticarileşmesi sonucunda birçok yoksul bu hizmetleri kullanmak için yeterli kaynağa sahip olmadığından kentle ilişki kuramamaktadır. Örneğin bir yerden bir yere gitmek için gerekli yol parasının külfeti yoksulların eve sıkışmalarına neden olmaktadır. Bu durum özellikle de kadınlar açısından kendini hissettirmektedir.

Neoliberal kentlerin tüketim üzerinden kurulması, yoksulların yoksunluk durumunu daha şiddetli yaşamalarına neden olmaktadır. Yeni tüketim kültürü,

kolektif tüketim yerine uzman orta sınıfa dayanan bireysel tüketim üzerindendir (Jayne, 2006: 65). Tüketim üzerinden kimlik oluşturulmaktadır. Bu tüketim kültürüne erişemeyenler açısından ise yoksunluğun boyutunu artırmaktadır. Örneğin ambalaj atığının çok çıktığı tüketim mekânları, atık toplayıcılarının yoğun olarak çalıştıkları yerlerdir. Buradaki kültüre yakından şahit olmalarına rağmen bunu deneyimlemeyen atık toplayıcıları yoksulluklarının daha fazla farkına vararak kendi olumsuz durumlarını daha şiddetli yaşamaktadırlar.

Yoksullar bu noktada sınıfsal durumları açısından hakim sınıfın söylemini benimsemiş ama kendileri bu söylemi bazı noktalarda yontmuşlardır. Örneğin onlar için zenginler her türlü ahlaki yozlaşmayı taşıyan bir grupken; kendileri ahlaki açıdan daha iyi değerlere sahip olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda yoksulları ahlaksızlıkla ve tembellikle suçlayan görüşlere karşı yoksulların da zenginler için benzer ve suçlayıcı şekilde hareket ettiğini göstermektedir. Bu noktada yoksulların ekonomik zenginliğe karşı duyduğu nefreti kültürel sermaye sahiplerine karşı duymadıkları belirtilmiştir (Erdoğan, 2011b: 89).

Yoksulluk durumu ve hakim ideoloji yoksulların bedenlerine de sirayet etmiştir. Toplumsal ve sınıfsal açıdan aşağı olmaları bedenlerinin de buna uygun davranış kalıpları geliştirmesine neden olmuştur. Bedenleri de kısıtlanmış ve ezik bir şekilde hareket etmektedir (Erdoğan, 2011b: 62). Bu durum yoksulların yalnızca ekonomik bir şiddete maruz kalmadıkları, duygusal ve sembolik açıdan da yeniden üretimlerini gerçekleştiremediklerini göstermektedir (Erdoğan, 2011b: 66). Yani yoksulluk sadece kamusal alanda yaşanan ve kendilerini gizlemelerine neden olan bir olgu değil, özel hayatlarına da ekonomik zorun dışında da sirayet etmiştir. Örneğin

baba-çocuk ilişkisinde baba, ailenin ihtiyaçlarını karşılayamamanın ezikliğini hissederken; çocuk da bu durumun farkında olarak babasından ihtiyaçlarını gizlemektedir (Erdoğan, 2011b: 69). Yoksulların ahlaklı olduklarına dair bu vurgu, bulundukları durumla mücadele etmelerinin, pasif direnişlerinin ve isyanlarının bir aracıdır.

2.1.4. Yerel Yönetimlerin Yeni Kentsel Yoksulluk Üzerindeki Etkisi

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte belediye yönetimi 1930 yılında çıkan 1580 sayılı Kanun ile düzenlenmiştir. Belediyelerin sosyal alanda etkin birer yönetsel birim haline gelmeleri ise 1970'lerde toplumcu belediyeçilik ile olmuştur. Bu dönemde CHP'li belediyeler tarafından başlatılan bu programda belediyelerin ekonomik yaşama müdahale etmeleri, kamu yararı ilkesine uygun hareket etmeleri, demokratik karar almaları gibi ilkeleri vardır. Piyasa mallarını, kentsel altyapı hizmetlerini, konut alanlarında ortaya çıkan rantların topluma kazandırılması politikaları ile hareket etmişlerdir. Toplumun geneline hitap edecek şekilde ortak yaşam alanlarının geliştirilmesi toplumcu belediyenin diğer bir politikası olmuştur (Bayramoğlu, 2015: 159-160). Ülkede yaşanan siyasi mücadelelerin önemli bir ayağı böylece belediyeler üzerinden yürütülmüştür.

1980 askeri darbesi ile ise bu politikaların uygulanması baskı yolu ile kaldırılmıştır. Neoliberal politikalar bu dönemden itibaren belediyeler üzerinden de geçerli olmaya başlamıştır. 1983 genel seçimleri ile merkezi yönetimde, 1984 yerel seçimlerinden sonra da yerel yönetimlerde özelleştirmeler başlamıştır. Merkezi yönetimde kamu iktisadi teşebbüsleri, yerel yönetimlerde de kentsel hizmetlerin özelleştirmesi ilk uygulamalardır. 1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık

Kalkınma Planı'nda da yerel yönetimlerin hizmetlerini özel sektöre yaptırmayı ya da hizmet satın almasının yaygınlaştırılacağı belirtilmiştir (Kayar, 2002: 339-340). Sermayenin kentsel hizmete girişinin hızlanması için de örneğin İller Bankası'nın zayıflatılması yaşanarak finansman desteği vermesi azaltılmış ve böylece kentsel hizmetlerde kullanıcı öder ilkesine göre belediyenin hareket edilmesine başlanmıştır. Büyük bir finansal desteği kaybeden belediyeler yatırım yapmak için küresel ve ulusal sermayeden borçlanmak zorunda kalmışlardır (Bayramoğlu, 2015: 153). Çok büyük bir pazar olan Türkiye'nin altyapı sistemi böylece kamusal kaynaklarla İller Bankası aracılığı ile finanse edilmesinden vazgeçilmiş, belediyeler ile uluslararası finans kuruluşları arasında aracı bir konuma getirilmiştir (Serter, 2015: 23-24).

Belediyelerin 1990'lardan itibaren sosyal hizmetlerinde değişiklik olmuştur. Sosyal hizmet anlayışından sosyal yardıma geçilmiştir. Sosyal yardımları ise belediyeler, çeşitli biçimlerde sunarak yoksulların kendilerine bağlı olmalarına yol açmıştır.

2000'li yıllarda yerel yönetimler reformu ile birlikte ise yerel yönetimlerin doğrudan neoliberal bir içerikle çalışmasının hukuksal zemininin önü açılmıştır. Uluslararası örgütler Türkiye'ye yapacakları yardımlar için reform yapılmasını istemişlerdir ve bu reform paketleri öncelikli olarak kamu yönetimi reformunu ele almıştır. Bunun içinde de yerel yönetimler reformu ilk olarak dile getirilmiştir (Zabcı, 2009: 138). 2005 yılında çıkan Belediye Kanunu ile belediyelerin kentsel hizmetleri özel sektöre gödürebilmesi sağlanmıştır. Hiçbir kentsel hizmette belediye için “yapar” ifadesine yer vermeyip onun yerine “yapar/yaptırır” denilerek özel sektörün bu alana girmesinin hukuki altyapısı oluşturulmuştur. Hizmetlerin ihale

yöntemi ile özel sektöre gördürülmesi birçok belediye açısından tercih edilir yöntem olmuştur. Kamu harcamalarının kısılması nedeniyle oluşan belediyeler için finansman sorunu da küresel piyasalardan kaynak bularak ya da doğal alana saldırarak rant yaratarak çözülmüştür.

Yerel yönetimlerin diğer önemli bir işlevi yoksullukla mücadele konusunda öne çıkmaktadır. Neoliberal politikalar sonucunda tarımda sübvansiyonların kaldırılması ve 1990'larda ihracata dönük fabrikalaşma ile kentler çekim merkezi olmuştur (Ergun, 2005: 1-2). Yerel yönetimlerin tarihsel gelişimi içerisinde kanunlarla yoksullukla mücadele konusunda kendilerine her zaman görev verilmiştir. Yoksullara yönelik yardımlarda daha fazla görev üstlenmeleri ise neoliberal dönemde olmuştur. Bu dönemde ayrıca AKP Hükümeti'nin yerel yönetimleri öne çıkaran ve kendine desteği bu birimler aracılığı ile sağlamayı hedefleyen yaklaşımının da etkisi vardır. Yerel yönetimler, merkezi yönetimin taşra teşkilatı ve vakıflar aracılığı ile sosyal yardım konusunda görevli ve yetkilidir. Sosyal yardımların yönetimi, kentteki hayırseverleri de içerek şekilde yönetim mantığına uygun kurgulanmak istenmiştir. Yerel yönetimler, özellikle özel sektör, sivil toplum kuruluşları arasında birleştirici bir işlev yüklenmişlerdir.

Türkiye'deki belediyelerin bu tercihi kentsel hizmetlerde inanılmaz bir ihale ve sözleşme ağına neden olmuştur. Belediyelerin kendi personeli ile yaptığı işlerin azalması sonucunda daha çok birer sözleşme ve ihale hazırlayan kurumlar haline geldiği söylenebilir. Fakat bu noktada belediyenin zor kullanma işlevini politika belirleyerek ve gerektiğinde zabıta ile baskı uygulayarak toplumda marjinal addedilen kesimlere yönelttiği görülmektedir. Atıkların yönetimi bu aşamada

belirleyici bir örnek olarak durmaktadır. Çünkü belediyeler, bu hizmetleri tamamen özel sektöre devretmişler, geri dönüşüm konusunda fazla rol almamışlardır hem de bu alanda atığı kullanarak kar elde etmek isteyen sermaye için zor gücünü kullanarak atığı korumuşlardır.

2.2. TÜRKİYE ATIK YÖNETİM SİSTEMİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Kapitalist ilişkilerin topluma yayılması ile birlikte çöpe karşı bakış açısı da değişmiştir. Çöp atılacak bir şeyden çıkıp, değerlendirilebilecek bir ürüne dönüştürülmüştür. Örneğin çöp yakıtı ya da yakılarak enerjiye dönüştürülmesi gerçekleşmiştir.

Bu dönüşümün yansımaları ise hukuksal düzenlemelerde yerini bulmuştur. Türkiye’de atık yönetimine dair mevzular daha çok AB’ye aday ülke olunmasıyla birlikte başlamıştır. AB Müktesebatına uyum konusunda atıkların yönetimi ve geri dönüşümü gelişmiş ülkeler tarafından giderek artan öneme sahip konuların başında gelmiştir. Bu nedenle de aday ülke konumundaki Türkiye de bu konuda AB standartlarında belli adımlar atma konusunda taahhütte bulunmuştur ve bu konuda gerekli yasal düzenlemeleri de yapmıştır.

AB’ye aday ülke olmadan önce de çevre konusunun küresel çapta artan öneme sahip olması, çevresel sorunlarla yüzleşmenin kaçınılmazlığı sebebiyle daha önce de bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerdeki iyileştirmeler ve değişiklikler Türkiye’nin küresel ekonomideki yerini, çevresel konulardaki değişen fikrini, konuya bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye’de temizlik hizmeti ilk olarak halk sağığı kapsamında Sağıık Bakanlığı tarafından izlenmiştir. 1960’ların ikinci yarısında ise çevre odaklı yeni bir bakış açısı gelmiştir. 1980’ler ile birlikte Çevre Müsteşarlığı, daha sonra 1990’larda ise Çevre Bakanlığı yetkili olmuştur (Ayman Güler, 2001:1). 2011 yılında ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na dönüşmüştür. İcrai idareler ise belediyelerdir.

Bu dönüşüm, hizmetin toplumsal amaç önceliğinden ekonomik amaç önceliğine doğru kaymasını da göstermektedir. Çöp hizmetinin her aşaması bu dönemde ayrılarak tanımlanmıştır ve neoliberal dönemin ruhuna uygun şekilde bu yeni aşamalar özel sektöre açılmıştır. Özel sektör de küreselleşme süreciyle beraber bu hizmet alanının finansmanını dış krediler ve uluslararası ihalelerle oluşturmuştur (Ayman Güler, 2001: 2). 1986 yılına kadar yerel yönetimlerin altyapı yatırımları İller Bankası’ndan alınan düşük faizli kamu kredileri ile finanse edilirken; belediyeler bu tarihten sonra kamusal kredinin dışında iç ve dış özel kredi almaya başlamışlardır. Özellikle de dış krediler öne çıkmıştır ve çöp hizmetinde de bu durum gerçekleşmiştir (Ayman Güler, 2001:119).

Çöp hizmetinde toplama ve taşıma kısmının yatırıma açılması DB destekli Çukurova Kentsel Geliştirme Projesi ile olmuştur. Bu proje amacına ulaşmamış fakat Turizm Bakanlığı tarafından 1989 yılında ATAK Projesi başlatılmıştır (Ergun, 2005: 89). Bu proje eksenli adımlarla birlikte bir kamu hizmeti olan çöp hizmetinin özel sektöre açılma süreci yaşanmıştır.

Çevre mevzuatının tamamını ele almak Türkiye’nin konuya bakışını göstermesi açısından daha tatmin edici olmakla birlikte; çalışma kapsamında mevzuatın ilgili kısımları incelenecektir. Bu kesitte de konunun zamanla ne şekilde

ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle daha çok katı atıklar ve özelde de ambalaj atıkları üzerinde durulacaktır. Yürürlükten kaldırılan kanun ve yönetmeliklere bakarak da atık toplayıcıları üzerindeki yaptırımların ne zaman başladığı, nasıl değiştiği anlaşılmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Atık Yönetim Sisteminin Hukuksal ve Yönetmelik Yanı

Atıklar ve temizlik konusunda Türkiye’de her zaman için belediyeler yetkili ve görevli olmuşlardır. Hizmetin doğası gereği de yerel bir hizmet olarak tanımlanıp, yerel yönetimlerce görülmesi mantıklıdır. Daha önceleri kamu sağlığı amacıyla verilen bu hizmetin; zamanla geri dönüşüm ve ham madde olarak kullanılması nedeniyle ekonomik amaçlara hitap edecek şekilde de gördürülmesi söz konusu olmuştur. 1930 tarihinde çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk *Belediye Kanunu* olan 1580 sayılı Kanun’da da bahsedildiği üzere bu hizmet belediyelere görev olarak verilmiştir. Kanun’un 15. maddesi “Belediyenin Vazifeleri” başlığı ile belediyenin görevlerini düzenlemekte; 1. bendinde de “Umuma açık olan yerlerin temizliğine, intizamına bakmak;” olarak belediyeye temizlik görevi verilmektedir. Aynı yılda çıkan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ise çöp hizmeti ile ilgili görevleri nüfusu 50.000’i aşan belediyelere görev olarak vermiştir (Kılınç, 2011: 137).

1580 sayılı Belediye Kanunu, 2005 yılında değişerek 5393 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun da çöp ve katı atık hizmetini belediyenin görevleri arasında kabul etmiştir. Belediye görevlerini düzenleyen 14. maddesinin “Belediye mahalli müşterek olmak şartıyla;

- a) çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık;.... hizmetlerini yapar veya yaptırır.”

denilerek katı atık hizmetinin belediyenin görevi olduğu hükme bağlamıştır. Belediyenin yetkilerini ve imtiyazlarını düzenleyen 15. maddesi de (g) bendinde “Katı atıkların toplanması, taşınması, ayrıştırılması, geri kazanımı, ortadan kaldırılması ve depolanması ile ilgili bütün hizmetleri yapmak ve yaptırmak.” diyerek katı atık hizmetinin belediyenin tekelinde olduğunu söylemektedir. Fakat belediyeye verilen bu görevin emanet usulü ile yapılması gibi bir zorunluluğun olmadığı ayrıca belirtilmelidir. Kanun hükmünde de hizmet ile ilgili *yapar veya yaptırır* ifadesinin olması özel sektöre de bu hizmet alanına girebileceğini göstermektedir. Zaten 5393 sayılı Kanun, 2005 yılında çıkartılarak belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi ve piyasalaşmasına yol açtığı konusunda da birçok eleştiri almıştır. Kanun çıktığı dönem itibariyle neoliberal düzenlemeleri belediyede uygulamayı sağlamaktadır. Kanunda bu konudaki en açık ifade ise; 67. maddede düzenlenen gelecek yıllara ilişkin hizmet yüklenme kısmında görülmektedir. Maddede “Belediyede belediye meclisinin, belediyeye bağlı kuruluşlarda yetkili organın kararı ile, ... katı atık tesisine ilişkin hizmetler, ... süresi ilk mahallî idareler genel seçimlerini izleyen altıncı ayın sonunu geçmemek üzere ihale yoluyla üçüncü şahıslara gördürülebilir.” hükmü yer almaktadır. Bu durum atık toplayıcıları ile piyasa arasındaki gerilimlerin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Belediyelerin bu görevleri ile ilgili kaynakların bütçelerine oranı ortalama %13-15 arasındadır (Kılınç, 2011: 144).

2004 yılında çıkan 5216 sayılı *Büyükşehir Belediye Kanunu* da katı atıkla ilgili büyükşehir belediyelerine birçok görev ve sorumluluk vermektedir. Öncelikle büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumluluklarını düzenleyen 7. maddede,

büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynaktan toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettmek; sanayi ve tıbbî atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettmek; deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak

hükmü ile büyükşehir belediyesinin katı atıkla ilgili görevleri belirtilmiştir. Aynı maddede ilçe belediyesinin görevi olarak da “Büyükşehir katı atık yönetim plânına uygun olarak, katı atıkları toplamak ve aktarma istasyonuna taşımak” olarak yer almıştır. Böylece katı atıkların toplanması ve taşınması ilçe belediyelerine; ayrıştırılması, geri dönüşümü ve bertarafı görevi ise büyükşehir belediyesine verilerek büyükşehir belediyesi olan illerde görev ayrımı yapılmıştır.

Katı atıkla ilgili hizmetlerin ilçe belediyesi ve büyükşehir belediyesi arasındaki ayrımın anlaşılması, atık toplayıcıları ile ilgili belediyelerin iletişime geçtikleri konuların analizinde önemli olmaktadır. Her iki tip belediye de zabıta hizmetine sahip olarak toplayıcılar üzerinde farklı tür uygulamalar yapmışlardır. Bu durumda ise belediyenin yetki sınırlarının bilinmesi olayların analizinde doğru tespitler yapılmasını sağlamaktadır.

Bir diğer konu da bu kanunların çıktıkları dönem itibariyle neoliberalizmin hakim olduğunu bir süreçte ve o mantıkla hazırlanmasıdır. Yapısal uyarlama politikaları kapsamında 1987 yılından başlayarak çöp piyasasında özelleştirmeye başlanmıştır. 2004 yılında çöp ve temizlik hizmetlerinin yalnızca %31’inde özelleştirme yapılmamıştır (Kılınç, 2011: 142). Ayrıca Türkiye’nin uluslararası örgütlerle, özellikle de AB ile ilişkileri bu yıllarda mevzuat üzerinde özellikle

belirleyici olmuştur. Bunun görülmesi ise ambalaj atıkları üzerinden sağlanabilmektedir. Ayrıca atık toplayıcıları ile ilgili çevre mevzuatının önemi büyüktür. Bu konudaki yönetmeliklerle mesleklerini gerçekleştirmeleri yasaklanmıştır. Bu nedenle de çevre mevzuatına bakılması gerekmektedir. Bu durum hem toplayıcılarla ilgili düzenlemeleri tarihsel açıdan gösterecek; hem de kapitalist ilişkilerin çöprü bir meta olarak alarak kar kazanma isteği sonucunda bu alanın neoliberal dönemdeki politikalarla ilişkisini kuracaktır.

Atık konusu çevre alanının içinde yer almaktadır. Bu nedenle çevreyle ilgili genel düzenlemelere de bakılması konunun anlaşılabilirliğini artırmaktadır. 1983 yılında Türkiye *Çevre Kanunu* çıkarılmıştır. Günümüzde geçerli olan kirleten öder sorumluluğu gibi temel ilkeler bu Kanun'a eklenen düzenlemelerle yapılmıştır. Kanun'un 23. maddesinde "Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar." denilerek kirleten öder ilkesi hükme bağlanmıştır. Ambalaj atıkları konusunda da geri dönüşümün sağlanması için bu ilke uyarınca atığı üreten üreticiler sorumlu tutulmuşlardır.⁴ Bununla ilgili düzenlemeler yapan yönetmelik, üretilen atıkların belli oranının üretici firma tarafından geri dönüştürülmesini hükmetmiştir. Fakat hukuki düzenlemeler Türkiye gerçeğine uyumlu değildir. Bu nedenle de iddia edildiği üzere sistemin temel unsurunun atık toplayıcıları olmasına rağmen adı geçmemektedir. Mevzuatla çizilen bu ideal durum, ambalaj atığı üreten firmaların geri dönüşüm oranını tutturmak için atık toplayıcılarından atık almasının gösterdiği üzere gerçeğe uygun düşmemektedir. Yine Kanun'un 11. maddesi lisans almayı, atık

⁴ Atık Yönetimi Yönetmeliği'ne göre, ambalaj, hammaddeden işlenmiş ürüne kadar, bir ürünün üreticiden kullanıcıya veya tüketiciye ulaştırılması aşamasında, taşınması, korunması, saklanması ve satışa sunulması için kullanılan herhangi bir malzemeden yapılmış geri dönüşümü mümkün olmayan ürünler de dahil tüm ürünlerdir.

ve bertaraf yükümlülüğü ile ilgili düzenlemeler yaparken; “...geri kazanılabilen atıkların kaynağında toplanması esastır.” diyerek Türkiye gerçeği ile örtüşmeyen ama iyi niyet göstergesi olarak düşünülen başka bir hüküm koymaktadır. Lisans konusu atık toplayıcılarının mücadelelerinde sürekli karşılaşılan bir konudur. İlk düzenlemesi bu kanunla yapılarak;

Atık geri kazanım, geri dönüşüm ve bertaraf tesislerini kurmak ve işletmek isteyen gerçek ve/veya tüzel kişiler, yönetmelikle belirlenen esaslar doğrultusunda,... izni, ilgili kurumlardan almak kaydı ile Bakanlıktan lisans almakla yükümlüdür.

...Eysel atıkların taşınması ve toplama işlerini yapan kurum ve kuruluşlar Bakanlıkça kayıt altına alınır.

denilerek; geri dönüşüm ve bertaraf işini sadece lisanslı firmaların yapacağı ve onlar ve kayıtlı başka kuruluşlarca atıkların toplanacağı kurala bağlanmaktadır.

2006 yılında Kanun’un 11. maddesine yapılan bir değişiklik ile atıkların geri kazanılması ve kaynağında ayrı toplanması esası getirilmiştir ve böylece de ilk kez ambalaj atıklarının kaynağında ayrı toplanması hususu hukuki anlamda temele kavuşmuştur (ÇOB, 2008: 17).

Bu Kanun’a uygun olarak 2014 yılında *Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği*, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından çıkarılmıştır. Ambalaj atıkları konusunda da toplama ve ayırma tesisleri lisanslarını artık bu yönetmeliğe göre alacaklardır. Yönetmeliğin 5. maddesine göre şirketler önce Bakanlık’tan geçici faaliyet belgesi alacak, 1 yıl içerisinde ise bu belgeyi izin ve lisans belgesine çevireceklerdir. Yönetmeliğin 11. maddesinde ise bu belgenin 5 yıl geçerli olduğu, süre bitiminden en az 180 gün önce yeni izin ve lisans için başvurunun yapılması gerekliliği yazmaktadır. Geçici faaliyet belgesi ya da lisansı olmayan firmalara karşı ise idari

yaptırımında bulunulacağı belirtilmiştir. Lisans ve izin için ayrıca bir yönetmeliğin düzenlenmesi kamu otoriteleri tarafından alana yönelik kuralların ve kurala ayrılıkların açık bir şekilde tanımlanma isteği olarak düşünülebilir.

Türkiye’de daha önce çevre ile ilgili birçok kanun ve yönetmelik olmasına rağmen asıl olarak AB ile olan ilişkilerin artması sonucunda alana yoğunlaşmıştır. Bunun en önemli sebebini çevre konusunun uluslararası kamuoyunda giderek artan şekilde önem kazanması oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de AB Çevre müktesebatına uyum çalışmaları başlamıştır. Bununla ilgili birçok adım atılmasına rağmen, tez kapsamında önemli olanları 2006/12/AT sayılı AB Direktifine uygun olarak Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik ve 94/62/EC sayılı direktife uygun olarak Ambalaj Atıkları Kontrolü Yönetmeliği çıkartılmasıdır.

AB, 94/62/EC sayılı Direktifi’nde amacının ambalaj atığının oluşmasının önlenmesi ve bununla birlikte ambalaj atıklarının tekrar kullanımı, geri dönüşümü ve başka yöntemlerle geri kazanılabilirliğinin artırılarak bertarafının azaltılması olduğunu yazmaktadır (AB, 1994:6). Atıkların bertarafının azaltılması ve geri dönüşümüne ilişkin düzenlemeleri yapan bu direktif, üye devletin buna uygun şekilde düzenleme yapmalarının gerektiğini belirtmiştir (AB, 1994: 15). Türkiye de AB’ye üye devlet olmak istediği için buna uygun düzenlemeleri 2011 yılında çıkardığı Ambalaj Atıkları Yönetmeliği ile yapmıştır.

2.2.1.1. Türkiye Atık Yönetim Sisteminin Genel Düzenlemeleri

Türkiye’nin atık ile ilgili düzenlemeleri neoliberal dönemde AB’ye üyelik kapsamında yapılmışlardır. AB’ye uyum kapsamında olmasa da katı atık

konusundaki ilk adım olan 1991 yılında *Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği*, bunun istisnasını oluşturmaktadır. Her türlü atıkla ilgili genel düzenlemelerin yapıldığı; taşınması, depolanması ve bertarafı ile ilgili kuralların konulduğu bir yönetmektir. Yönetmelikte daha çok çevreye zararın engellenmesi için katı atık yönetimine dair genel düzenlemeler yer almaktadır. 2015 yılında çıkan Atık Yönetimi Yönetmeliği ile Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmıştır.

Atık Yönetimi Yönetmeliği'nin, 24. maddesinde de belirtildiği gibi 19 Kasım 2008 tarihli 2008/98 AT sayılı atık hakkında Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi ile 3 Mayıs 2000 tarihli 2000/532 AT sayılı Komisyon Kararına uyarak AB mevzuatına uyum kapsamında çıkarılmıştır. Yani bu yönetmelik doğrudan AB'ye üyelik ile ilgilidir. Kanun'un amacında entegre atık yönetiminin adı geçmese de o kapsamda bir atık yönetimi oluşturulması istenildiği belirtilmektedir.

Yönetmelik atık toplanmasına dair temel düzenlemeleri daha kapsamlı bir şekilde yapmakta ve atık toplayıcılarına dair yasaklayıcı hükümleri de içermektedir. Örneğin Yönetmeliğin 5. maddesinin (f) bendinde “Atıkların, Bakanlıkça belirtilen esaslar dışında farklı bir yöntemle toplanması ve ayrılması yasaktır.” hükmü ve esasen (ı) bendindeki “Atıkların, Bakanlık ve/veya il müdürlüğünden izin ve/veya çevre lisansı almış tesisler, üretici/yetkilendirilmiş kuruluşlar, atık taşımaya yetkili/lisanslı taşıyıcılar dışında üçüncü kişiler tarafından ticari amaçlar ile toplanması, satışı, geri kazanılması ve/veya bertaraf edilmesi,... yasaktır.” ifadesiyle doğrudan atık toplayıcılarının gerçekleştirdikleri faaliyetler yasaklanmaktadır. Yönetmeliğin 6. maddesinde de bu işlemleri yapmaya yetkili kılacak çevre izin ve

lisans belgesini vermeye yetkili idare olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gösterilmektedir.

Yönetmeliğin 8. maddesi ilçe belediyelerini "Yönetiminden sorumlu oldukları alanların yetkili olmayan kişiler tarafından toplanmasını, taşınmasını ve işlenmesini önlemek amacıyla gerekli tedbirleri almakla," yükümlü kılmıştır. Böylece 1991 yılında Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde sadece çevre sağlığı açısından katı atıkların düzenlemesi işlevinden atık toplayıcılarına karşı birçok yasak ve idareye yaptırım yükümlülüğü getiren bir yönetmeliğe geçildiği söylenebilir. Bu durum çöpün kapitalist ilişki ağı çerçevesinde metalaşması ve piyasalaşması ile doğrudan ilgilidir. Fakat bu sistemi, piyasa koşulları yerine devletin yaptırım gücü aracılığıyla uygulamak istenmesinde neoliberal dönemin yoksullara karşı yönelttiği polis devleti görülmektedir.

Yönetmeliğin 18. maddesi genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesini düzenleyerek; ambalaj gibi ürünlerin üreticisinin atık maliyetini karşılamasını, toplama, yeniden kullanım, geri dönüşüm ya da kazanımı sağlamasını hedeflemektedir. Bu hüküm atık toplayıcılarının bu atıkları üreten şirketlerle karşılaşması, ilişki kurması yani bir nevi enformel ile formel alanın karşılaşmasının bir örneğini oluşturmasına neden olan düzenlemedir.

Yetkilendirilmiş kuruluşlar ise yine bu yönetmelik kapsamında düzenlenmektedirler. Bu kuruluşlar alanda önemli faaliyetler göstermektedirler. Yönetmeliğin 21. maddesine göre temsil ettiği üyeleri adına belli yükümlülükleri getiren kuruluşlara yetkilendirilmiş kuruluş denilmektedir. Ambalaj atıkları

konusunda ilgili yönetmeliklerle bu kuruluşların hukuki dayanakları daha detaylı ele alınacaktır.

2.2.1.2. Atık Yönetiminde 2000’li Yıllar: Ambalaj Atıklarına Dair Diğer Hukuksal Düzenlemeler

Ambalaj atıkları ile ilgili düzenlemelerin ilki 2004 yılında *Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Yönetmeliği* ile yapılmıştır. Bu düzenlemeler özellikle atık toplayıcılarını ve atık sektörünü doğrudan ilgilendirdiği için oldukça önemlidir. Ayrıca toplayıcılara karşı uygulanan yasaklama ve baskı politikalarının ve geri dönüşüm sektörünün düzenlenmesinin temeli bu yönetmeliğe dayanmaktadır.

Bu yönetmelikte ambalaj atıklarının azaltılması ve geri dönüşümü, geri kullanımına dair genel düzenlemeler yapılmıştır. 5. maddesinin (h) bendindeki “Tüketiciler; ambalaj atıklarını kaynağında diğer atıklardan ayrı olarak biriktirmek ve toplama sistemine uygun olarak hazır etmekle yükümlüdürler.” hükmü ve tüketicilerin ayrı biriktirme zorunluluğu başlıklı 27. madde ile tüketicilere yükümlülük getirilmiştir ama daha sonraki yönetmeliklerde bu hüküm kaldırılmıştır. Yönetmeliğin (j) bendinde ise üreticilere; ürünlerinin sonunda ambalaj atığı çıkıyorsa bunun geri dönüşümünü ya da geri kazanımını sağlamak ya da maliyetini karşılamak yükümlülüğü getirmiştir.

Yönetmelikle, geri dönüşüm tesislerinin Bakanlıktan lisans ya da çalışma izni alması hükme bağlanmıştır. Bu lisansların denetimi ve başvuruları için ilin en büyük mülki idare amirine görev verilmiştir. Bu görevler ise daha sonraki yönetmeliklerde il müdürlüklerine verilmiştir. Ambalaj atık planı oluşturması için belediyeler görevli

kılınmıştır. Bu planın hazırlanmasında belediyeler işletmeler ve yetkili kuruluşlar ile birlikte çalışacaklardır.

Geri dönüşüm üzerine faaliyet gösterecek firmaların Bakanlıkça lisans alma zorunluluğu 37. maddede düzenlenmiştir. Bu lisanstan önce Bakanlık denetiminde şirketin faaliyet göstereceği 1 yıllık süre için geçici çalışma izni verilmekte, daha sonra uygun olması halinde Bakanlık tarafından lisans verilmektedir.

Yönetmeliğin 18. maddesi ekonomik işletmelere, ambalaj atıklarının 10 yıl içerisinde yani 2014 yılında %60'ını geri kazanmasını hükmetmiştir. Bu maddedeki yıl koşulu daha sonraki yönetmeliklerle değiştirilmiştir çünkü gerçekçi olamamıştır.

19. maddede ise yetkili kuruluşlara ilişkin düzenlemeler vardır.

...yetkili kuruluşların, temsil ettikleri ekonomik işletmelerin piyasaya sürdüğü ambalaj miktarının toplam üretim içindeki payının en az yüzde otuz ve tüm malzeme türlerini içermek şartıyla her malzeme türü için en az yüzde yirmi veya tek malzeme türü için ise en az yüzde otuz olması zorunludur.

hükmüne uygun şekilde ilk olarak ÇEVKO kurulmuştur. Fakat zamanla temsil oranının yüksekliği nedeniyle ÇEVKO'nun tekel olduğuna dair birçok eleştiri gelmiştir. Örneğin TUSİAD, ÇEVKO gibi yetkilendirilmiş kuruluşların sektörde haksız rekabete yol açtığını belirtmiştir (Dinler, 2015: 132). Bu nedenle yönetmeliklerde sürekli olarak temsiliyet oranının düşürüldüğü görülmektedir. Böylece başka vakıfların da bu alanda faaliyet göstermeye başladığı söylenebilir. Bu yetkili kuruluşların denetimi ise Bakanlık tarafından yapılmaktadır.

2004 Yönetmeliği'nin atık toplayıcıları açısından en önemli hükmü, ambalaj atıklarının sadece yetkisi olan kişilerce toplanabileceğinin söylenmesidir. Yönetmeliğin 28. maddesinde,

Kaynağında ayrı toplama çalışmalarının belediyeler tarafından doğrudan yapılamaması durumunda bu atıklar, belediyenin izni dahilinde ekonomik işletmeler, yetkilendirilmiş kuruluşlar veya geçici çalışma izni veya lisans almış geri kazanım işletmeleri tarafından yapılan ve yürütülen organizasyonlar ile toplanır ve ekonomiye kazandırılır.

hükmü ile atık toplayıcılarının sokaklardan atık toplayabilmesinin engellenmeye çalışıldığı yorumu çıkarılabilir. 37. maddede de “Ambalaj atıklarının toplanması ayrılması ve geri dönüştürülmesi amacıyla faaliyet göstermek ve tesis kurmak isteyen gerçek ve tüzel kişiler Bakanlıktan lisans almak zorundadırlar.” hükmünde de ambalaj atıkları toplanması için gerekli lisans şartının tekrarlanması Bakanlık tarafından toplama işinin yalnızca lisanslı firma ya da kişilerce yapılması isteğinin bir göstergesidir.

Bu yönetmelik 2007 yılında *Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği* ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yönetmelikte kaynağında ayırma yine esas yöntem olarak belirlenmesine rağmen tüketicilere herhangi bir yükümlülükte bulunmamıştır ama üreticilerin sorumluluğu ilkesine devam edilmiştir. Ambalaj atıklarının kaynağında ayrı biriktirilmesi konusunda tüketicilerin yükümlülüğü 26. maddede düzenlendiği şekilde üreticilere verilmiştir.

Esas büyük yenilik ise atık toplayıcılarını doğrudan ilgilendiren 5. maddenin (h) bendindeki “Ambalaj atıklarının lisanslı işletmelere verilmesi esastır ve ambalaj

atıklarının bunların dışındaki işletmeler tarafından toplanması yasaktır.” hükmüdür.

27. maddenin üçüncü bendinde de,

Ayrı olarak biriktirilen ambalaj atıkları, hazırlanan ambalaj atığı yönetim planları doğrultusunda ilgili belediye veya ilgili belediyenin sözleşme yaptığı lisanslı/geçici çalışma izinli toplama ayırma tesisi işletmelerince toplanır. Ambalaj atıklarının bunların dışındaki kişiler tarafından toplanması ve alınması yasaktır.

hükmü ile atık toplayıcılarına karşı yasakçı tavırları açıkça tekrarlanmıştır.

Lisans için yetkili kuruluşun Çevre ve Orman Bakanlığı olduğu söylenmektedir ve lisansların 3 yıl için verildiği belirtilmiştir.

2011 yılında Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, Kağıt-Karton Sektör Raporu hazırlamıştır ve lisanslı firma ve yetkilendirilmiş kuruluş konusuna özel sektör açısından da değerlendirme yapılmıştır. Raporda atık kağıt toplama ve değerlendirme yetkisinin belediyelerin imtiyaz tanıdığı şirketlere verilmesinin serbest ticaret hakkının ihlaline yol açtığı dile getirilmiştir. İhaleyi alan firmanın da atık kağıtları yüksek fiyattan sattığı konusunda şikayet edilmiştir (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, 2011: 19). Buna göre lisanslı çalışan firmalara karşı itirazların sadece atık toplayıcılarından değil; sektördeki diğer işletmecilerden de geldiği söylenebilir.

Yönetmeliğin 19. maddesinde yetkilendirilmiş kuruluşlar ile kuruluşa üye olmayan piyasaya sürenlerin geri dönüşüm oranları belirtilmiştir. 2020 yılında %60 hedefi için planlama yapılmıştır. Bu durum yeni yönetmeliğin 2004'teki yönetmelikten farklılaştığı bir noktayı oluşturmaktadır. Yönetmeliğin 20. maddesinde de temsiliyet paylarında değişiklik yapılmıştır. Temsiliyet payı olarak

%25 olma zorunluluğu getirilerek oran düşürülmüştür. Böylece yetkilendirilmiş kuruluşların sayısının artmasına imkan tanınmıştır.

Bu yönetmelik de 2011 yılında yürürlüğe giren *Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği* ile yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde de geçerliliği olan ve uygulanan yönetmelik budur. Yönetmeliğin 4. maddesine “...Çevre lisanslı toplama ayırma tesislerinin yönetim planı kapsamında atıklarının toplanması amacıyla kurduğu şubeler...” tanımı ile ambalaj atığı aktarma merkezi tanımı yapmıştır. Daha önceki yönetmeliklerde olmayan bu tanım ile yeni bir yapı oluşturmuştur.

Asıl önemli düzenleme ise 2007’de getirilen yasağı devam ettirir şekilde 5. maddedeki,

k) Geçici faaliyet belgeli ve/veya çevre lisanslı tesislerin, kişi ve/veya kuruluşlar tarafından bu Yönetmelikte tanımlanan sistem dışında toplanmış olan ambalaj atıklarını almaları yasaktır.

l) Ambalaj atıklarının geçici faaliyet belgeli ve/veya çevre lisanslı işletmelere verilmesi esastır. Ambalaj atıklarının bunların dışındaki kişi ve/veya kuruluşlar tarafından toplanması yasaktır.

hükümleridir. Böylece yasa, önceki Yönetmelikteki gibi sadece yetkisiz kişilerin toplamasına yönelik değil; bunun yanında bir de bu şekilde toplanan atıkların lisanslı ya da geçici faaliyet belgeli işletmeler tarafından alımına yönelik olarak konulmuştur. Böylece atık toplayıcılarının atık toplasa dahi bunları satamaması sonucunda sistem dışına atılması planlanmaktadır. Bu hüküm uyarınca toplumda büyük tartışmalara yol açan 21 Ocak 2016 tarihli Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından atık toplayıcılarından atık kabul eden firmalara 140 bin lira ceza verileceği düzenlenmiştir.

Yönetmeliğin 8. maddesinin (i) bendinde ise belediyelere “Ambalaj atıklarının yetkili olmayan kişiler tarafından toplanmasını, taşınmasını, depolanmasını, geri dönüştürülmesi ve geri kazanılmasını önlemek amacıyla gerekli tedbirleri alma..” yükümlülüğü vermiştir. Böylece atık toplayıcılarını önlemek için belediyeye verdiği yetkiyi devam ettirmiştir.

2011 Yönetmeliği ile yapılan bir diğer değişiklik ise yetkilendirilmiş kuruluşların piyasa temsiliyet oranının değiştirilmesidir. Yönetmeliğin 21. maddesine göre eskiden %25 olan temsiliyet oranı %10 olarak değiştirilmiştir. Böylece başka şirketler de toplanarak yetki belgesi alabilme imkanına kavuşmuşlardır. Yetkilendirilmiş kuruluşun yetki süresi de 5 yıl olarak değiştirilmiştir. Ayrıca ambalaj atığı yönetim planı kapsamında yapılan çalışmaların maliyetini belediyenin sözleşme yaptığı piyasaya sürenler ya da yetkili kuruluşlar tarafından karşılanması yükümlülüğü getirilmiştir.

2016 yılının başlarında ise atık toplayıcıları, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından kendi durumlarını kötüleştirecek başka bir uygulamaya maruz kalmışlardır. 20 Ocak 2016’da Bakanlıkça, lisanslı firmalara yollanan bir tebligatla atık toplayıcılarından kağıt alan firmalara 140.000 TL ceza kesileceği bildirilmiştir (<http://t24.com.tr/haber/ geri- donusum- iscileri- dernegi- baskani- mendillioglu bakanligin-uygulamasi-binlerce-kisiyi-isinden-edecek,325053>). Böylece sistemin temel unsuru olan atık toplayıcılarının koşullarını iyileştirerek, onların sürece dahil etmek yerine Bakanlık 2011 yılında çıkarılan Ambalaj Atıkları Yönetmeliği’nce atık toplayıcılarından kağıt alan lisanslı firmalara ceza keserek işçilerin müşterileri elinden almıştır. Düzenlemenin iki şirketin geri dönüşüm faaliyetinin

düzensizliğinden şikayet etmeleri sonucunda alındığı söylenmektedir (<http://www.milliyet.com.tr/yeni-duzenleme-kagit-gundem-2183439/>).

Genel düzenleme değişikliği ile birlikte ele alındığında Bakanlığın uygulamasının sektörün kayıt altına alınması çabasında olduğu görülebilir. Fakat bu çaba atık toplayıcılarını ve depo sahiplerini tamamen sürecin dışına atmaktadır. Örneğin, İstanbul'da bir katı atık depo sahibi bu işten yüzlerce kişinin ekmek yediğini fakat kendisinin şu an lisans için istenen şartları sağlamasının imkansız olduğunu ve tebligattan sonra korkarak iş yaptığını belirtmiştir. Afgan bir atık toplayıcısı ise yabancı olması nedeniyle iş bulamadığını ya da çok düşük ücretlerde bulabildiğini; ailesine bakmak için ise bu işi yapmak zorunda olduğunu belirtmiştir (<http://t24.com.tr/haber/atik-kagit-iscileri-calmiyoruz-namusumuzla-kazaniyoruz-kimse-ekmegimizle-oynamasin,325639>).

Geri Dönüşüm İşçileri Derneği Başkanı Dinçer Mendillioğlu, bu işi yapan 500 bin kişi olduğu, aileleri ile birlikte düşünüldüğünde 2 milyon kişinin bu iş sayesinde geçindiğini söylemektedir (<http://bianet.org/bianet/toplum/171459-devlet-bu-copun-altindan-kalkamaz>). Bakanlığın, toplumsal gerçekleri göz önünde bulundurmadan 2 milyon kişinin hayatını etkileyecek bir tebligat ile bu alanı düzenlemesi de enformel sektörün bütün önemine, formel sektörle karışmış bir şekilde işlemesine rağmen; çalışanlarının birçok haktan mahrum olmaları nedeniyle yüksek riskli olduğunun bir örneğini oluşturmaktadır.

Bu durum şirketlerin krizi fırsata çevirmelerine neden olmuştur. Kilosunu 25 kuruşa alan işyerleri bu tebligattan sonra kağıdın kilosuna 15 kuruş vermişlerdir. Toplayıcılar ise ellerindeki kağıtları satmak için bu ücreti kabul etmek zorunda

kalmıştır (<http://www.milliyet.com.tr/yeni-duzenleme-kagit-gundem-2183439/>). Bu durum; tüm boyutları ile düşünülmeden ve gerçeklere uymadan yapılan düzenlemelerin, güçsüz tarafın aleyhine sonuç doğurduğunu göstermektedir.

Kamuoyundan gelen büyük baskılar ve toplayıcıların örgütlü mücadelesi sayesinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın, atık toplayıcılarından atık alan lisanslı şirketlerin bu atıkları ambalaj atığı şeklinde göstermemeleri ile kuralın esnetileceği söylenmiştir. Bu kararın atık toplayıcılarının durumları düzeltmeden ziyade geri dönüşüm şirketlerinden gelen baskılar yolu ile yapıldığı yorumu yapılabilir. Çünkü Türkiye'de toplanan 3 milyon ambalaj atığının yarısının atık toplayıcıları sayesinde toplanması nedeniyle toplayıcılardan atık alımının yasaklanması düzenlemesi birçok firmayı da rahatsız etmiştir (<http://www.milliyet.com.tr/yeni-duzenleme-kagit-gundem-2183439/>).

2016 yılının başlarında ise *ÇŞB Atık Yönetimi Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Taslağı* ile *Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği Taslağı* hazırlamıştır. Bu durum atık yönetiminde bakanlık tarafından bazı değişiklikler yapılmak istendiğinin göstergesidir.

Konu açısından önemli olan ise *Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği Taslağı*'dır. Taslak esas olarak hizmetin yürütülmesinde çok fazla değişiklik yapmamaktadır. Fakat taslaktaki birkaç madde özellikle öne çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi 5. madde (g) bendinde “Ambalaj atıkları ayırma, geri dönüşüm ve geri kazanım faaliyetlerini gerçekleştirecek tesisler çevre lisansı almak zorundadır. Toplama faaliyeti çevre lisansından muafır.” hükmüdür. Bu bendin son cümlesinde toplama faaliyetinin lisanslı olma zorunluluğundan çıkmış olması, atık

toplayıcılarının yasallaşması sonucunu doğurmaktadır. Yönetmelik bu hali ile geçerse lisanslı firma çalışanı olmadığı gerekçesi ile toplayıcılar üzerindeki baskının sona ermesi demektir. Toplanan ambalaj atıklarının ise lisanslı firmalara verilmesi zorunluluğu devam etmektedir ki taslak yönetmeliğin (j) hükmünde bu husus açıkça yer almaktadır. Bu noktada atık toplayıcılarından ambalaj atığı alan tesislere herhangi bir yaptırım yaptırılmayacağı sonucu çıkarılabilir çünkü var olan yaptırımlar mevzuata aykırı çalışan firmalara ceza kesilmesi yönündeydi ve lisanslı firmanın yasak olarak çalışan atık toplayıcılarından ambalaj atığı satın alması da bu mevzuata aykırılıklardan bir konuyu oluşturmaktaydı. Taslak Yönetmelik sonucunda atık toplayıcıları yasallaşırsa eğer mevzuata aykırı bir durum olmayacağı için firmalara bu nedenle bir ceza kesilemeyecektir.

Firmaların işlemleri mevcut hali ile ambalaj bilgi sistemi üzerinden belediye ve bakanlık tarafından denetlenmektedir. Taslak Yönetmeliğin 28/f bendinde ise “Tesislerin kabul ettikleri atıkların takibi amacıyla tesis giriş ve çıkış noktalarına, tesise uzaktan erişim imkanı da sağlayan gerekli kamera sistemi kurulur...” hükmü ile toplama ve ayırma tesisleri üzerinde denetimin sıkılaştırılması hedeflenmektedir. Çünkü atık toplayıcıları toplama-ayırma tesislerine girerek, topladıkları atıkları satabilmektedir. Bakanlık bunun önüne geçmek ya da kimlerin çalıştığını görebilmek için kamera sistemi kurulmasını istemektedir.

Çalışmanın saha çalışması kapsamında Bakanlık ile görüşülmüştür. İlçe belediyelerinin Ocak ayında kesilen cezaların kamuoyunda tepki yaratması sonucunda Bakanlık’ın geri adım atması ile hazırlanan bir yönetmelik olduğu iddialarına karşın; Bakanlık, AB’ye uyum kapsamında 2 yıldır üzerinde çalışılan bir

Yönetmelik olduğunu belirtmiştir. Taslağın zamanının ise tesadüfi olduğu söylenmiştir. Atık toplayıcılarına yönelik düşüncelerinin olumsuz olmadığını ama bu işte çalışanların kayıt altında olarak toplama hizmetini yapmalarının tercihleri olduğu belirtilmiştir.

Taslak Yönetmelik'te görüldüğü üzere esas olarak atık toplayıcılarının sistemden dışlanamaması sonucunda yasallaştırılma niyeti vardır fakat bu durumda kontrolsüz bir çalışma sistemi istenilmemesi nedeniyle ambalaj bilgi sistemi ve toplama ayırma tesisleri üzerindeki denetimlerin artırılması ile beraber bu kişilerin kimler olduğunun bilinilmesi ve kontrol altında tutulmasının hedeflendiği sonucu çıkarılabilir.

Yönetmeliklerle düzenlenen lisans ve geçici çalışma izni belgeleri ile geri dönüşüm sektörünün formelleşme çabaları büyükşehir belediyesi tarafından sistemsiz bir şekilde yürütülmektedir. Bir yanda atık toplayıcıları ve lisanssız firmalara karşı yönetmeliklerin verdiği yetki ile belediye sert davranmaktadır, bir yandan da geri dönüşüm sisteminin oluşması için gerekli altyapıyı yapmamaktadır. Belediyeler evsel ayırmanın yapılabilmesi için sokaklara konteynır koymamaktadır. Bu nedenle bu yasaklara karşı atık toplayıcıları mücadele etse de, belediye nezdinde daha etkili olan lisansı olmayan şirketlerdir. Bu şirketler, Atık-Der adında bir dernek kurarak belediye ile görüşmeler yapmışlardır. Lisans şartlarını tek tek sağlamaları zor olduğu için Kardelen Kağıt Fabrikası kurarak bu sorunu aşmaya çalışmışlardır fakat deneyim eksikliği nedeniyle planları başarılı olamamıştır (Dinler, 2015: 129-130). Lisanslı firmalar da kendileri atık toplama maliyetinden kurtulmak için atık toplayıcılarından atık almaya devam etmektedirler. Sonuç olarak formelleşme

abaları gerçeğe uygun bir şekilde yürütülmemektedir. Atık toplayıcıları sektörün temel taşı olarak kalmakta; lisanslı firmalar bu toplayıcılarla çalışmaktadırlar. Bu nedenle de düzenlemelerin gerçekçi bir şekilde atık toplayıcılarını da kapsayarak yapılması gerekmektedir.

2.2.2. Mevzuat Dışında Kamu Belgelerinde Ambalaj Atıkları Geri Dönüşüm Sistemini ve Atık Toplayıcılarının Değerlendirilmesi

Atık yönetimi konusunun ne şekilde ele alındığı sadece mevzuatla düzenlenmemiştir. Bazı planlarda, raporlarda bu konuya dair çalışmalar yapılmıştır. Özellikle de atığa karşı ilginin artması sonucunda bu konuda yapılan çalışmalar artmıştır. Bu nedenle de bazı belgelere bakılması farklı kurum ve kuruluşların konuya bakış açısını gösterecektir.

Kalkınma planlarında çöp konusu 1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ile ele alınmaya başlanmıştır. Belediyelerin katı atık çöp bertaraf tesislerine destek olunacağı ve diğer atıklarla ilgili imha konularına yer verilmiş ama geri dönüşümle ilgili bir şey söylenmemiştir. 1996-2000 yıllarını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile geri kazanıma destek ele alınmış ve 2000-2005 yılları için hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile de geri dönüşüm konusunda mevzuatla ilgili düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır (Kılınç, 2011: 139).

Öncelikle sistemin yapısını anlamak adına Türkiye’deki duruma baktığımızda; evre ve şehircilik Bakanlığı tarafından Ambalaj Atıkları Elektronik Yazılım Programı kullanılarak ambalaj atığı üreticisi, ürünlerini ambalajlı olarak

piyasaya süren işletmeler ve fason üretim yapan tedarikçiler kayıt altında tutulmaktadır. 2003 yılında bu işletmelerin sayısı 350 iken; 2013 yılında 23.000'e yükselmiştir (ÇŞB, 2013 aktaran BSTB, 2014: 29). Bu durum, ambalaj atığı konusunda kayıtların toplanarak sektörün denetimi ve kaydının tutulma isteği sonucunda olmuştur. Formelleşmeye doğru adım atılmadan önce sektörün bilgisinin Bakanlık tarafından tutulmak istendiğini söyleyebiliriz. Kirleten öder ilkesi uyarınca üretici firmaların bilinmesi isteği ile veri konusunda çalışmalar yapılmıştır.

2008 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından Atık Yönetimi Eylem Planı (2008-2012) hazırlanmıştır. Bu planda atık yönetimine dair mevcut durum analizi ile yapılması planlanan faaliyetler yer almaktadır. Planda birçok küçük belediyenin bu işi yaptığı fakat bunun etkin ve verimli olmadığı vurgulanarak, belediyeler arasında işbirliği ile daha büyük ölçekli şekilde soruna bakılması gerekliliği söylenmiştir. Bu nedenle de bölgesel ölçekli modeller önerilmiştir (ÇOB, 2008: 7). Bakanlık tarafından gönderilen 2003/8 sayılı genelge ile de bu konu ile ilgili işbirliği ve alternatif depolama alanı belirlenmesi belediyelerden istenmiştir. (ÇOB, 2008/3).

Planda, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı⁵ ile beraber Çevre ve Orman Bakanlığı'nın Katı Atık Ana Plan Projesi yapıp, belediyelere rehber olması amacıyla 16 adet tip proje gerçekleştirmişlerdir. 2006 yılı birim katı atık oluşu ile ilgili tabloda ambalaj atıklarının belediye tarafından ayrıştırılmasından önce atık toplayıcıları tarafından toplanması nedeniyle büyükşehir belediyelerine %10, diğer belediyelere %5 artış yaptıklarını belirtmişlerdir (ÇOB, 2008: 11-12). Ambalaj atıklarının katı

⁵ Atık Eylem Planı 2008 tarihli olduğu için o dönemde Devlet Planlama Teşkilatı vardır. Kalkınma Bakanlığı'na dönüştürülmesi ise 2011 yılında gerçekleştirilmiştir.

atıklar içerisinde ağırlık olarak %30, hacim olarak %50'sini kapladığı düşünülünce oranın aslında büyük bir miktar atığa denk geldiği yorumu yapılabilir (ÇOB, 2008: 17). Bu durum atık toplayıcılarının daha önce göz ardı edilmesine rağmen istatistiksel anlamda görmezden gelinemeyecek kadar geri dönüşüm sektöründe önemli olduklarını göstermektedir.

Kaynakta ayrı toplamanın nedenleri arasında ise Plan'da ambalaj atığı piyasaya süren firmaların kayıt altına alınamaması, bu konudaki direnç, lisanslı tesislerin kapasitesinin düşük olması sayılmıştır (ÇOB, 2008: 22). Kaynakta ayrı toplama yönteminin işlemesi için ülkenin her yıl 41 milyon Euro'yu yatırım için ayırması gerektiğinden bahsedilmektedir (ÇOB, 2008: 27). Bu kadar büyük meblağların bir anda yatırılması mümkün olmadığından, altyapı olmadan bu işi yapan atık toplayıcılarının üzerine ne kadar gidilse de sistemden tam dışlanamamasının sebebi de yatmaktadır. Sayıştay bu durumu,

... geri dönüşüm büyük ölçüde sokak toplayıcılığı sistemi ile, çok sağlıklı koşullarda gerçekleştirilmekte; geri dönüşüm zorunluluğu bulunan üretim ve dağıtım firmaları da, bu faaliyeti doğrudan üstlenmek yerine, çoğunlukla sokak toplayıcılığı sistemini finanse etmek suretiyle bildirim yükümlülüğünü (kotalarını) karşılamaktadır.

ifadesi ile açıkça atık toplayıcılarının geri dönüşüm konusundaki temel aktör olduğunu itiraf etmiştir (Sayıştay, 2007: 6). Geri dönüştürülebilir maddelerin 2007 yılı itibarıyla %25-30'unun atık toplayıcıları tarafından toplanılarak geri dönüştürüldüğü Çevre Bakanlığı'na tahmin edilmektedir (Sayıştay, 2007: 24).

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından aralarında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın da olduğu katılımcılarla beraber Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2017 adlı bir Plan hazırlanmıştır. Bu planda,

... 2003 yılında 46 geri kazanım tesisinde yaklaşık 4 bin kişi istihdam edilmiş ve gezi kazanım faaliyetleri sonucunda 62 milyon TL katma değer sağlanmıştır. 2011 yılında ise 898 geri kazanım tesisinde yaklaşık 60 bin kişi istihdam edilmiş ve geri kazanım faaliyetleri sonucu sağlanan katma değer yaklaşık 1 milyar TL'yi aşmıştır.

bilgisi ile lisanslı tesislerin sayılarının giderek arttığı belirtilmiştir (ÇŞB, 2012-1 aktaran BSTB, 2014: 24). Buna rağmen bahsedilen sayıdaki personel geri dönüşümü sağlamak için yeterli değildir ve atıkların geri dönüşüm faaliyetinin oranının atık toplayıcıları sayesinde yakalandığını kanıtlar niteliktedir.

Yetkilendirilmiş kuruluşların olması ise ambalajları piyasaya süren işletmelerin bu işlemi kendilerinin yapmalarının zor olması nedeniyle bir araya gelerek kar amacı taşımayan tüzel kişiliğe sahip bir yapı oluşturularak bu sorunu aşmak için bir çözüm oluşturması gereğidir (ÇOB, 2008: 27).

Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı İktisadi İşletmesi (ÇEVKO) Vakfı ambalaj üreten ve kullanan 57 şirket tarafından 1991 yılında o yıl yürürlüğe giren Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği nedeniyle kurulmuştur (Ayman Güler, 2001: 71-72). Ambalaj Atıkları Yönetmeliği kapsamında 2005 yılında ÇEVKO ilk olarak lisans almıştır ve 2013 yılında lisansını yenilemiştir. Daha sonra Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı İktisadi İşletmesi (TÜKÇEV) 2010 yılında yetki almış ve 2013 yılında yetkisini yenilemiştir. Son olarak ise 2014 yılında Türk Plastik Sanayi Araştırma Geliştirme ve Eğitim Vakfı Geri Dönüşüm İktisadi İşletmesi (PAGÇEV) yetki alarak, yetkilendirilmiş kuruluş sayısını üçe çıkarmıştır (BSTB,

2014: 30-31). Ancak yetkilendirilmiş kuruluşlar da faaliyetlerini büyük ölçüde atık toplayıcılarınca toplanan ambalaj atıklarını geri dönüştürerek gerçekleştirmektedir (Sayıştay, 2007: 45).

Bu planın giriş kısmında da atık yönetim hiyerarşisi, üretici sorumluluğu, kirleten öder ilkeleri gibi ilkelerden söz edilmiştir. Bu durum entegre katı atık yönetiminin idare tarafından benimsenip uygulanmak istendiğini göstermektedir. 10. Kalkınma Planı da geri dönüşümü ele alarak; ithalata olan bağımlılığın azaltılması programında, atıkların ekonomiye kazandırılmasından bahsetmiştir (BSTB, 2014: 11). Sayıştay ise belediyelerin kirleten öder ilkesini gerçekleştirmek için gerekli araçlardan yoksun olduğunu belirtmektedir (Sayıştay, 2007: 4).

Belgede ayrıca geri dönüşüm konusunda GZFT analizi de yapılmıştır. Zayıf yönler kısmında “Kayıt dışılığın ve lisanssız toplayıcıların olması” yer alarak, atık toplayıcılarına karşı olumsuz bakış açısı bir kez daha yansıtılmıştır (BSTB, 2014: 66). Yine aynı belgede kayıt dışılığın sektördeki büyük problemlerinden olduğu bahsedilerek bu konudaki denetim faaliyetlerinin artırılması gerekliliği dile getirilmiştir (BSTB, 2014: 72).

Atık yönetimi konusunda tesislerin az olması belediyelerin finansal açıdan yetersiz olmasına bağlanarak özel sektöre devlet desteğinin artırılması dile getirilmiştir (BSTB, 2014: 69-70). Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi kapsamında piyasa mantığına uygun şekilde bu süreci işletme çabası toplu bir şekilde ele alındığında, yatırım yapabilecek sermayeye devletin imkanlarının sunulması devletin piyasa dostu yaklaşımını göstermektedir.

Bir yandan bu durum kendini gösterirken; eylem planı kısmında ise 1.2. sayılı eylemde yerel yönetimlerin, atıkların ayrı toplanması ve halkın katılımı konusunda önemli kurumlar olduğu söylenip atık toplayıcılarının geri dönüşüm konusundaki bilinç düzeyinin artırılmasından bahsedilmektedir (BSTB, 2014: 77-78). Atık toplayıcılarının sektördeki büyük problemlerden olduğu söylenerek denetim faaliyetinin artırılma isteğinin yanında bu kişilerin geri dönüşüm konusunda bilinçlendirilmesi ise belgedeki çelişki noktasını oluşturmaktadır. 3.14 sayılı eylemde ise geri dönüşüm konusunda kooperatifçilik faaliyetlerinin kurulup geliştirilmesi tanımlanmıştır (BSTB, 2014: 98-99). Bu durum atık toplayıcılarının Latin Amerika'daki benzer örneklerde olduğu gibi kooperatifleşmesine devlet tarafından desteklenmesi olarak değerlendirilebilir.

Katı atık konusu artık ekonomik değere sahip bir meta olarak ele alındığı için sadece çevre ve çevre sağlığına uygun şekilde toplanması düzenlemeye konu olmamaktadır. Bu atıkların ihracat ve ithalatı, küresel bir piyasası bulunmaktadır. Hatta atıkların fiyatlarının belirlenmesi konusunda da bu küresel piyasaların belirleyici olduğu iddia edilmiştir.⁶

Bu nedenle ulusal mevzuatta atıkların ithalatı ve ihracatı ile ilgili belli düzenlemelere rastlanmaktadır. Örneğin Ekonomi Bakanlığı tarafından atıkların ithalat denetimi konusunda tebliğ çıkarılmıştır. Bu tebliğin 4. maddesinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından geçici faaliyet belgesi ya da çevre izin ve lisans belgesine sahip olan geri kazanım tesislerinin sadece ithalat yapmaya yetkili olduğu

⁶ Bu konu ile ilgili detaylı bilgi edinmek için bkz. Dinler, Demet Şahende (2015), **A Multi-Sited Analysis of Rules and Regulations in the Recycling Market from Ankara to London**, University of London Department of Development Studies SOAS, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İngiltere, Londra.

konusu düzenlenmektedir. Böylece bu alanda lisans sahibi olmayan firmaların kapitalist piyasada faaliyet göstermesinin önüne geçilerek; atıklar konusunun formelleşmesi için de değerlendirilebilecek adımlar atılmıştır. Zaten bu adımdan sonra atık toplayıcılarından atıklarının alınmasını yasaklayan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın tebliği gibi adımlar birer birer gelmeye başlamıştır.

TOBB'da kağıt sektörüyle ilgili raporunda sektörün zayıf noktaları ve tehditleri arasında atık kağıdın ihraç edilmesini saymıştır. Aynı raporda yeterli yatırımların yapılamaması nedeniyle sektörün ithalata yöneldiğini söylemiştir. Kağıt üretimi iç piyasa tüketiminin yarısını karşılamayabildiği belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak da Orman Genel Müdürlüğü tarafından belirtilen selüloz fiyatının küresel piyasaların iki katı olduğu söylenerek; geri dönüştürülen kağıdın ihracat yerine iç piyasaya temin edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Zaimoğlu, 2012).

Sayıştay Başkanlığı'nın Türkiye'de Atık Yönetimi Performans Denetimi Raporu'nda ise belediyelerin atık konusunda sadece toplama ve taşıma faaliyeti ile ilgilendikleri, geri kalan hizmetleri ise ihale yolu ile özel sektöre verdiklerinden bahsedilmiştir (Sayıştay, 2007: 4). Bu ifadeler kamu hizmetlerinin daha çok ihale yöntemi ile özel sektöre gördürüldüğünü kanıtlamaktadır. DB METAP- Akdeniz Çevresel Teknik Yardım Programı tarafından Türkiye Katı Atık Yönetim Projesi 1995 yılında yapılmıştır. Bu proje kapsamında da katı atık hizmetlerinin özelleştirilmesi ve özel sektör katılımının artırılması önerilmiştir (Sayıştay, 2007: 17). Bu öneri de kamu hizmetlerinin neoliberal döneme uygun bir şekilde piyasalaştırılmasını göstermektedir. Ayrıca DB tarafından finanse edilmesi bu önerinin küresel örgütler tarafından da piyasalaşmanın istendiği göstermektedir.

Belediyelere atık yönetim planı yapma görevi verilmesine rağmen bu konuda adım atan belediye sayısı çok azdır. 2013 yılı itibariyle Türkiye genelinde yalnızca 438 belediye atık yönetim planını hazırlamıştır ve bu oldukça düşük bir orandır (ÇŞB, 2013 aktaran BSTB, 2014: 31).

Genel olarak bakıldığında, sektördeki hedeflerin gerçekleşmesi için temel altyapı eksikliklerinin birçok farklı kurum tarafından dile getirildiği gözlemlenmiştir. Atık toplayıcıları ise bazı raporlarda yer almaktadırlar. Bu raporlarda ise sistemin günümüz için vazgeçilemez bir unsuru olarak bahsedilmektedir. Bu nedenle de geri dönüşüm alanında atık kağıda, plastiğe talep olduğu sürece, bunları toplayabilen sadece atık toplayıcıları olduğundan, toplayıcıların bütün yasaklara rağmen bu işi yapacakları söylenebilir.

2.2.3. Ambalaj Atığındaki Küresel Düzenleme: Atık Borsaları

Atık borsası, üretim sonucunda ortaya çıkan atıkların geri kazanılması ve ikincil hammadde olarak kullanılması sonucunda nihai atığın miktarını azaltılması ve bertaraf maliyetinden tasarruf edilmesini sağlayan bir aracılık sistemidir (<http://atikborsasi.tobb.org.tr/atikborsasi/infodetail.do?infoid=1>). Yani yapı bir üretim sonucunda çıkan atığın başka bir üretim sürecinde girdi olarak kullanılmasına dayanmaktadır.

İlk atık borsası 1942 yılında İngiltere’de kurulan Ulusal Endüstri Materyali Geri Kazanım Kurumudur. 1970’li yıllarda Avrupa’da kimya endüstrisi içerisinde atık borsaları kurulmuştur. 1973 yılında ABD’de ilk atık borsası işlem yapmaya başlamıştır. 1975 yılında Danimarka, İsveç, Finlandiya ve Norveç ilk resmi atık

borsasını kurmuşlardır. 1978 yılında bu birliğe Fransa’da katılmıştır ve bu model diğer ülkeler için örnek olmuştur. Günümüzde de birçok ülke tarafından bu sistem kullanılmaktadır (Orhan, 2009).

Atıkların fiyatlandırılması konusunda metallerin fiyatlandırılması yöntemine benzer şekilde bir atık borsasının oluşturulması planlanmıştır. Aslında bu sistem borsa yerine piyasa mekanizması şeklinde çalışmaktadır. Kullanıcılar tahvil ya da hisse senedi almamakta; alıcı ve satıcıların doğrudan iletişim kurması için sanal bir pazar yeri işlevi görmektedir (Orhan, 2009).

Sistem internet üzerinden ya da basılı bir bülten aracılığıyla sanayi odası bünyesinde atık üreten ve atık talep eden işletmeleri bir araya getirerek; atıkların fiyatını oluşturmayı ve alışverişi gerçekleştirmeyi sağlamaktadır. Bu alış-verişin genelde üç şekilde yapıldığı belirtilmiştir:

- Satıcı atığı için ücret talep ederek hem gelir elde eder hem de bertaraf maliyetinden kurtulur,
- Satıcı atığı ücretsiz vererek atığın bertaraf maliyetinden kurtulur,
- Satıcı atığı satmak için bir ücret ödeyebilir. Bu durum bertaraf maliyetinden daha düşük olduğu durumlarda geçerlidir (Ayman Güler, 2001: 62).

Türkiye’de atık borsasının kuruluşu DB tarafından finanse edilen Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) 1998’de yürürlüğe konularak ulusal ve bölgesel atık borsalarının oluşturulması politikasını içermesi ile olmuştur (Sayıştay, 2007: 15). Temmuz 1999’da ise Çevre Bakanlığı ve TOBB arasında Atık Borsası

Protokolü imzalanmıştır. DB'nin Japonya'nın sağladığı 500 bin dolarlık hibesi ile yürüttüğü “Çevre Bakanlığı’nı Kurumsal Güçlendirme Projesi” kapsamında yürütülmüştür. Ön çalışması ihale yöntemi ile Türk şirketi, Hollanda şirketi ve Alman yardım teşkilatına yaptırmışlardır (Ayman Güler, 2001: 62).

TOBB,

Sorunların çözümü, üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan kirlilikle mücadele yerine, üretim sürecinin başında hammaddenin ve enerjinin etkin ve verimli kullanılması, az atık üretilmesi, atıkların geri kazanılması ve yeniden kullanılmasında aranmaktadır. Bu amaçla kurulan ATIK BORSASI sistemi ile Odalarımızla bağlantılı olarak yeni bir çalışmanın başlaması sağlanmıştır. Çalışmanın amacı, atıkların değerlendirilmesi, hammadde olarak yeniden kullanılması ve tekrar ekonomiye kazandırılmasını sağlamaktır.

diyerek geri dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla atık borsasını kurup işletme hedefinde olduklarını belirtmiştir (<http://atikborsasi.tobb.org.tr/atikborsasi/infodetail.do;jsessionid=BS6cXH1btPg55jsG1y7qVnznFpQt8XvW1chl04mpqytHlnR2gwJN!-1827842257?infoid=1>).

2000 yılında Çevre Bakanı Fevzi Aytekin bir konuşmasında ise “... atık borsası projesi İstanbul, Bursa ve Kocaeli’nde uygulamaya başlanmıştır.” sözleri UÇEP’teki politikanın uygulanmaya başlandığını ortaya koymuştur (Ayman Güler, 2001: 29).

Türkiye’deki sistem TOBB’a bağlıdır. TOBB, atık borsasını sanayi odaları eli ile kurmuştur ve sistem bölgesel ölçekte çalışmaktadır. Her türlü atık için atık borsası kullanılabilmektedir ama ücretsiz kayıt zorunluluğu vardır (Orhan, 2009). Bu sistemin küresel dünyada içine kapalı olması beklenemezdi. Bu nedenle de

uluslararası atık borsaları ile atıklar konusunda sürekli iletişim halindedirler. Küresel piyasalara bağlanma daha çok metal sektöründe çalışanlarda görülmekte; kağıt ve plastik için durum daha az belirgin olmakta birlikte; bu maddeleri toplayan kişilerin de küresel piyasa kararlarından bağımsız olduğu söylenemez (Dinler, 2015: 8-9).

Metal sektörü kadar olmasa da atık kağıt ve plastik de küresel düzenlemelerden doğrudan etkilenmektedir. Örneğin 2008 yılında Çin'in ekonomik kriz nedeniyle kağıt ithalatını azaltması sonucunda, Avrupalılar bunları Türkiye pazarına soktular. İthal kağıdın tonu 40 Euro iken; yerli kağıdın fiyatı 150 Euro'ydu. Bu durumdan şirketler faydalanarak kağıt depolayanların ciddi zarar uğramasına yol açmıştır. Normalde sektörde büyük kriz olacakken; 2011'de küresel aşırı talebin olması sonucunda Türkiye'deki üreticilerin kağıtları küresel piyasaya satmaları sonucunda tesadüfen kriz atlatılmıştır. Fakat şirketler bu durumdan ders çıkararak 2011 yılında Ekonomi Bakanlığı'na yaptıkları bir baskı ile kağıt ihracat eden şirketlerin en az üç şirketten kağıt ihtiyaçları olmadığına dair yazı alarak ihracat yapmalarının izne bağlanmasını sağladılar (Dinler, 2015: 136).

Bu durum, kağıt sektörünün de küresel piyasalarla birebir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca kağıt üretenlerin homojen bir bütün olmadığı da ileri sürülebilir. Serbest piyasa ekonomisi devletin piyasaya doğrudan müdahalesine karşıyken; geri dönüşüm sektöründe sermayenin çıkarları için devletin sürekli düzenleme yaptığı görülmektedir. Atık toplayıcılarına karşı kapitalist ilişkilerin sürdürülmesi için sürekli karşı çıkarken özel sektörle patronaj ilişkisi içerisinde olduklarını göstermektedir.

Atık borsası sisteminin Türkiye’deki uygulamasının başarılı olduğu söylenemez. Atıkları üreten şirketler genelde sistem dışında kalmak istemektedirler. Çünkü enformel atık ticareti, borsadan alınacak kazançtan daha fazla bir kazanç sağlamaktadır (Ayman Güler, 2001: 63). Bunun nedeni, geri dönüşüm alanında enformel şekilde atık toplayıcıları esas olarak atıkları toplamakta ve bunları çok ucuz fiyata satmak zorunda kalmaktadırlar. Böylece şirketlerin atık borsası aracılığıyla formel yapılar yerine kazançlarını artıracabilecekleri başka yerlerde işlem yapmaları sonucunu doğurmaktadır.

Geri dönüşüm sektöründeki tekelleşme eğilimi de atık borsasının işleyememesinin nedeni olarak düşünülebilir. Fiyatları belirleyen şirketlerin sayısının azlığı nedeniyle birçok alıcı ve satıcıyı bir araya getirecek bir sistem kurulması mümkün olamamıştır. Ayrıca geri dönüşüm sektöründe depo sahipleri, toplama ayırma tesisleri gibi aktörlerin çalışma düzenleri bellidir ve rutinlerini değiştirme yanlısı değildir.

Bu olumsuzluklara rağmen hukuki düzenlemeler ile bu sistemin inşası sağlanabilecekken kamu otoriteleri tarafından çok da önemsenmediği söylenebilir. Saha çalışması kapsamında Ankara’daki atık borsasını kuran Ankara Sanayi Odası ile görüşme yapılmak istenmiştir. Fakat sistemin hiç işlemediği ve verilecek bir bilginin bu anlamda olmadığı belirtilmiştir. Bu yanıt da sistemin başarılı olamadığını kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak dünyaya baktığımızda atıklar için borsa sistemi üzerinden fiyat belirlemesi yapılmaktayken; Türkiye’de sektörün tekelleşme tutumu ve bu yönde de

bir isteğın fazla olmaması nedeniyle bu tarz düzenlemeler başarılı ile sonuçlanamamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

AMBALAJ ATIKLARININ TOPLANMASINDAKİ AKTÖRLER VE ANKARA ATIK TOPLAYICILARININ YAŞAM KOŞULLARI

Türkiye’de ambalaj atıklarının toplanmasında icrai kamu kurumu belediyelerdir. Mevzuattaki hükümler, evde ayrıştırma odaklı ve belediye ya da özel sektör tarafından yapılması öngörülen ve gerekli altyapının olduğu varsayılan bir sistem çerçevesinde oluşturulmuştur. Fakat Türkiye örneğinde bu sistemin gerçekçi olmadığı, alanda atık toplayıcıları gibi enformel çalışan kişilerin olduğu ve sistemin de bu kişiler üzerinden işlediği görülmektedir.

Bu bölümde ambalaj atığı toplanmasında atık toplayıcılarının önemini göstermek için ilk olarak atık toplayıcılarının çalışma biçimleri incelenmiştir. Saha çalışması mekânı Ankara olduğu için, bu kent üzerinden atık toplayıcıları ile belediyenin mücadeleleri anlatılarak, kamu gücünün yoksullar üzerindeki etkisi gösterilecektir. Daha sonra ise saha çalışmasındaki bulgulara dayanılarak ambalaj atığı sürecindeki aktörler olan ilçe belediyeleri, toplama ayırma tesisleri ve atık toplayıcılarına odaklanılacaktır. Aktörlerin birbirleri ile ilişkileri, bu sürece dair yorumları, yeni kent yoksullarının kendilerini konumlandırmaları bu kapsamda ele alınacak konulardandır.

3.1. AMBALAJ ATIĞI TOPLANMASI VE AYRIŞTIRILMASINDAKİ AKTÖRLER

Ambalaj atığı toplanması ve ayrıştırılması çok aktörlü bir süreçtir. Saha çalışması kapsamında görüşülen bir belediye yetkilisi de “bu alandaki aktörleri saymaya bir başlansa sonunun gelmeyeceğini” belirterek bu konuya değinmiştir. Bu

aktörler, farklı aşamalarda karşımıza çıkmaktadırlar. Bu süreç anlatılmasa da kısaca alandaki temel aktörlerin betimlenmesi, konunun daha iyi anlaşılması açısından gereklidir.

Ambalaj atığı konusunda hukuki düzenlemeleri, sürecin takibini ve denetimini yapan kurum olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı vardır. Bakanlık bünyesinde ilgili birimler öncelikle bu alanla ilgili yönetmelikleri hazırlamaktadırlar. Daha sonra ise ilgili mevzuat kapsamında bu sürecin yürütülmesini denetlenmektedir. Belediyelerin atık yönetim planları, Bakanlık kapsamında denetlenerek yürürlüğe girmektedir. Bakanlık, il müdürlükleri ile de beraber çalışarak bu alanda çalışmak isteyen firmalara gerekli şartları sağlamaları sonrasında toplama ve ayrıştırma lisansı vererek sektörde faaliyet göstermelerine izin vermektedir. Daha sonra ise belediyeler ile anlaşarak ambalaj atığı toplayan bu firmaların ambalaj atığı bilgi sistemi olan elektronik takip sisteminden denetlenmektedir. Gerekli durumlarda tesise giderek de denetim yapmaktadırlar.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, atık toplayıcıları üzerinde de hukuki düzenlemeler ile etki doğurmaktadır. Atık toplayıcılarının sokaklardaki mücadelesi belediye ve zabıta üzerinden gözükse de belediyeler, Bakanlık tarafından yapılan düzenlemeler sonucunda atık toplayıcılarına bazı uygulamalar yaptıklarını belirtmektedirler. Yani Bakanlık, belediyelerden atık toplayıcılarına, toplama ayırma tesislerine kadar sektördeki diğer bütün aktörler üzerinde etkilidir.

Ambalaj atığı toplanmasındaki bir diğer önemli aktör belediyelerdir. Özellikle ilçe belediyeleri atıkların toplanması ve ayrıştırılmasında görevli ve yetkilidir. Fakat bunu üçüncü kişilere yani özel firmalara da ihale ederek yapabilir. İlçe belediyeleri özellikle ambalaj atıklarının toplanması ve taşınmasında görevlidir. Bu alanda

gerekli altyapıyı yapması gereken kurumlardır. Büyükşehir belediyesi ise ambalaj atıklarının geri dönüşümü ve kentin genel atık planı üzerinde yetkilidir. Fakat bu alanda daha çok ilçe belediyelerinin çalıştıkları, yetkili oldukları görülmektedir.

Süreçteki diğer bir aktör yetkilendirilmiş kuruluşlardır. Ambalaj atığı üreten, piyasaya süren şirketler adına ambalaj atığı toplamak için sektörde belli bir temsil oranına sahipliğe sahip şirketlerin ortak kurdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır. Ürettikleri ambalaj atıklarının belli bir oranını geri dönüştürmek yükümlülüğündedirler. Bu yetkilendirilmiş kuruluşların kendileri toplayıp ayrıştırma yapacak tesisler açabileceği gibi Türkiye’de bu iş için kurulan toplama ayırma tesisleri ile sözleşme yaparak çalışmaktadırlar.

Bakanlık tarafından lisans alarak çalışan toplama ve ayırma tesisleri ise alanda karşılaşılan başka bir aktördür. Yetkilendirilmiş kuruluşlar ile onlar adına ambalaj atığı toplamak için sözleşme yapıp ilçe belediyeleri ile belli bölgelerdeki ambalaj atığı toplama ve ayrıştırma için anlaşarak çalışmaktadırlar. Sokaklarda ambalaj atığı toplamaya yetkili olan formel kuruluşları oluşturmaktadırlar.

Ambalaj atıklarını toplayıp ayrıştıran sektördeki en kalabalık kitle ise atık toplayıcılarından oluşmaktadır. Bu kişiler, enformel olarak çalışmaktadırlar. Kendi içinde homojen bir grup olduğu söylenemez. Depo, kamyon sahibi olan atık toplayıcıları olduğu gibi çekçek ile sokaklarda çalışarak topladıkları atıkları firmaya satacak araca dahi sahip olmayan atık toplayıcıları da vardır. Her yaştan çalışmak zorunda kalan kadın ve erkek atık toplayıcıları bulunmaktadır. Genelde göç sonucu büyükşehirliere gelen Kürtlerden oluşmakla birlikte, Roman ve Türk vatandaşlar ile son zamanlarda Suriyeli sığınmacılar tarafından da atık toplayıcısı olarak çalışıldığı görülmektedir.

3.2. ATIK TOPLAYICILARININ ÇALIŞMA SÜRECİ

Türkiye’de atık toplayıcıları zorunlu göç, kentsel yoksulluk, formel sektörde iş bulamama gibi nedenlerle 1990 yılından itibaren ortaya çıkmıştır. Özellikle 2001 Krizi sonrasında atık toplayıcılığı kent yoksulları için yeni bir geçim kapısı olmuştur (Acar ve Baykara Acar, 2008: 37).

Çöpten değer kazanma tarihin her döneminde ve hemen hemen her toplumda görülmüştür. Fakat bu durum atık toplayıcılarının, özgün yanları olmadığını söylemek değildir. Çünkü kapitalist ilişkiler ağı bütün toplumsal ilişkileri değiştirirken bu işin de farklı bir boyuta geçmesine neden olmuştur. Çöpe bakış açısının değişmesi elbette ki bu işle ilgilenen kişilerin de çok farklı ilişkiler ağına sahip olduklarını ve koşulların değiştiğini göstermiştir.

Çöp artık bir ürün olarak ekonomik değerle donatılmıştır ve bu dönüşüm çevre eksenli düşünülse de aslında kapitalistlerin maliyet azaltıp kar elde etmek için keşfettikleri bir yöntemdir. Bu kapsamda da günümüzde çöpten değer kazanma bu kapitalist rasyonalite çerçevesinde düşünülmektedir. Artık formel ilişkilere giremeyen kişiler çöpü toplama amacıyla değil; geri dönüştürülebilir madde aramak için çöple ilgilenmektedirler. Kentte formel alanda yer bulamayan bu kişilerin tamamen yaşamını değiştirmek için yapmak zorunda kalmaları nedeniyle işin değişen doğası, çöp toplayıcıları ile atık toplayıcılarının da temel farkını oluşturmaktadır. Bu nedenle atık toplayıcılarını anlamak için neoliberal döneme odaklanılmalıdır.

Çöp hizmeti belediyenin yetki ve görevlerindendir. Atık toplayıcıları ise birçok farklı nedenlerden dolayı neoliberal dönemde bu işi yapmak zorunda kalmışlardır. Zorunlu göç, işsizlik gibi nedenlerde metropollerde yedek işgücü haline gelen bu kişiler formel alanda istihdam edilememişlerdir. Birçok sosyal güvenlik hakkından mahrum kalan ve kayıt dışı çalışma şeklinde çalışan bu işçiler, çok kötü çalışma koşullarında çalışmaktadırlar.

Bu uzun soluklu bir süreçtir ve atık toplayıcılarının çalışmalarının anlaşılabilmesi için bu sürecin aşamalarının betimlenmesi gerekmektedir. Geri dönüşümün ilk adımını çöplerden atıkların toplanması işlemi oluşturmaktadır. Kağıt, karton, plastik, pet, alüminyum, teneke gibi ambalaj atıkları atık toplayıcılarının topladıkları maddelerdir. Cam taşınması ağır olduğu için toplayıcılar tarafından toplanması tercih edilmemektedir (Acar ve Baykara Acar, 2008: 51). Daha sonra toplanan bu atıklar el arabaları yardımıyla depolara taşınarak satılmaktadır. Üçüncü aşamada bu atıklar daha büyük depolara taşınarak preslenmektedir. Dördüncü aşamada atıklar 700- 1000 kg'lık balyalara dönüştürülmektedir. Beşinci aşamada balyalanan ürünler fabrikalarda tekrar ayrıştırılmaktadır. Ve son aşamada geri dönüşüm işleminden geçen atıklar tekrar kullanılır hale getirilmektedir (Altuntaş, 2008: 36-37). Bu süreç bize atık konusunda enformel ve formel sektörün nasıl birlikte çalıştığını göstermektedir. Bu nedenle enformel ve formelin birbirlerine karşıt olduğu düşüncelerinin yanlışlığı kanıtlanmakta ve bunların birbirleri ile ayrılmaz bir şekilde neoliberal dönemin çalışma biçimini oluşturduğu kabul edilmelidir. Özellikle üçüncü aşama bu süreci anlatmaktadır. Bu aşamalarda her aktör toplanan atığın fiyatına kendi yaptığı işi de eklemektedir ve böylece atıkların fiyatları artmaktadır. Sonunda ise asıl işi yapan atık toplayıcıları bu işten en düşük

ücreti almaktadır. Örneğin depo sahipleri genelde press makinesi almak istemektedir çünkü bu sayede atık kağıdın değeri birden birkaç katına çıkmaktadır.

Geri dönüşüm sektöründe bu şekilde görülebileceği üzere pek çok farklı çalışan vardır. Atık toplayıcıları, ara depo sahipleri, ana depo sahipleri, kamyonla iş yapanlar vb. Atık toplayanlar arasında çalışma kapsamında daha önce bahsedildiği üzere hurdacılar kapsam dışında bırakılacaktır. Kazançlarının farklı olması nedeniyle kendilerinin de atık toplayıcılardan kendilerini farklılaştırdıkları söylenebilir (Yardımcı ve Saltan, 2007: 213).

Depolar genelde enformel şekilde işletilmektedir. Bu nedenle de depo sahibi olmak için çok büyük sermayeye gerek yoktur. Çünkü herhangi bir vergi ödenmeden, sosyal güvenlik harcaması yapılmadan ve düşük kirali yerlerde bu depolar açılabilir. Kimi zaman boş kamu arazilerinin çevrilmesi ile de depolar oluşturulabilmektedir. Bu imkandan yoksun olan toplayıcılar ise topladıklarını, yaşadıkları evlerin içinde ya da bahçesinde biriktirmektedirler (Acar ve Baykara Acar, 2008: 54). Depoların en büyük masrafı geri dönüşüm fabrikalarına atıkları taşımak için yapılan nakliyedir. Küçük ölçekli olarak işletilen bu yerler formel ilişki ağları ile iletişim içerisinde olmakla birlikte birer enformel birimdir. Fakat bu durum kapitalist ilişkilerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Depo sahipleri çalışan sayısını artırarak, formel ya da enformel kredi bularak kendilerinden küçük depoları alıp işlerini genişleterek birikimlerini artırmaktadırlar (Dinler, 2015: 96-98).

Atık toplayıcıları, günlük topladıkları atıkları depo sahibine satmaktadırlar. Atıkların kilo başına değeri gündelik olarak belirlenmekte ve değişmektedir. Atık toplayıcıları bir ücret ilişkisi içerisinde çalışmadıkları gerekçesiyle kendi hesabına

alışan kişiler olarak görülse de; enformel sektörde bunun doğru olmadığı göz ardı edilmemelidir. Bu ilişki eşit ve zgr kişiler arasında bir ilişki değildir ve atık toplayıcıları geçinebilmek için tekelci bir şekilde belirlenen fiyatlardan topladıkları atıkları satmak zorunda olan emekçilerdir. Atık toplayıcılarının sokakta bir denetim sonucunda çalışması nedeniyle zgr bir çalışma ortamına sahip oldukları dile getirilmektedir fakat bu durum aslında disiplini yalnızca fabrika ortamına indirgeyen yaklaşımın bir sonucudur. Birebir gözetim altında olmasalar da neoliberalizmde denetim işin geneline yayılmıştır. İşçinin kendini denetlemek zorunda olduğu bir düzen inşa edilmiştir. Toplam kalite yönetimine benzer şekilde toplayıcılar burada topladıkları atıkları satabilmek için aldıkları atıkların kalitesini, kendilerini denetlemek zorundadırlar çünkü atıkların kalitesine göre kendilerine ödeme yapılmaktadır. Atıklara kilo başına ödeme yapıldığı için daha çok gelir elde etmek isteyen atık toplayıcısı daha çok çalışmak zorunda hissetmektedir (Dinler, 2015: 37-40).

İnsanların bu sektöre girebilmesinde hemşerilik önemli bir rol oynamaktadır. Daha önce bu işi yapmaya başlayan kişiler zamanla depo sahibi olmakta, yeni gelenleri hem kollayıp kollamakta hem de kendi hesaplarına çalıştırmaktadırlar. Örneğin toplayıcılara barınma imkanı sağlamakta, avans vermekte olan depo sahipleri, toplayıcıların da kendi deposu adına çalışmasını beklemektedir. Hemşerilikteki yatay ilişki depo sahibi-atık toplayıcısı arasındaki dikey ilişkiye dönüşmektedir. Böylece nöbetleşe yoksulluk mekân dışında sektör üzerinden yaratılmaktadır (Yardımcı ve Saltan, 2007: 219-220). Fakat burada nöbetleşe yoksullukta olduğu gibi birilerinin toplumsal statü anlamında yükselmesi yaşanmamaktadır. Örneğin ekonomik durumu iyi olsa çöp ile uğraşmak kişilere

toplumsal statü kazandıramamaktadır. Bir geri dönüşüm fabrikası sahibi “İsteddiği kadar servet biriktirsin, tam anlamıyla saygın bir işadamı olarak tanınmamanın yarattığı hayal kırıklığı” nı yaşamaktadır (Dinler, 2014: 55). Hemşerilik ilişkisi de sınıf atlamak için değil hayatta kalabilmek için kullanılmaktadır. Kötü yola düşmemek için başvurulmuş bir çaredir (Yardımcı ve Saltan, 2007: 222). Hatta bazı çalışmalarda bu sürecin de kesintiye uğradığından yoksullukları nedeniyle etrafları ile dayanışma içerisinde olamadıklarından bahsetmektedir (Özsoy, 2012: 109).

Toplayıcıların geri dönüşüm üzerinden geçinebilmelerinin sebebi çöpe karşı bakışın atılması gereken bir nesneden kar getirici bir metaya geçmesi ile birlikte olmuştur. Türkiye’de belediyelerin altyapı eksikliği geri dönüşüm sisteminin işlemlerini imkansız kılmaktadır ve aslında atık toplayıcıları bu anlamda büyük bir açığı kapatmaktadır. Gelişmiş ülkelerin bazılarında evde ayrıştırılarak, bazılarında özel sektöre devredilerek, bazılarında ise belediye tarafından yapılan bu sistem Türkiye’de atık toplayıcılar tarafından üstlenilmiştir. Bu kişiler hem belediyenin sunmadığı bir hizmeti sunmakta, hem kendileri için istihdam alanı oluşturmakta hem de birçok gelişmiş ülkeden fazla geri dönüşümü sağlamaktadırlar (Özgen, 2001: 91). Fakat bu işin rant boyutu nedeniyle bu toplayıcıların dışlanmalarına, kabul edilmemelerine ve hatta şiddete maruz kalmalarına yol açmaktadır. Bunun mücadelesinin yürütülmesinin yanında bir de kendileri üzerindeki baskılarla mücadele etmek zorunda bırakılmaktadırlar. İlk başlarda kimse kendilerine karışmazken; daha sonraları belediyelerin çöpteki ranttan pay almak istemeleri sonucu toplayıcılarla karşı karşıya gelinmiştir. Bu dönem aynı zamanda özelleştirme uygulamalarının, çöp hizmetine özel sektörün girdiği döneme denk düşmektedir.

Toplayıcıların bu alana yönelmesinde geri dönüşüm konusunda belediyelerin bir adım atmamış olması, altyapı eksikliği de bulunmaktadır. Çevre konusunda hassasiyetler artmasına rağmen; belediyeler geri dönüşüm konusuna bir türlü eğilmemişlerdir. Bu durumda ise bu işin enformel şekilde yapılması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda atık toplayıcıları bu durumu, “Belediye, çevre bu işle uğraşmıyor, biz ayırıyoruz çöpleri.” (Burtek, 2005: 247) ; “Belediyelerle sarsıntılı ilişkilerimiz. Gittiğimiz yerde kovalıyorlar. Ama çöpe sahip çıkmıyorlar. Çöpten gelir elde etmeyi düşünmüyorlar.” (Burtek, 2005: 257) sözleriyle ifade etmektedirler.

Atık toplayıcıları sokaklarda zabıta ile mücadele ederken; depo sahipleri de yönetmelikler sonucunda ortaya çıkan yeni durumda ayakta kalma konusunda mücadele vermektedirler. Yönetmelikler büyük ölçekli firmaları destekleyici ve tekelleştirici düzenlemeler yaparken; lisans almanın şartlarının zor olması nedeniyle küçük girişimciler formel alana girmek istemelerine rağmen girememektedirler. Sadece ekonomik alanda değil ahlaki açıdan da büyük kapitalist ve emekçi ile küçük işverenlerin birbiri ile mücadelesi gözlemlenmektedir. Büyük işletme sahipleri ise ulusal ölçekte bu süreçte baskın olmalarına rağmen kendilerinin de küresel düzenlemelere uyum sağlama konusunda sorunlar yaşamakta oldukları belirtilmiştir (Dinler, 2015: 18-19).

Çalışma koşulları açısından da atık toplamak birçok tehlikeyi içinde barındırmaktadır. Tetanos, ülser, deri hastalıkları, enfeksiyon kapma, romatizmal sıkıntılar, yanık, hepatit gibi birçok hastalığın yanında psikolojik açıdan da insan sağlığını zorlayıcı bir şekilde çalışılmaktadır. Bu risklere karşı bir önlem olmadan toplayıcılar çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Koruyucu kıyafetleri yoktur. Genelde

iş e çıkarken kendileri eski kıyafetlerinden giymektedirler. Maskenin ise utandırdığı için takılmak istenmediği belirtilmiştir (Altuntaş, 2008: 47). Toplayıcıların sigortasının olmaması herhangi bir sağlık sorunuyla karşılaşmaları halinde çalışma hayatının dışına atılmalarına yol açmaktadır. Kazançları ise kilo başına ödeme yapılan ödemelerdir. Ayrıca hava şartlarının da toplayıcıların çalışmaları üzerinde büyük etkisi olmaktadır. Bu nedenle kış aylarında atık toplayıcılarından bazılarının seyyar satıcılık gibi başka alanlarda çalıştığı söylenmektedir (Yardımcı, Saltan: 2007: 215).

Hemşerilik, atık toplayıcıları için nöbetleşe yoksullukta olduğu gibi sınıf atlamanın bir aracı değil geniş aile ekonomisinden faydalanarak ekonomide tutunabilmelerinin bir aracıdır. Zaten atık toplayıcılarının durumlarından kurtulabileceklerine dair umutlarının olmadıkları sıkça paylaşılmaktadır (Altuntaş, 2008: 50). Sadece ekonomik koşullarla açıklanamayacak şekilde bütün süreçlerden dışlanmaları, kendilerinin görünmez oldukları hissine kapılmalarına neden olmuştur. Bu durum da onların kentle ilişki kurmalarını zorlaştıracı etkiye yol açmaktadır. İş dışında kentsel mekânı kullanmamaktadırlar. Kendilerini kent ve toplumun dışında görünmez şekilde hissetmektedirler.

Finansal değişkenler, emeğin durumunu ve çalışma biçimini doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilemiştir. Kriz zamanlarında formel işlerde çalışan toplayıcılar maaşlarını alamamakta, geniş çaplı işten çıkarılmalara maruz kalmaktadırlar. Enflasyonun artması hane halkı harcamalarını artırmakta, insanların gelirleri yetmemekte, faiz oranlarının artması borçlu kişilerin ödemelerini zorlaştırarak yeni iş aramalarına yol açmaktadır. Bir yandan da göç nedeniyle kente yeni işsizler

gelmektedir. Bu koşulların hepsi yedek iş gücü ordusun artırdığından özellikle devletin herhangi koruyucu bir önlemine sahip olmayan enformel sektörde ücretlerin düşmesine neden olmaktadır (Dinler, 2015: 45-46).

1980’lerden itibaren atık toplayıcılığını yapan kişiler ise, SEKA özelleştirilmeden önce fiyatlardaki sürekli değişkenliğe karşı bir düzenleyici işlev gördüğünü söylemektedirler. Bu nedenle 2005 yılında SEKA’nın özelleştirilmesi ise piyasa mekanizması atık kağıt sektörünün tamamında geçerli olmuş, bu durum ise en hassas durumdaki atık toplayıcılarının ve depo sahiplerinin aldıkları ücretlerin piyasa mekanizmasına göre belirlenmesi nedeniyle sürekli dalgalanarak, ekonomik koşullarını kötüleştirmiştir. Bu dalgalanmalardan sadece topladıkları atık kağıtları doğrudan fabrikaya satma imkanına sahip olan toplayıcılar, fabrikalar arasındaki rekabetten faydalanarak az da olsa kaçabilmektedirler (Dinler, 2015: 47-48).

Güvenlik tedbirleri, yeni teknolojiler ne kadar gelişirse gelişsin bu dönemde bazı sektörlerde vahşi kapitalizmin kusursuz işlemesine izin verilmesine de şahit olunmaktadır ve atık toplayıcıları da bunun en bariz örneğidir. Bu alanda aile emeğinin çok yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Bu anlamda çocuk işçiliği de çok yaygındır. Yoksullukla mücadele edebilmek için ailelerin çocuklarının emeklerinden yararlanmak istemeleri yeni bir olgu değildir. Atık toplayıcıları da çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmakta ve onları çok büyük risklerle başbaşa bırakmaktadır. Örneğin 2014 yılında Bursa’da 6 yaşında bir çocuk 12 ve 16 yaşındaki ağabeyleri ile atık kağıt toplarken araba çarpması sonucunda yaşamını yitirmiştir (<http://bianet.org/bianet/cocuk/152800-alti-yasinda-olagan-olum-olur-mu>).

Atık toplayıcıları başka çareleri kalmadığı için bu alana yöneldiklerini söylerken; bazıları ise başlarında bir patron olmaması nedeniyle bu işi tercih ettiğini dile getirmektedir. Örneğin sabıkalı kişilerden bazıları formel sektörde iş bulamadığı için atık toplamak zorunda kaldığını dile getirmiştir. Bu nedenle başka iş bulmak isteseler de atık toplayıcılığında birikim yapmak çok zor olduğundan ve zaman ve imkan nedeniyle toplayıcıların yeni bir meslek için gerekli eğitim imkanı olmadığından geçici olarak planlanan bu iş kalıcı hale gelmektedir. Oysa bazıları için patron olmaması nedeniyle çalışma hayatlarında özgür olmaları açısından atık toplayıcılığı tercih edilen bir iştir (Yardımcı ve Saltan: 2007: 216-218). Çünkü atık toplayıcıları daha önceki işlerinde genellikle sigortasız çalıştıkları, ücretlerinin zamanında ve tam yatırılmadığı ve işverenleri ile problemleri olduklarından bahsetmişlerdir (Özsoy 2012: 110).

Başka çareleri olmadığı için atık toplayan bu insanlar, kendi yaşam pratiklerini oluşturarak bu duruma karşı mücadele geliştirmişlerdir. Örneğin ağırlık üzerinden çok düşük ücretlerle çalışan bu toplayıcılardan bir tanesi “Kağıtları ıslatıyoruz diye kızıyorlar. Kağıtları ıslatıyoruz ki, daha ağır olsun.” diyerek aslında bu süreçte kendilerinin de aktif olduğunu, farklı mücadele biçimleri ürettiklerini göstermektedir (Burtek, 2005: 246).

Atık toplayıcıları, giderek artan baskılar sonucunda örgütlenmişlerdir. Çeşitli sivil toplum kuruluşları da işçileri desteklemiştir. Böylece baskılara karşı örgütlü bir mücadele yürütmeye başlamışlardır. İlk önceleri kent yoksullarının biraz para kazanmak için bir şeyler toplayıp sattıkları bu süreç daha sonra yoksullar için bir geçinme işine dönüşmüştür. Hiçbir güvencelerinin olmaması, çalışma koşullarının

zorluğu ve üzerlerindeki ekonomik ve siyasi baskı işçileri mücadele etmeye zorlamıştır.

Bu yoksulluk, toplayıcıların kentle kurdukları ilişkide özellikle gözlemlenmektedir. Atık toplayıcıları, soylulaştırılmaya çalışılan bölgelerden uzaklaştırılması gereken bir figür olarak çıkarılmaktadır. Üst sınıftakiler için görünmez bir figür, kendileri için de görünmek istememe olarak yaşanmaktadır (Özsoy, 2012: 113).

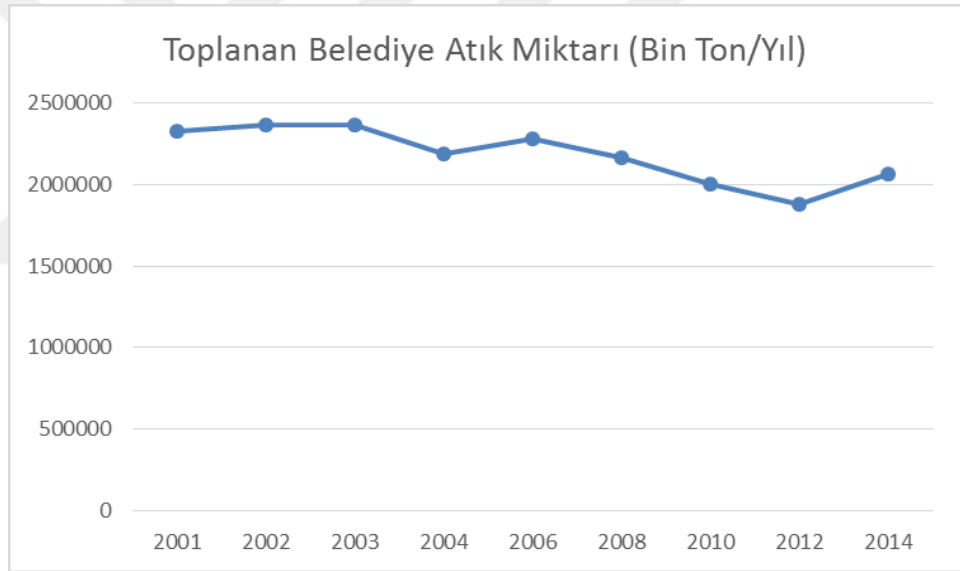
Bu örgütlenme pratiğinin dışında, atık toplayıcıları “Katık” isimli bir dergi çıkarmışlardır. Yoksulların yoksulluklarını hakim ideoloji üzerinden inşa etmesine karşı kendini ifade biçimleri önemlidir. Bu nedenle Katık dergisi hem toplayıcılara bir ses olması açısından hem de yazma pratiği sayesinde kendilerine dair düşünerek kendi dillerini üretmeleri açısından önemlidir. Atık toplayıcılarının anlatmak istedikleri hikayeleri, yazıları⁷, akademisyen, yerel yöneticiler gibi kişilerle yapılan röportajların yayınlandığı bu dergi finansman sorunlarını aştıkça düzensiz bir şekilde basılmaktadır. Geri Dönüşüm İşçileri Derneği tarafından çıkarılan ve gönüllüler tarafından dağıtımı yapılan bu dergi şu an faaliyet vermemekle beraber bir dönem toplayıcılar üzerinde oldukça etkili olmuştur. Derginin çıkmasında büyük çabalar sergilen Ali Mendillioğlu, bu projenin kolektif bir fikir olduğunu, kendileri hakkında herkesin bir şey söylediği bir zamanda kendi seslerini çıkarmak istediklerinden dergiyi çıkardıklarından bahsetmektedir (Özsoy, 2012: 2015-2017). Kentlerin görünmezleri olarak yaşayan bu işlerin mücadelesi sadece sokaklarda var olma mücadelesi değil; kendi entelektüel birikimlerini de yaratma mücadelesidir.

⁷ Bkz. Ek-5.

3.3. ANKARA ATIK TOPLAYICILARININ MÜCADELE TARİHİ

Çalışma, Ankara özelinde inceleneceğinden Ankara'daki atık toplayıcılarının yaşadıklarının ayrı bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Aynı zamanda toplayıcıların örgütlenmesi konusunda ilk oluşumlar Ankara'da başlamış, Ankara Büyükşehir Belediyesi de atık toplayıcılarına karşı en sert sözleri söylemiştir. Bu nedenle de bu meselenin anlaşılması için Ankara örneklem olmasa dahi ele alınmalıdır.

Şekil 1: Ankara İlinde Toplanan Belediye Atık Miktarı

Kaynak: TÜİK verileri 2016 [https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?](https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=119&locale=tr)

kn=119&locale=tr (Erişim Tarihi: 20.06.2016)

Tablo 1: Ankara İlinde Toplanan Belediye Atık Miktarı (Yıl/Bin ton)

Yıl	Bin Ton
2001	2326818
2002	2362669
2003	2359563
2004	2189126
2006	2277793
2008	2165987
2010	2001589
2012	1880527
2014	2059306

Kaynak: TÜİK verileri 2016 <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn= 119&locale=tr> (Erişim Tarihi: 20.06.2016)

Tablo 1’den görüldüğü üzere Ankara’dan büyük miktarda belediye atığı çıkmaktadır. Bu atık miktarı organik, inorganik atıkların tamamını göstermektedir, çalışma kapsamında konu olan ise ambalaj atıklarıdır. Resmi hesaplamalarda ambalaj atıkları miktarı belediye atık miktarının %20’si olarak ele alınmaktadır. Örneğin 2014 yılında Ankara’dan 2.059.306.000 ton atık çıkmıştır bunun %20’si 411.861.200 tona denk gelmektedir. Miktarın büyüklüğü karşısında elde edilebilecek olan gelir hesaplandığında büyük sermayenin de bu alana girmesi anlaşılabilmektedir. Geçmiş verilere bakıldığında da, bu atık miktarının küçük oynamalar olsa da genel olarak sabit kaldığı gözlenebilmektedir.

Çöp Çalışma Grubu Değerlendirmesi’nde bu sektöre karşı olan ilginin kaynağı olan rantın büyüklüğü hesaplanmıştır. 2000 yılında yapılan değerlendirmelerde giderek çevre hizmetlerinin bilgi teknolojileri yarışacak boyuta

geleceği söylenmektedir. Dünya ekonomisinin büyümesinin hızından daha fazla olan sektörün büyüme hızının özellikle yatırım imkanına sahip olunan az gelişmiş ülkelerde küresel sermaye tarafından rant elde edileceği söylenmiştir. Kamu hizmetlerindeki özelleştirme, piyasalaşma süreci ile bu sektörün küresel sermayenin eline geçtiği vurgulanmaktadır (Katık, 2007: 8). Örneğin geri dönüşüm sektöründeki bir firmanın 1998 yılından itibaren uzun bir süre bu konuda DB'den finansal destek almaktadır (Katık, 2007: 4).

Geri dönüşüm konusunda Ankara'da özellikle de Çankaya Belediyesi'nde çalışmalar olmuştur. Kaynakta ayırma geri dönüşüm için çok önemli olduğundan bunu gerçekleştirmek için Çankaya Belediyesi belediye şirketi ile Katı Atıkların Yeniden Kazanımı (KAYK) Projesi yürütmüştür. Çalışmanın amacı atıkların kaynağında ayrı olarak biriktirilmesi, ayrı toplama araçları ile alınarak ayırma ve balyama tesislerinde taşındıktan sonra sanayiye satılmasıdır (Ayman Güler, 2001: 73-74). Fakat atık toplayıcılarının en yoğun çalışma alanının Çankaya bölgesi olduğu düşünüldüğünde bu projenin pek de başarılı olmadığı sonucuna varılabilir.

Ankara'da atık yönetimi mevzusu hala çözümlenememiş bir sorun olarak durmaktadır. Atık toplayıcılarına karşı belediyelerin sert tutumuna rağmen, belediye tarafından hizmetin örgütlenmesinde dahi sıkıntılar vardır. Örneğin 2007'de Sayıştay Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde ayrı bir atık yönetim birimi bulunmadığını, hizmetin Satınalma Daire Başkanlığı altında Küşat Müdürlüğü'ne bağlı şekilde yürütülmesini eleştirmektedir (Sayıştay, 2007: 4).

Ambalaj atıkları evsel atıklarla beraber kaldırımlara konulmakta; atık toplayıcıları bu çöplerde ayrıştırma yaparak ambalaj atıklarını toplamaktadır.

Ankara’da binlerce kişi bu yolla geçimi sağlamaktadır. Yoğun eleştirilere karşın, atık toplayıcılarını çevre gönüllüsü olarak değerlendiren önemli bir kitle de vardır. Yasal zorunluluğun varlığına rağmen altyapı ve faaliyetin maliyetini üstlenmek istemeyen kurum ve işletmeler nedeniyle geri dönüşümü atık toplayıcıları sağlamakta ve çevreye ciddi katkılar sunmaktadırlar (Sayıştay, 2007: 56).

Sayıştay, atık toplayıcılarının yaptıklarının bu şekilde önemine değindikten sonra Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından 10 Aęustos 2005 tarihinde büyükşehir belediye meclisi ile atıkları toplama ve geri dönüştürmek için Mamak ve Sincan-Çadırtepe’de iki ayrı geri kazanımlı düzenli atık bertaraf tesisi kurarak, buraları 49 işletmesi için yüklenici firma ile anlaşma yapmıştır. Raporda geçimini atık toplayarak sağlayan binlerce kişinin sistemden atılmasına neden olan bu durumun sosyal ve çevre ačíısından sıkıntıları olduğu dile getirilmiştir (Sayıştay, 2007: 56-57).

Bilimsel alanda yapılan çalışmalarda Ankara’da atık toplayıcısı olarak yaşayan gruplar belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlardan en büyüğünün Hakkarili ve Vanlı Kürt göçmenlerden oluşan Türközü grubu olduğu, daha sonra İskitler bölgesinde yaşayan toplayıcılar olduğu, daha sonra İç Anadolu’dan göçen kişilerin ve Romanların yaşadığı Yahyalar grubu olduğu ve son olarak da Dikmen/Öveçler de az da olsa bir grubun olduğu belirtilmektedir (Acar ve Baykara Acar, 2008: 48-50).

Belediye ile toplayıcıların arasındaki ilişki her zaman çok denklemlili olmuş ama en sonunda toplayıcılar belediyenin şiddetine maruz kalmışlardır. Ankara’da atık toplayıcılarının yaşadıkları mekânlardan biri Türközü’dür. Genelde bu bölgede yaşayan atık toplayıcıları 1990’lı yıllarda zorunlu göç nedeniyle Ankara’ya gelen

Kürtlerdir. İstihdam olmaması nedeniyle iş bulamayarak enformel şekilde bu işi yapmak zorunda kalmışlar ve yıllardır da bu işi yapmaktadırlar. İlk olarak boş arazi üzerindeki depolarda yapılmış, daha sonra zamanla insanlar buralarda yaşamaya başlamışlardır. 2004 yılında yerel seçimlerden önce büyükşehir belediyesi yetkilileri bu bölgeye gelerek kendi partilerine oy vermeleri halinde toplayıcılara karışmayacaklarını söyleyerek oy istemişler fakat yerel seçimlerden bir hafta sonra atık toplama depolarını yıkmak üzere Büyükşehir Belediyesinin personelleri gelmiştir. Türközü’nde yaşayan atık toplayıcıları bu durumun aynı zamanda kendilerinin Kürt olması sebebiyle başlarına geldiklerini belirtmişlerdir. Belediye’nin yaptığı bu ayrımcılık karşısında ise kendi depolarını yakarak tepki vermişlerdir. Artık depoları olmadığı için geri dönüşüm fabrikalarından aldıkları avanslarla satın aldıkları kamyonlarda atıkları depolandığı belirtilmiştir (Dinler, 2015: 101-102).

Türközü 2004’de bu baskılarla karşılaşırken; Çankaya Belediyesi sınırları dışında kalan İskitler görece rahat konumda olmuştur. En azından bu tarz baskılarla karşılaşmamıştır. Fakat 2008 yılında İskitler’in bağlı olduğu Altındağ Belediyesi depo sahiplerine tahliye kağıdı yollamıştır. Atık toplayıcıları ve depo sahipleri 4 gün sokakta yatmak zorunda kalmışlardır (Dinler, 2015: 56).

Türközü yangınından sonra işçiler Kürt olmaları sebebiyle de basın tarafından çifte bir dışlanmaya maruz kalmışlardır. Bunun sonucunda da toplayıcılar örgütlenmek zorunda olduklarını fark etmişlerdir. İnsan hakları alanında çalışan akademisyen, aktivist gibi kişilerin desteklerini almaları sonucunda *Kooperatif Yolunda Ankara Geri Dönüşümcüler Derneği* kurulmuştur (Tuttle, 2009: 16). Bu

dernek belediye ile bir sonuca ulaşamamıştır. Bazı faaliyetlere katılsa da belediyenin tavrı her zaman için sert olmuştur (Yardımcı ve Saltan, 2007: 230).

Etnik ayrımcılık atık toplayıcılarının sosyal yardım alma noktasında da kendini göstermektedir. İskitler’de yaşayan işçiler Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri gibi yardım kuruluşlarından yardım alırlarken; Türközü’nde yaşayan toplayıcılarca bu yardımlara erişilemediği belirtilmiştir. Mevsimlik şekilde bu işi yapmak için Ankara’ya gelen işçilerin ise ikametgahları Ankara olmadıkları için hiçbir şekilde yardım alamadıkları söylenmiştir. Bu nedenle toplayıcıların kendi aralarında dayanışma pratikleri geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Örneğin düğün ve cenaze gibi durumlarda toplayıcılar, masrafları karşılamak için kendi aralarında para toplamaktadırlar. Aşiret ilişkileri kent ortamında yeniden üretilmektedir (Dinler, 2014: 33-34).

Belediyenin yanında yetkilendirilmiş kuruluş ve Ankara Mamak çöplüğü üzerinde geri dönüşüm tesisi kurma ve işletme lisansına 49 yıllığına sahip olan bir firma ile başta anlaşma yapmıştır. Şirketin yapmak istedikleri Mamak çöplüğünün üzerini toprakla örterek, çöplükten çıkan metan gazından elektrik enerjisi üretmeye çalışılmasıdır. Çöpler ise ayrıştırılarak cam, kağıt, karton, plastik, metal gibi geri dönüştürülebilir maddeler tekrar üretim sürecine sokulacak ve geriye kalan çöpler de gübre olarak değerlendirilmesi planlanmıştır. Böylece Projenin 500 milyon dolar ekonomiye kazandırılacağı söylenmiştir. Firmanın çevreyle ilgili olamayan küresel bir finans şirketi olarak oluşacak rantı elde etmek istediği için bu sektöre girdiği iddia edilmiştir. Daha sonra hisselerinin çoğunu yine çevresel bir kuruluş olmayan aksine kar kazanmak zorunda olan başka bir holdinge satmıştır. Ve Ankara’nın çöpü de

böylece kapitalist ilişkilerin üretildiği bir yer olmuştur. Bu şirket, geri dönüşümü artırmak, istihdam yaratmak gibi bir amaçla hareket etmemekte; karına bakmaktadır. Zaten sektörde tekel olması nedeniyle fiyatları aşağı çekerek artık toplayıcıların kağıt toplama niyetinde bile kalmaması bu şirketin çevresel amaçla çalışmadığını kanıtlamaktadır (Altuntaş, 2008: 37-38). Örneğin Atık Kağıt İşçileri Derneği Raporu'nda Ankara'da 2005 yılında 500 civarında atık kağıt deposu ve buna bağlı çalışan 10 bin kişi varken; 2007'de 50 depo kalmış ve çalışan sayısı 6-7 bine düşmüştür (Atık Kağıt İşçileri Derneği Raporu, 2007 aktaran Altuntaş, 2008: 39).

Firmanın Ankara'da geri dönüşüm işine girmesi aynı zamanda küresel bir şirket ile bölgesel düzeyde işleyen şirketlerin de mücadelesini göstermektedir. Firma, büyük bir sermayeye sahip olarak büyükşehir belediyesi ile anlaşmış ve Ankara'da geri dönüşüm fabrikası kurmuştur. Fakat firmadan önce atık toplayıcılarından kağıt alan başka geri dönüşüm şirketleri bulunmaktadır. Firmanın lisans alması ve büyükşehir belediyesi tarafından desteklenmesi ile atık toplayıcıları bu şirkete atık satmak zorunda kalmışlardır. Oysaki atık toplayıcıları bunu istememişlerdir, çünkü firma, arkasındaki devlet desteğine güvenerek diğer şirketlere göre atığın kilosuna daha düşük ücret vermiştir. Geri dönüşüm sektörüne bir de Çankaya Belediyesi tarafından desteklenen başka bir firma girmiştir. Çankaya Belediyesi tarafından Kızılay ve Sıhhiye tarafında çalışan atık toplayıcılarına bu şirkete topladıkları atıkları satmaları istenmiştir. Yani toplayıcılar Büyükşehir Belediyesi tarafından desteklenen firma ile Çankaya Belediyesi tarafından desteklenen firma arasında kalmıştır (Dinler, 2015: 52-53).

Bu şekilde sektöre giren şirketlerle toplayıcılar mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Ankara Çankaya özelinde Büyükşehir Belediyesi ile ilçe belediyesi arasında da anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İlk olarak çöplerin mülkiyeti üzerinden Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Çankaya Belediyesi arasında uzlaşmazlık ortaya çıkarmıştır. Bu durumun toplayıcılara yansımaları bir atık toplayıcısı şu şekilde anlatmıştır:

2006-2007 yıllarında Çankaya Belediye Başkanı Muzaffer Eryılmaz bize elbiseler verecekti. Bu çöpçülerin giydiği elbiselerden. Onları giyeceksiniz malı bize vereceksiniz. Aksi takdirde malların gelmemesi şartında arabalarınıza el koyulacak. Zabıta toplayacak arabalarınızı. Sonrasında bir üç dört ay boyunca malları Çankaya Belediyesine vermeye başladık. Büyükşehir araya girdi sonra, ki Mamak tarafında Büyükşehir Belediyesine ait fabrikalar var, atık kağıt falan. Çankaya Belediyesine veriyoruz malları bu sefer Büyükşehir Belediyesi zabıtalara el arabalarımızı topluyo. İki belediye arasında kaldık. Napalım nedelim falan derken Büyükşehir'i kararlaştırdık. Malları Büyükhşehre vereceğiz dedik. (G 12) (Başkavak, 2013: 96).

Çankaya Belediyesi, bu mücadelede çöplerin mülkiyetine dair dava açmış ve büyükhşhir belediyesine karşı davayı kazanmıştır. Atık toplayıcıları ile uzlaşarak onlara çevre gönüllüsü diyerek toplayıcıları bu sürece katan çalışmalar yapmıştır (Başkavak, 2013: 99). Bunun sonuncunda anlatıldığı gibi Ankara Büyükşehir Belediyesi zabıtaalarının toplayıcılara karşı olan baskıları, atık toplayıcılarının topladıkları atıkları Büyükşehir Belediyesi'ne vermeleri sonucunda Çankaya Belediyesi ile yapılan anlaşmaya uyamamışlardır.

Bu meseledeki tartışmanın sebebi atık toplayıcılarının topladıkları çöpleri belediyelerin istedikleri şirketlere satmak zorunda bırakılmasıdır. Neoliberal dönemde devletin özel sektör lehine düzenleme yaparak, işçiler üzerinde şiddet unsurunu öne çıkarmasının birebir örneği bu alanda yaşanmaktadır. Belediyelerin

doğrudan destekledikleri şirketler vardır ve bunların istedikleri şekilde çalışmayan toplayıcılara zabıta ile şiddet uygulandığı belirtilmiştir. Bu dönemde yaşanan çöp kavgasında, tarafsız olması beklenen belediyeler ise bu tartışmada toplayıcılara karşı şirketlerin yanında yer almışlardır. Atık toplayıcıları ile belediyeler arasında yapılan görüşmelerde iki firma yetkilisinin de olması, bu sürecin sadece piyasa koşullarına göre yürümediği de göstermektedir. Atık toplayıcıları 2010 yılında yaptıkları bir basın açıklamasında sokaklara Çankaya Belediyesi tarafından desteklenen firmanın, caddelere ise Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından desteklenen firmanın kendilerine baskı yapıldığını dile getirmişlerdir. Fakat daha sonra atıkların teslim edileceği yer olarak sadece Büyükşehir Belediyesi ile sözleşme yapan firma olarak belirlenmesi ile sorun belediye açısından çözülmüştür. Bu durum fiyatları bir yerin belirlemesini doğurmuş ve elbette ki işçilerin gelirlerinin azalmasına yol açmıştır.

Aslında atık toplayıcılarının el ile ayırma faaliyeti geri dönüşüm şirketleri açısından da istenen bir durumdur. Çünkü böylece kendileri atıkları toplama faaliyetini yapmadıkları için işin bu maliyetini yüklenmemektedirler. Ayrıca da toplayıcıların el ile yaptıkları ayrışma satın aldıkları hammaddenin daha iyi olmasını sağlamaktadır.

Atık toplayıcılarına karşı belediyenin tavrı yönetmelikler çerçevesinde formelleşme adımının atılması ile daha da sertleşmiştir. 2006 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi dönemin Sağlık İşleri Daire Başkanı Fatih Hatipoğlu, “konut ve işyerlerinden çıkarılan çöplerin poşetlerini yırtarak içindekileri dağıtıp, plastik, karton, teneke, alüminyum gibi geri kazanımı mümkün cisimleri toplayan ‘kaçak çöp avcıları’ türemiş durumdadır.” sözü ile işçileri hırsız, çöpü ise meta olarak

kodlamıştır (Başkavak, 2013: 74-75). Bazı depo sahiplerini ise bu sistemi teşvik etmekle suçlamıştır. Bu noktada bu kişilere karşı yasal yetkinin belediyede olduğunu hatırlatmaktadır.

2013 yılında Ankara Valiliği 2011 Yönetmeliği uyarınca bir genelge yayınlarak atık toplayıcılarının sadece lisanslı firmalar için çalışabileceklerini yazmıştır. Bu durum kamu otoritesinin düzenleme yapma işlevinin tekelleşme için kullanıldığını göstermektedir. Bu genelgenin Geri Dönüşüm İşçileri Derneği'ne de gönderilmesi dernek mücadelesinin başarılı olduğunu da göstermektedir.⁸

Yerel yönetimler mülkiyet hakkı üzerinden çöplerin kendilerine ait olduğunu söylerken; atık toplayıcıları ise yaşamak için bu işi yapmak zorunda olduklarını ve bunun yerine hırsızlık, fuhuş gibi işler yapsalar daha mı iyi olacaklarını belirterek ahlaki açıdan bu soruna yaklaşmaktadırlar. Kendi mücadelelerini çalışma hakkı üzerinden kurmaktadırlar. Belediyenin her fırsatta dile getirildiği piyasa mekanizmasını kendileri de istemektedirler çünkü aslında geri dönüşüm sektöründe piyasa mekanizması işlememekte, belediyeler tarafından desteklenen şirketler nedeniyle gelirleri sürekli azalmaktadır (Dinler, 2014).

Toplayıcılar zaten çok kötü koşullarda yaşamakta, birçoğu depolarda barınmaktadır. Bu noktada Ankara'da atık depolarının yoğunlaştığı bölgelerden bahsedebiliriz. İlk olarak yukarıda da belirtildiği gibi zorunlu göç nedeniyle Ankara'ya gelen Kürtler Türközü'ne yerleşmişlerdir. Depolarının yıkımı nedeniyle bir kesimi Öveçler tarafına yerleşmiştir. Diğer depoların yoğunlaştığı bölge İskitler'dir. Doğu ve Güneydoğu'dan gelenler olduğu gibi Kızılcahamam gibi

⁸ Bkz. Ek-4.

Ankara'nın ilçelerinden de çalışmaya gelenlerin varlığı da söylenmektedir. İskitler'de daha çok aile işi şeklinde yapılmaktadır. Kimi mahallelerinde suçların varlığı kimi mahallelerinde de devrimci yazıların gözlemlenmesi nedeniyle alt kültüre sahip olduğu belirtilmiştir. Yahyalar'daki geri dönüşüm faaliyeti de aile işi şeklinde yapılmakla birlikte farklı grupların bir yoğunlaştığı ve sürekli bir iş olarak toplayıcılığın yapıldığı bir mahalledir. Altındağ ise daha gündelik bir iş olarak toplayıcılığın farklı gruplar tarafından yapıldığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır (Altuntaş, 2008: 40-42).

Atık toplayıcıları, topladıkları atıkları depolamak ve ayrıştırmak için boş bir mekâna ihtiyaç duymaktadır. Fakat bu alan aynı zamanda atıkların yoğun çıktığı ve çalıştıkları mekânlara da uzak olmamalıdır çünkü zaten kas gücüne dayalı emek yoğun bir iş yaparak, tüm gün yürüyerek çalışmaktadırlar ve daha fazla yürümeden depolama alanlarına ulaşmak istemektedirler. Bunun için de örneğin İskitler gibi çöküntü alanları depo sahipleri ve atık toplayıcıları tarafından tercih edilmektedir. İskitler, kentsel dönüşüm projesi kapsamında Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından tahliye edilmiştir. Fakat planın uygulamaya geçirilmemesi nedeniyle boş olan bu mekân, işçi ve depo sahipleri tarafından kullanılmaktadır (Dinler, 2015: 28).

Depolarda toplayıcılar yerlere serdikleri yatakta aynı mekânda yatmaktadırlar. Buralarda yemek yedikleri, banyo yaptıkları söylenmektedir. Ayrıca buralar atık toplayıcıları için de birer sosyalleşme mekânlarıdır. Depoların dışında da ucuza tuttukları gecekondularda barınan toplayıcılar da vardır. Bunlar da ayırma ve balyalamanın yapıldığı yerlerdir. Evlerde eşya çok az olup kentsel hizmetlerden de yararlanma çok azdır (Altuntaş 2008: 49).

Atık toplayıcıları genelde kırsal alandan gelmektedir. Dayanışma ağlarının akrabalık ilişkilerinin daha çok olduğu Türközü bölgesinde daha fazla olduğu söylenmektedir. Ayrıca depo sahipleri ile atık toplayıcıları arasında da akrabalık ilişkisi olduğu, depo sahiplerinin toplayıcıları korurken; kendi adına çalıştırarak da onları sömürdüğü farklı çalışmalarda belirtilmiştir. Atık toplayıcılarının çalışmaları için el arabalarının olması zorunludur. Depo sahibinden borç para alarak araba alabilmektedirler. Zabitanın el arabalarına sık sık el koyduğu düşünüldüğünde atık toplayıcılarının depo sahiplerine sürekli borçlu kaldıkları söylenebilir. Atık toplayıcıları ile depo sahipleri arasında olumsuz ilişkiler de vardır. Toplayıcılar kendilerine geç ödeme yapıldığı, topladıklarının eksik tartıldığı, ücrette kesinti yaptığı gerekçesiyle depo sahiplerinden yakınmaktadırlar. Depo sahipleri ise ana depo sahiplerinin kendilerine geç ödeme yaptığını söylerken; atık toplayıcılarını da kendilerine temiz mal getirmemekle suçlamaktadırlar. Atık toplayıcılarının aynı zamanda kendi içlerinde de tartışmalar yaşadıkları belirtilmektedir. Örneğin Hakkariden gelen toplayıcılar, daha önce Kızılay civarında hakim olan Romanlarla mekân savaşı vermişler ve Kızılay'ı almışlardır (Altuntaş, 2008: 46-48).

2004 yılında belediyelerin şiddetinin başlaması ile Ali Mendillioğlu ve başka atık toplayıcıları sivil toplum kuruluşları ile iletişime geçmiştir. Politik mücadele için Türközü'nde Latin Amerika'daki gibi kooperatif kurulması düşünülmüştür. Böylece temel madde, makine, teçhizat alımının da sağlanabileceği belirtilmiştir fakat işçilerin kırsal kökenli olması ve örgütlenmeye deneyimi eksikliği bu hedefin oluşmasına engel olmuştur. Bu mücadeleler sürerken atık toplayıcıları altyapı eksikliği nedeniyle kendileri olmadan bu işin olamayacağını fark etmişlerdir. Lisanssız firmaların varlığı, belediye sistemli bir şekilde çalışmaması, 2008 yılında

daha büyükşehir belediyesi atık yönetim planını onaylamaması bu düşüncenin nedenleridir (Dinler, 2015: 84-86). Bu şekilde toplayıcılar kazanım elde edemeseler bu yeni durumlarda da atık toplamayı devam ettirebilmişlerdir.

2005 yılında Atık Kağıt İşçileri Derneği kurulmuştur. Dernekte işçilerin yanı sıra akademisyen ve aktivistler de yer almıştır. Uluslararası örgütler eli ile sektörde başlayan neoliberal politikalara karşı seslerini çıkarmak istemişlerdir. Bir atık toplayıcısının “Köylerimizi bombalayan bizi fakirleştiren Dünya Bankası’na karşıyım. Onlardan asla bir şey beklemeyeceğiz. Gerekirse bu dernek çalışmaları için üzerimizdeki gömleklerimizi de ceketlerimizi de satarız.” sözü durumların sebepleri ile ilgili farkındalığın olduğunu ve buna karşı bir şeyler yapma ihtiyacının toplayıcılarda yaşandığını göstermektedir (Altuntaş, 2008: 57).

Enformel sektör çalışanlarının sendikal faaliyette bulunmaları çok zordur. Bu nedenle kazanımlar elde edebilmek için başka tür örgütlenmelerde bulunmaktadır. Birinci bölümde bahsedilen Latin Amerika örgütlenme modelleri bu sürecin dünyanın her yerine aynı şekilde işlediğini göstermektedir. Türkiye’de ise atık toplayıcılarının hakları için Geri Dönüşüm İşçileri Derneği faaliyette bulunmaktadır.

Sonuç olarak atık toplayıcılarının mücadelesi ekonomik temelli olmakla birlikte esas olarak kentte görünür olmalarının mücadelesidir. Çalışırken karşılaştıkları tavırlar ve çöp ile uğraşmaları kendilerinden utanmalarına yol açmakta, öz saygıları yıkılmaktadır. Kentlerde sürekli dolaşıp da görünmek istemeyen bu işçilerin mücadelelerinin ilk adımı herkesin atık toplayıcılarını görmeleri ve kentin bir parçası olarak kabullenmeleridir.

3.4. ANKARA GERİ DÖNÜŞÜM SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR SAHA ÇALIŞMASI: AKTÖRLER VE ATIK TOPLAYICILARININ DURUMU

Ülkemizde geri dönüşüm kentsel bir hizmet şeklinde sunulmaktadır. Fakat bu kamu hizmetinin örgütlenmesinde ve sunulmasında aksaklıklar yaşanılmakta ve kentsel yoksulluğun artması ile paralel olarak çöpten geçinmek zorunda kalan atık toplayıcılarını ortaya çıkarmaktadır. Atık toplayıcıları, çalışmada anlatıldığı üzere daha çok 1980’li yıllardan sonra yoksulluğun şiddetinin artması sebebiyle yeni bir geçim stratejisi olarak bu işi yapmaya mahkum bırakılmışlardır. 2000’li yıllardan itibaren ambalaj atıkları konusunda AB’ye uyum süreci kapsamında hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. 2016 yılından itibaren ise Bakanlık tarafından toplayıcıların kağıtlarını alan firmalara ceza kesilmesi sebebiyle ulusal medyada sıklıkla yer almaya başlanmış ve atık toplayıcıları “görünür” olmuştur.

Bu sürecin nasıl yürütüldüğü belli akademik metinlerde dile getirilse de bu çalışmanın hedefi kentsel bir hizmet olan ambalaj atıklarının geri dönüşüm sürecine odaklanarak; bu alandaki aktörleri ortaya çıkarıp bu ilişki ağları üzerinden atık toplayıcılarının yaşama ve çalışma alanları ile koşullarının anlaşılmasıdır. Bunun için Mart-Haziran 2016 aylarında saha çalışması yapılmıştır. Çalışma kapsamında atık toplayıcıları, lisanslı firmalar, depo sahipleri, ilçe belediyeleri, atık toplayıcılarının dernek yöneticileri, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bürokratları ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak kartopu yöntemi kullanılmış, her mülakattan sonra yeni kişilere ulaşılarak örneklem genişletilmiştir.

Saha araştırması için Ankara seçilmesine rağmen bütün ilçelerinde görüşme yapmak çalışma kapsamında gerekli görülmemiştir. Ankara için ölçeğin ne olacağı

sıkıntısı çalışma örneklemini için belirleyici olmuştur. 6360 sayılı Kanun ile Ankara Büyükşehir Belediyesi sınırlarının il mülki sınırına genişletilmesi nedeniyle kentsel bir hizmet olarak sunulan geri dönüşümün büyükşehir sınırı ile belirlenmesi düşünülmüştür. Ancak zaman kısıtı olması ve bu hizmetin daha çok ilçe belediyelerinde verilmesi nedeniyle Ankara'ya ilişkin genelleştirilebilir verileri vermesi açısından; yapılan mülakatlardan da yola çıkılarak Çankaya, Yenimahalle, Keçiören, Altındağ ve Mamak ilçeleri seçilmiştir. Bu ilçelerin Ankara'nın merkez ilçeleri olması ve atık toplayıcılarının bu bölgelerde yoğunlaşması bu ilçelerin seçilmesinde önem taşımıştır.

Görüşmeler birebir olmakla birlikte zaman zaman grup halinde de yürütülmüştür. Toplayıcıların çalışma koşullarının ağır olması, özellikle de merkezi yerlerde yoğunluk nedeniyle mülakat için pek vakit bulamamaları sebebiyle daha çok onlar çalışırken işçilere eşlik edilerek görüşmeler yapılmıştır. Araştırmacının davet edildiği etkinliklerde sosyalleşirken; kendi çalışma koşullarını anlatmaları grup halindeki konuşmaların sebebini oluşturmaktadır. Bu alanda önemli işlevleri olmasına rağmen mülakat talebine olumlu yanıt verilememesi üzerine bazı kuruluşlar ile görüşme yapılamamıştır.

3.4.1. Bir Kentsel Hizmet Olarak Ambalaj Atıklarının Toplanmasında Belediyenin Rolü ve Atık Toplayıcılarına Karşı Tutumu

Ambalaj atıklarının toplanması ilçe belediyelerinin görevleri arasında yer almaktadır. 5393 sayılı Kanun'da bahsedilen bu kentsel hizmet için belediyelerin kullandıkları yöntemler, hizmetin nasıl yürütüldüğü, buradaki süreçler Mamak Belediyesi, Yenimahalle Belediyesi, Altındağ Belediyesi, Çankaya Belediyesi ve

Keçiören Belediyesi yetkilileri ile yapılan mülakatlar ve kamu belgelerinden elde edilen verilen ışığı altında incelenmiştir.

3.4.1.1. Mevzuat Açısından Ambalaj Atığı Toplama Sistemi

Belediyelerin bu alandaki politikası ve idari işlem ve eylemleri kamu hizmeti ilkelerinde 2872 sayılı Çevre Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu tarafından çerçevesi çizilmekle birlikte esasen Ambalaj Atıkları Kontrolü Yönetmeliği'nce belirlenmektedir. Mülakatlarda bütün belediyelerde mevzuatın hükümlerinin dışında iş yapılmadığı ve bu nedenle de atık toplama işçilerine karşı yapılanların mevzuatın izin verdiği ölçüde olduğu konusunda hemfikirlerdir.

Bütün ilçe belediyeleri ambalaj atıklarının toplanması ile ilgili işleri özel sektöre gördürmektedirler. Mevzuatta da buna uygun hükümler olması belediyelerin bu yöntemi tercih etmelerine sebep olmaktadır. Bu hizmetin emanet usulü ile gördürülmesi konusunda ise hiçbir belediyenin isteği bulunmamakta, gerekçesini maliyet unsuru oluşturmaktadır.

Belediyeler ambalaj atıklarını toplama hizmetini özel sektöre gördürmeleri nedeniyle; süreç toplama ve ayırma tesislerinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan lisans alması ile başlamaktadır. Bakanlık tarafından sadece havaalanları ve organize sanayi bölgeleri için karşılığında ücretin ödenmesi ile atık almasını sağlayan işletme lisansı vardır fakat bu lisans, atık toplayıcıları ile ilgili olmadığı için çalışma kapsamında yer almayacaktır. Belediyenin yetkileri içerisinde, evlerden ambalaj atıklarının toplanmasına imkan tanıyan lisans vardır ve toplama ve ayırma tesisleri Bakanlık'tan bu lisansı almaktadırlar.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, bu lisansı Ambalaj Atıkları Kontrolü Yönetmeliği'ne göre vermektedir. Ambalaj atıklarının nasıl ve hangi araçlarla toplanacağı gibi belli standartlara bakılmaktadır. Toplama ve ayırma tesisi Bakanlık'tan lisansı aldıktan sonra ambalaj atıklarının toplanması hizmetini yapmak için belediyeye başvurmaktadır. Belediyeler başvurularda uzaklık ölçütüne, diğer belediyelerle çalışma tarzlarına, araç sayılarına bakıp iş takiplerini referans alarak toplama ve ayırma tesisi ile protokol yapmaktadırlar. Birkaç belediye bu süreçte çok fazla firma bulamadıklarını bu nedenle de sınırlı bir şekilde tercih haklarının olduğunu belirtmiştir. Protokollerde toplama ve ayırma tesislerine hizmet sunacakları bölgenin belirlendiği ve bu şekilde kamuoyuna duyurduğunu söylemektedirler. Genellikle bir belediyenin sınırları içerisinde mahallelerin paylaştırılmış şekilde 2,3 tane lisanslı firmanın çalıştığı gözlemlenmiştir. Protokolün belediye tarafından mahallelerin belirlenerek yapılması, yani her bir firmanın hangi alanlarda çalışacağını belirlenmiş olması firmalar arasında sıkıntıların çıkmamasını sağlamaktadır. Eğer bir firmanın belirlenen sınırların dışına çıkması söz konusu olursa protokolünün feshedildiği söylenilmektedir.

Yönetmelik kapsamında özel sektöre ambalaj atıklarının toplanılması için belediye protokol yöntemini tercih etmektedir. Çünkü mevzuatta atıklar belediyenin malı olarak düşünülmektedir. Bu nedenle de lisanslı firmaya belediye kendi malını kullanıp değerlendirmesine izin vermekte, lisanslı firma ise bu atıkları belediyenin yerine toplamaktadır. Bu durumda protokollerde belediyelerin lisanslı firmaya herhangi bir ücret ödemediği görülmekte; aynı şekilde de lisanslı firmalar da belediyelere atıkları kendi değerlendirdiği için herhangi bir ücret ödememektedirler. Bu hizmetin özel sektöre gördürülmesinde belediye açısından bir sıkıntı olmamasının

bir diğerk sebebini ise bu sebeplerle maddi anlamda belediyeye ek bir külfet getirmemesinin olduğu görüşmelerde “Belediyeden çıkan para olmadığı için rahat davranabiliyoruz.” cümlesi ile belirtilmiştir.

Ambalaj Atıkları Kontrolü Yönetmeliği’ndeki önemli aktörlerden biri de yetkilendirilmiş kuruluştur. Yetkilendirilmiş kuruluşların daha çok lisanslı firmalar yani toplama-ayırma tesisleri ile ilişki halinde olduğu söylenmektedir. Fakat belediye ile de ortak çalışmaları vardır. Bürokratik işlemlerle ilgili belediyelere bilgi vermek, belediye bünyesinde bilinçlendirme çalışmaları yürütmek, sosyal aktiviteler düzenlemek yetkilendirilmiş kuruluş ile belediyelerin birlikte çalıştıkları alanlardan bazılarıdır. Firma ile yetkilendirilmiş kuruluş arasında bir anlaşma yapılmakta daha sonra ise belirlenmiş bölgelerden atık toplanılması için belediye ile firma arasında protokol yapılmaktadır.

Lisanslı firma ile protokol yapıldıktan sonra Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği’ne göre belgelendirme yapılmaktadır. Belediyenin nüfusuna göre evsel atıkların oranı dikkate alınarak belediyenin aylık toplanması gereken maksimum ve minimum ambalaj atığı oranı çıkarılmaktadır. Toplanan atıkların belli bir kısmı geri dönüşüme uygun olduğu düşünülerek belli bir oran hesaplanmakta, bundan da ıslanan kağıtların daha ağır gelmesi sonucunda daha fazla atık toplanması gibi sebeplerle yanılığıyı engellemek üzere oluşabilecek firelerin tahmin edilerek çıkarılması ile geri dönüştürülebilecek oran belirlenmektedir. Örneğın kişi başına düşen atık miktarının %20’sinin ambalaj atığı oluşturduğu düşünölmektedir fakat bu oran ilçenin gelişmişlik düzeyine göre değışkenlik sergilemektedir. Lisanslı firmaların bu atıkları toplaması konusunda alt ve üst limitlere uyup uymadığı

belediye tarafından denetlenmektedir. Bakanlık üzerinden lisanslı firmaların çalışmasının düzenliliğinin denetlenmesi için araç takip sistemi kurulmuştur. Buna göre de araçların belirlenen bölgelerde her yere girip girmediği, düzenli alımı vs. de bu sistem üzerinden denetlenmektedir. Belediyenin diğer bir takibi ise günlük makbuz fişi, lisanslı firmaların topladıkları atıkları tartması sonucu oluşan kantar fişleridir. Bunların denetimi de belediye tarafından yapıldıktan sonra ambalaj atığı sistemi üzerinden il müdürlüğü, yetkilendirilmiş kuruluş ve bakanlık onaylamaktadır. Bu süreçlerin hepsi Bakanlık tarafından bütün Türkiye’de kullanılan ambalaj atıkları takip sistemi üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Belediyeler hizmetin yürütülmesinde sadece takip sistemi üzerinden lisanslı firmaları takip etmekle kalmamaktadırlar. Örneğin belediye sınırları içerisinde gelen talep ve şikayetleri de değerlendirmekte ve ilgili konularda lisanslı firmayı yönlendirmektedirler.

Gündelik hayatta da görülebilen geri dönüşüm konteynırlarındaki atıklar bu firmalar tarafından toplanmaktadır. Ayrıca talep üzerinden de alım yapılmaktadır fakat bunun için atık miktarının genelde belli orana gelmesi gerekmektedir. Örneğin 5 battal boy atık biriktirildiğinde firmalar aranarak evlerden bu atıkları almaktadırlar. Fakat bu örnekte de görüldüğü üzere geri dönüşüm için atık toplama işinin bu noktada çevre etkisi yerine maliyet hesabı göz önüne alarak yapılmaktadır.

Büyükşehir belediyesinin bu hizmet alanında bir görevi olmamasına rağmen ilçe belediyeleri üzerinde koordinasyon işlevi nedeniyle dikkate alınmalıdır. Fakat Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin bu hizmet alanında herhangi bir işlevi olmadığı alanı ilçe belediyelerine bıraktığı dile getirilmiştir. Çalışma kapsamında büyükşehir

belediyesi ile görüşme yapılmak istediğinde ise belediye yetkilisi bu hizmetin bir firmaya devredildiği gerekli bilgileri kendilerinden değil firmadan alınabileceği söylenmiştir. İlçe belediyelerinin de büyükşehir belediyesinin bu soruna el atmama konusunda ufak da olsa sitemleri gözlemlenmiştir. “Büyükşehir hiç rol almıyor bu süreçte, yani dertsiz başına dert almak istemiyor.” cümlesi bu sitemi gösterirken; aşağıda tartışılacağı üzere atık toplayıcılarının büyük bir sorun olması ve bir türlü çözülememesi sebebiyle ilçe belediyesi yetkilileri kendileri büyükşehir belediyesinin yerinde olsalar yasadan kaynaklanan bir zorunluluk olmadığı için kendilerinin de bu konuda sorumluluk almayacaklarını söylemektedirler. Fakat kentsel huzur açısından düşünüldüğünde büyükşehir belediyesinin bu konuda rol almasının gerekli olduğu düşünülebilir.

3.4.1.2. Belediye Personelinin Atık Toplayıcılarına Bakışı

Atık toplayıcılarının belediye ile ilişkisi zabıta üzerinden işçilerin gündelik hayatlarında etki doğurmaktadır fakat bu süreci sadece zabıta ile ele almak bazı eksik değerlendirmelerin oluşmasına yol açabilir. Çünkü geri dönüşüm birimleri ya da belediye üst yöneticilerin kentsel huzur bağlamındaki görüşleri esasen zabıtaının tavrını belirlemektedir.

Belediyelerin atık toplayıcılarına karşı görüşleri birbirlerinden farklılaşmakla birlikte bazı konularda ise ortak şikayetleri vardır. Şikayetlerinin ortak noktasını atık toplayıcılarının belediye konteynırlarını kırması, içinden atık madde alması bu nedenle konteynır konulmasına ilişkin belediyede isteksizliğin oluşmasıdır. Yapılan görüşmelerde bir konteynırın maliyetinin 10 bin lira civarında olduğu ve atık

toplayıcıları nedeniyle sürekli belediyenin zarara uğradığı dile getirilmiştir. Bu şikayet bir belediye personeli tarafından şu cümlelerle ifade edilmiştir:

... sokak toplayıcıları yüzünden biz ... dışarıda ambalaj atıklarını toplayabileceğimiz konteynır, geri dönüşüm kutusu yok (koyamıyoruz). Onlar, çöp konteynırı, onları kaldırdık, sebebi de sokak toplayıcıları. İçine atılan tüm ambalaj atıklarını alıyorlardı, zarar veriyorlardı. Belediyenin bunlarla çok başı dertte. Yakıyorlar, çalıyorlar.

Konteynırla ilgili diğer bir sıkıntının toplayıcıların içindeki maddeyi toplamak için çocuklarını içeri sokması olarak anlatılmaktadır. Yeni konteynırların içten ters kapak şeklinde dizayn edilerek işçilerin konteynırlardan atık madde almasını engellenmek amacıyla içeriden açılmayan kapaklar yerleştirilmiştir. Eğer bir çocuk buraya sokulursa çocuğun geri çıkamayacağı, bu girişimin ölümle dahi sonuçlanabileceği bu nedenle de olayın güvenlik boyutu olduğu da belirtilmiştir.

Atık toplayıcılarına karşı olumsuz görüşlerin başında bu kişilerin yasal olmayan bir şekilde çalışması bazı belediyelerce dile getirilmiştir. Örneğin belediyenin ambalaj atıkları toplama konusunda atık toplayıcıları ile sıkıntısının olup olmadığı sorusuna “Her anlamda var. Onların çok fazla zararı var. Sonuçta bunlar vergisini vermeyen kişiler. Bunun zararı aslında belediyeye değil devlete olmuş oluyor.” ifadesi çalışmak için tek uygun yolun formelliğin sağlanması ile olabileceğine dair düşüncenin bir yansımasıdır.

Diğer bir nokta ise bu kişilerin bazı belediye görevlilerince kötü alışkanlıklarla ya da iş disiplininin sağlanmasının imkansız olması ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin bir belediye personeli;

Bu insanların iş disiplinlerini nasıl sağlayacağız? Eğer herhangi bir madde kullanıyorlarsa okullara toplamaya nasıl göndereceğiz? Ya da bu insanların aile reisine sigortayı yaptık diyelim küçük çocuğu okula göndermeyip onu çalışmasını nasıl engelleyeceğiz? Yani önümüzde çok uzun bir yol var. Ama mücadele etsin zabıta ne yapacak yani? Tamam, gönderdi diyelim, biraz vicdansız taraf gibi oluyor genelde. Hepsini bütün olarak düşünmek lazım.

ifadesi ile bu düşünceleri dile getirmiştir. Toplayıcıların da belediyenin kendilerine güvenmediği konusundaki düşüncelerini onaylayan bu ifadede belediyeler aslında sorunun bütüncül bir çözüm olmadıkça çözülemeyeceğini göstermektedir. Toplumsal bir sorunun zabıta eli ile baskı yoluyla çözülmesi belediyelerce de kendilerini kötü taraf göstermesi açısından hoş karşılanmamaktadır. Fakat toplayıcıların kayıt dışı çalıştıklarının sürekli vurgulanması sebebiyle de aslında sorunun kökeni düşünmeden enformellik bağlamında işçileri değerlendirdikleri gözlemlenmiştir.

Atık toplayıcılarının homojen bir grup olmadığı da belirtilen noktalardan biridir. Bazı bölgelerde bu işin mafyatik bir yapılanma oluşturduğu ve sokakta çekçekleri ile atık toplayan kişilerin bu yapılar tarafından sömürüldüğü anlatılmıştır. Atık toplayıcılarının da katmanlı bir yapı olduğu örneğin araba ile toplayanların çekçek ile toplayanları ezdiği, çekçekçilerin ancak araçların almadığı çöpleri alabildiği belirtilmiştir.

Belediyelerin bu konuda en yetkili birim olarak öne çıkarılmasına rağmen kendilerinin mevzuata uygun hareket etmek zorunda ve mevzuatın bu işlerin çalışmalarının engellenmesi yönünde olduğu dile getirilerek bu noktada belediyelerin toplayıcılara karşı tavrı nedeniyle, belediyeye haksız bir yüklenme olduğu belirtilmektedir. Belediyeye atık toplayıcıları ile ilgili bir şikayet gelmesi durumunda kendilerinin işlem yapmak zorunda olduğunu söylemektedirler. Kendilerinin

toplayıcılara karşı tavrında da bölgelerinde yaşayan kişilerin tutumunun önemli olduğunu bir belediye yetkilisi “Bu kişilere toplumun bakış açısı da değişiyor. Kimisi ben neden böyle işi yapanlarla yaşayım bunu belediye düzgünce yapsın diye arayıp şikayet ediyor başka biri de buna karşı çıkarak bırakın insanlar çalışsın diyor.” cümleleriyle zaman zaman aynı bölgede farklı tutumda bulunmak zorunda kaldıklarını dile getirmiştir.

Belediye yönetimi içerisinde de zabıtarların atık toplayıcılarına karşı konumlanmasında belediye personeli açısından bazı tartışmalar vardır. Daha önce atık toplayıcılarına müdahale etmeleri nedeniyle yaralanan zabıta görevlileri olduğu söylenmektedir. Belediye açısından en büyük sorun ise kolluk görevlisi olmadığı için cop, tabanca gibi silahlar taşımayan zabıtanın polis gibi sokaklarda çalıştırılmak istenmesi olduğu belirtilmiştir. “Zabıta görev başında görev nedeniyle kavga etse sivil gibi yargılanıyor. Bu durumda biz zabıta müdürlüğüne böyle böyle sokak toplayıcıları ile zabıta uğraşsın diye rica etsek de müdürlük ben bulaşmak istemiyorum diyor.” ifadesiyle zabıtanın da daha önceki tecrübelerinden ve bahsedilen haklarının olmayışından dolayı atık toplayıcılarına karşı tutum almak istemediği söylenmektedir. 2013 yılında Ankara Valiliği’nden yayımlanan genelge ile belediyeler lisanslı firmaya çalışmayan toplayıcılara baskı uygulaması gerektiği hatta gerekirse polis ve jandarmadan da bu konuda destek alabilecekleri belirtilmiştir.

Bazı belediye personelinin tutumu atık toplayıcıları ile sorunun sosyolojik bir sorun olduğunu bu nedenle de bu kapsamda ele alınmazsa çözülmesinin imkansız olduğu şeklindedir. Özellikle depoları kendi bölgesinde olan belediyeler, toplayıcıları kovsalar, bölgesinden çıkarsalar da başka bir bölgeye gideceklerini bu nedenle de

sorunun aynı kalacağını, bu kapsamda belediyenin yetkisi ile bunun çözülemeyeceği belirtilmiştir.

Belediye personelinin kimi zaman atık toplayıcılarından yana tavır sergiledikleri, bakış açılarının olumsuz olmadığı da bazı mülakatlarda gözlemlenmiştir. Atık toplayıcılarının kötü insanlar olmadığı vurgusu bazı görüşmelerde sık sık dile getirilmiştir. Bu kişilerin hırsızlık ile bağdaştırılsalar da aslında hırsız olsalar zaten bu işi yapmayacakları belediye personeli tarafından belirtilmiştir. Toplayıcılara karşı algının halk tarafından olumlu olduğu ama yasaklarla devletin kendisine zarar verdiği bazı belediye görevlisinin bahsettiği konulardır. Örneğin sürekli kulaklıkla işe çıkmalarını bir belediye yetkilisi “...etraftan öyle şeyler duyuyorlar ki delikanlı çocuklar, kavga etmek, bulaşmamak için duymayalım diye kulaklık takıyoruz şeklinde anlattılar bana. Bunlar temiz insanlar, bir zarar gelmez ama yasaklanacaksa kötü şekilde algı yönetimi yapılır.” diyerek atık toplayıcıları ile olumsuz algının bu kişileri sektörden dışlamak isteyen kişilerce üretildiğini söylüyor. Toplayıcıların etrafındakilerle iletişime geçmemek için kulaklık takması, Fransa’da fabrikada çalışmak zorunda kalan sözleşmeli işçilerin umutsuzluk ve belirsizlik sebebi nedeniyle fabrikadaki kimseyle etkileşime girmemek için kulaklık takması ile birebir aynıdır (Bourdieu vd., 2015: 456). Böylece atık toplayıcılarının her ne kadar özgür çalıştıklarını söyleseler de aslında bir fabrika gibi sıkı kurallara göre işleyen kent içerisinde çalıştıklarını, kentin konumunu göstermektedir.

Bu işin çok başlı bir yapı olduğu, ve her birimin de ayrı sorunları olduğu vurgusu hakimdir. Atık toplayıcıları da bu yapı altında sömürülmektedir. Çalışma

hayatına giremeyen kişilerin başka çaresi olmadıkları için bu işi yaptığı ve yaparken de sömürüldüğü “Ulus Akbank’ın önünde amele olmak için seçilemeyenler aç kalmamak için bu işi yapıyorlar. Müteahhitin beğenmedikleri bunu yapıyor. İş bilen kişiler de oradaki çocukları sömürüyor. Adını koyalım, önceden Kürtler sömürülüyordu, şimdi onlar da Suriyelileri sömürüyor.” şeklinde özetlenmektedir.

Belediyeler bölgelerinde lisanslı firmalar ile protokol yapıp denetlemelerine rağmen firmalar atık toplayıcıları üzerinden bunu gerçekleştirdiklerinin farkındalardır. Sistemin yükünü çekenin atık toplayıcıları olduğu bazı belediyelerce “İşçilerin topladığının yanında firmaların topladığı ne ki!” şeklinde dile getirilse de denetimde firmaların mevzuata birebir uyar şekilde faaliyetlerini göstermeleri nedeniyle herhangi bir şey diyemediklerini söylemektedirler. Yalnızca bir belediye kesinlikle böyle bir duruma kendi lisanslı firmalarında izin vermediklerini, bu durumda firmanın sözleşmesini iptal edeceklerini söylemesine rağmen saha çalışmasında protokol yaptıkları firmanın da atık toplayıcılarından ambalaj atığı aldığı gözlemlenmiştir. Bunun nasıl gerçekleştiğine dair belediyelerin bir fikri vardır. Atık toplayıcılarından ambalaj atığı alsalar da araç plakası olarak şirketin araçlarını yazıyorlar ve bu durumda hukuki anlamda bir sıkıntı olmuyor ya da araç takip sisteminde sıkıntı yaşamamak için lisanslı firma araçlarının toplayıcıların topladıkları ambalaj atıklarını sokak aralarında kendi araçlarına aldıkları belirtilmiştir. Yapılan bir toplantıda lisanslı firmaların fatura belgeleri gizli tutma isteği olduğu ve Rekabet Kurulu’nun da buna onay verdiği belirtilmiştir.

Özetle, belediyeler toplayıcılara karşı olumsuz tavırlar sergilediği gibi onların içinde bulundukları koşullar nedeniyle bu işi yapmak zorunda kaldıklarını

kendilerinin de uymak zorunda oldukları mevzuat nedeniyle olumsuz tavır geliştirebildiklerini söylemişlerdir. Bu işin belediyenin altyapı eksikliği nedeniyle ortaya çıktığı, halkta evde ayrıştırmaya yönelik bilinç olmaması sebebiyle toplayıcıların çöplerden ambalaj atığını toplayıp ayrıştırarak geri dönüşüme hizmet ettikleri görülmektedir.

3.4.1.3. Atık Toplayıcılarının Sisteme Dahil Edilme Yöntemleri

Belediyelerin çoğunun atık toplayıcılarına yönelik lisanslı firmalar ile proje geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Saha çalışması sürecinde de Çankaya Belediyesi'nin Geri Dönüşüm İşçileri Derneği ile beraber Çankaya bölgesinde atık toplayıcılarını lisanslı firmaya geçirme süreci yaşanmıştır ve bu süreç araştırmacı tarafından yakından takip edilmiştir.

Mevzuatın izin verdiği şekilde bu süreç, atık toplayıcılarının toplama ve ayırma tesisi çalışanı olarak istihdam edilmesi, kimlik kartı verilmesi ve araçlarına firma ve belediyenin ambleminin konularak giydirilmesidir. Böylece enformel olarak çalışan toplayıcılar formel şekilde istihdam olanağına kavuşmaktadır. Fakat atık toplayıcıları ile ilgili kısımda anlatılacağı üzere toplayıcıların çalışma koşullarında bunun dışında bir değişiklik olmamakta; aynı şekilde çalışmaya devam etmektedirler.

Farklı zamanlarda da olsa biri hariç bütün belediyelerin bu uygulamayı yaptığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bu süreç birçok sebepten çoğunlukla başarısız kalmıştır. Bir belediye yetkisi Bakanlık tarafından bunun uygun bulunup bulunmamasının da bir sorun olduğunu,

Bizdeki sorunlar çok başka. Uğraşılın şeyler başka. Proje yapanlara bence projenin ne kadar başarılı olduğunu sorun yani sokak toplayıcıları gerçekten sigorta istiyor mu yoksa ben yeşil kart kullanacağım sigorta yapma mı diyor? Sigorta yapsa da karısı çalışıyor mu çocuğunu çalıştırıyor mu? Yani çok fazla düşünülmesi gereken şeyler var bence. Firmalar üzerinden yapılıyor tamam ama onlar sonuçta sokak toplayıcısından satın alıyor. Bunu bakanlık ne kadar ister bunu sormak lazım.

sözleri ile ifade etmiştir. Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere atık toplayıcılarının da bunu çok istemedikleri belirtilmiştir.

Burada toplayıcıların, belediye işçisi olarak değil lisanslı firma işçisi olarak istihdam edildiği görülmektedir. Bu durumun bir proje olarak sunulmaması gerektiği de farklı belediye personeli tarafından dile getirilmiştir. Çünkü bunun mevzuata uygun bir şekilde olağan bir alım olduğu “E siz beni tanıyorsunuz, nasıl çalıştığımı da biliyorsunuz. Sonuçta beni işe alabilir ya da daha düzenli olarak bu atıkları getirebilirim. Ya da bir çalışanınız olabilirim bu çok olağan bir şey bence.” olarak ifade edilmiştir.

Bir belediye bu istihdam koşulunu atık toplayıcıları üzerinde bir yarış oluşturarak onları denetime almanın bir yöntemi olarak kullanmaktadır. 2010 yılından itibaren toplayıcıların değiştirilerek lisanslı firmada istihdam edildiği söylenmektedir. 20, 30 kişilik gruplar lisanslı firmalarda sigortalı olarak çalıştırılmaktadır. Belediye personeli bu sistemin denetim boyutunu “...eğer düzgün çalışılırsa sisteme girebileceği umudu sayesinde de işçiler kontrol altında tutuluyor diyor belediye.” sözleri ile desteklemektedir.

Bir belediye ise bu sistemin işin kaymağını yiyenler tarafından istenmediğini söylemektedir. Belediye bünyesinde bu işe alım yapılmaya çalışılmış. Firma

üzerinden sigortası ödenen atık toplayıcıları olacak ve bunların araçlarının giydirme işlemi yapılacaktı ama bazı kişiler sorun çıkarmış. Ayrıca atık toplayıcıları tarafından da “Biz evde 6 kişi bu işi yapıyoruz, hepimize maaş ödeyecek misiniz?” gibi sorularla karşılaşılması üzerine biz aile reisini sigortalı çalıştırsak bile 18 yaşından küçük çocuklarını yine bu işe çıkaracak şekilde sıkıntılar belirtilmiştir.

3.4.1.4. Belediyelerin Bakanlık ile İlişkileri ve Taslak Yönetmeliğe Dair Görüşleri

Belediyeler tarafından atık toplayıcıları konusunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın tavrı oldukça eleştiri almıştır. Bakanlığın alanı bilmediği, öğrenmek için de çaba sarf etmediği bu nedenle de yaptığı düzenlemelerin ülke gerçekliği ile uyuşmadığı ve belediyeleri de zor duruma sokacak kararlar aldığı belediyelerin öncelikli olarak şikayet ettikleri konuyu oluşturmaktadır. “Bakanlığın konu ile ilgili hiçbir fikri yok. Deneme-yanılma yöntemi ile bir şey yapmaya çalışıyor, eksik bilgi sahibi alana çıkmıyor, alana çıkmadan bunu yapamaz.” ifadesi belediyelerin bu konudaki serzenişlerini göstermektedir.

Ocak ayında gündeme atık toplayıcılarının yasaklanması olarak gelen konuda ise Bakanlığın bir adım atması daha sonra da kararından dönmesi bazı belediye görevlilerince eleştirilmektedir. Bir belediye personeli Bakanlığın bu tavrını “... geri adım attı Bakanlık. Uygulamayı durdurdu. Bakanlığın tavrı çok hoş olmadı bence, çok tutarsız davranmış oldu. Ya baştan öyle bir davranışta bulunmayacaktı ya da farklı tamamen oturan bir işlem yapıp ondan sonra uygulamayı getireceklerdi.” şeklinde kararlı olmadığı için onaylamadığını belirtmektedir.

Bu geri dönüşün sebebi olarak kamuoyundan gelen baskılar bütün belediyelerce tahmin edilmektedir. Bu kadar çok tepkiyi Bakanlık kaldırmak istememiş, bir belediye görevlisi ise o dönemde Bakanlığa yeni bakanın geldiğini ve tepkiler karşısında bakanı korumak için hemen geri dönüldüğünü belirtmiştir.

Bakanlık bahsedildiği üzere yeni bir taslak yönetmelik hazırlamaktadır. Bu yönetmelikle ilgili belediyelerden görüş istemiştir ve belediyeler de bakanlık ile düşüncelerini saha çalışması kapsamında bir süre sonra taslak yönetmelik ile ilgili değerlendirmelerinden bahsetmeye başlayarak göstermişlerdir.

Taslak Yönetmelik'te en dikkat çekici husus atık toplayıcılarının yasal bir zemine kavuşmasıdır. Bu durum ambalaj atığı toplamanın lisansa bağlanma koşulunun ortadan kaldırılması ile gerçekleşebilecektir. Böylece artık firmaların atık toplayıcılarından yasal şekilde atık madde almasının önü açılacaktır. Fakat bu durum belediyeler açısından lisanslı firmaların takip sisteminin, denetiminin nasıl yapılacağı konusunda belirsizliğe yol açacağı şeklinde dile getirilmektedir.

Taslak Yönetmelik yönetsel anlamda önemli bir değişiklik getirerek lisanslı firmalara ambalaj atığı toplaması işinin ihale yöntemi ile yapılması gerektiğini hükme bağlanmıştır. Fakat görüşülen bütün ilçe belediyeleri bu konudaki belirsizlik nedeniyle şikayetçidir. Çünkü ihale yönteminin nasıl olması gerektiğinin yer almaması birinci belirsizliği doğurmaktadır. Örneğin çöp ihalesi gibi mi yoksa başka bir usulde mi yapılacağı belli değildir. Ayrıca ihalede maddi bir yanın da olması gerekliliği belediyelerin en çok zorlandığı konudur. "Nasıl ihale yapılacağına dair bir fikir yok. Örneğin belediye hizmet mi satın alıyor yoksa çöpünü mü devrediyor, maddi anlamda giriş mi olacak çıkış mı belli değil. Bunların hepsi ayrı sorun ve

Bakanlık net bir yanıt vermiyor” ifadesi bu konudaki sorunu net bir şekilde göstermektedir. Bu konuda henüz belli bir karar olmamasına rağmen zamanla ayrıntıya kavuşturulacağı belirtilmiştir. Ayrıca belediyeler ihale nedeniyle sürecin uzamasının kendilerine gereksiz bir iş yükü oluşturacağı konusunda görüş vermişlerdir.

Taslak Yönetmeliğin en çok şikayet edilen hükmü ihale ile ilgili kısmı olmakla beraber başka noktalarda da belediyeler görüşlerini dile getirmişlerdir. Örneğin sitelerin kentlerde artması sonucunda Yönetmelik’te 150 daire olunca sitenin kendi geri dönüşüm kutusunu kendi temin etmesi gibi düzenlemeler yer almaktadır.

Taslak Yönetmelik’teki diğer bir konu ise geri dönüşüm konteynırı sayısının artırılmasıdır. Bu konu nüfus yoğunluğu çok olan ilçe belediyeleri tarafından oldukça sakınca doğurmaktadır. Çünkü metre ve kişi sayısı üzerinden getirilen bu düzenleme ilçelerin konteynır kent olmasına yol açabilecek niteliktedir.

Sonuç olarak, belediyelerin atık toplayıcılarına karşı bakışı kimi zaman olumsuz kimi zaman olumlu nitelik taşımakla beraber; bu sorunun sosyolojik bir sorun olduğu ve çözümün belediyeden geçemeyeceği ve daha geniş kapsamda ele alınması gerekliliği ortak noktayı oluşturmaktadır. Bunun için Bakanlık tarafından yapılan düzenlemeler yetersiz görülmektedir. Taslak Yönetmeliğin Ocak ayındaki uygulamadan sonra kamuoyundan gelen tepkiler nedeniyle 10 gün içerisinde sahayı bilmeyen kişiler tarafından hazırlandığı, bu nedenle de soruna bir çözüm oluşturamayacağı görüşü yaygındır. Bu Yönetmelik ile belediyenin özel sektör ile

ilişki kurma biçiminin ihale üzerinden yapılacak olması ise belediye açısından yönetsel anlamda sıkıntı oluşturacağı belirtilmektedir.

3.4.2. Ambalaj Atığı Hizmetlerinin Formel Yüzü Lisanslı Firmalar

Lisanslı firmalar geri dönüşüm sektörünün diğer önemli bir aktörüdür. Bu firmalar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan Ambalaj Atıkları Yönetmeliği'ne uygun şekilde lisans aldıktan sonra belediyelerin talepleri doğrultusunda protokol yaparak belirlenen bölgelerde ambalaj atıklarını toplamaktadırlar.

Büyük yatırım gerektiren bu işlerde ambalaj atıklarının nasıl işletildiğinden kısaca bahsedilmesi gerekmektedir. Firmalar kurulduktan sonra yetkilendirilmiş kuruluşlar ile anlaşma yaparak ambalaj atıklarını piyasaya sürenler yerine toplamaktadırlar. Yetkilendirilmiş kuruluşlar piyasaya sürenlerin, sürdürdükleri miktarın belli bir oranını geri dönüştürmesi için toplama zorunluluğu olması nedeniyle kurdukları kuruluşlardır. Yetkilendirilmiş kuruluşlar piyasaya sürenler adına bu işlemi toplama ve ayırma tesisleri ile anlaşılarak yapmaktadırlar. Toplama ve ayırma tesisleri, topladıkları ambalaj atığı miktarını yetkilendirilmiş kuruluşlara göstererek onlardan gelir elde etmektedirler.

Ambalaj atığı bilgi sistemi üzerinden lisanslı firmaların verileri belediye, yetkilendirilmiş kuruluş ve bakanlık tarafından takip edilmekte ve belirtilen miktarlar toplandıysa onaylanmaktadır. Bu miktarları toplayabilmek için lisanslı firmalar kendi araçları ile ambalaj atığı toplamaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları, alışveriş merkezleri, ambalaj atığı üreten büyük yerlerden belli aralıklarla atıkları toplamakta

onun dışında belediyenin yönlendirmesi olursa ya da kendilerini arayarak ambalaj atığı biriktirdiğini söyleyen haneler olursa oralardan da alım yapmaktadırlar.

Lisanslı firmalar ile yapılan görüşmelerde atık toplayıcıları ile ortak çalıştıkları, onlardan ambalaj atığı aldıkları Ankara'daki büyük bir firma hariç dile getirilmiştir. Atık toplayıcılarından ambalaj atığı almadığını söyleyen firma ise atık toplayıcılarına karşı olmadığını dile getirmiştir. Bu noktada Gaziantep örneği vererek işçiler yasaklanınca kentte hırsızlık oranının arttığını belirtmiştir.

Atık toplayıcıları sayesinde bu kadar miktarda ambalaj atığının toplanabildiğini belirten firma sahipleri bu nedenle Ocak ayında Bakanlık tarafından ceza yazılmasının kendilerini etkilediğini dile getirmişlerdir. 140 bin lira civarındaki bu ceza nedeniyle atık toplayıcılarının da mağduriyet yaşadıklarını söyleyerek kendilerinin de Bakanlığa bunun yapılmaması gerektiği yönünde görüşme yaptıklarını dile getirmişlerdir.

Bahsedilen bu firmanın atık toplayıcılarına karşı olumsuz bir tavrını ise konteynırlarına zarar verdiği iddiası oluşturmaktadır. Konteynırlara isterlerse kamera taktırıp bunları engelleyebileceklerini ama bu sorunun toplumsal bir mesele olması sebebiyle bunu tercih etmediklerini söylemektedir. Toplayıcılarla herhangi bir bağ olmadığı dile getirilmesine rağmen atık toplayıcıları ile yapılan görüşmelerde toplayıcılar, bu firmaya da ambalaj atığı sattıklarını söylemektedirler.

Atık toplayıcıları ile ortak çalıştığını söyleyen firmalar, toplayıcılardan ambalaj atığı almadan ambalaj atığı toplamanın mümkün olmadığını dile getirmektedirler. Atık toplayıcılarıyla nasıl anlaşma yaptıkları, nasıl toplayıcı

buldukları sorulduğunda ise toplayıcıların ambalaj atıklarını kendilerine satmaları için fiyat ve avans düzenlemesi yaptıklarını ve kişisel bağlarla ilişki kurdukları lisanslı firmalarca dile getirilmiştir. Bazı durumlarda hemşerilik ilişkisinin belirleyici olduğu örneklere yansımıştır. Lisanslı firmaların yerleri de burada rol oynamaktadır. Ankara genelinde firmaların Siteler ve Ostim bölgesinde yoğunlaştığı görülmüştür. Kızılay bölgesinde çalışan atık toplayıcıları genelde Siteler'deki lisanslı firmalarla çalışırken; Keçiören ve Altındağ bölgesindekiler Ostim'deki lisanslı firmalarına ambalaj atığını satmaktadırlar. Yani mekânsal uzaklığın toplayıcılar ile lisanslı firmalar arasındaki ilişkide rol oynadığı yorumu yapılabilir.

Bazı lisanslı firma sahibi daha önceden atık toplayıcılık yaparak geçimini sağlamış, daha sonra ise bir şekilde sermaye bularak kendini firmaya dönüştürmüştür. Memlekette hemşerilerini akrabalarını getirerek bir nevi iş büyütmesi sayesinde bunu gerçekleştirebildiği gibi, eğer büyük arazileri varsa satarak bu alana yatırım yaptıkları belirtilmiştir. Atık toplayıcıları, enformel bağları da olması nedeniyle lisanslı firmaların toplayıcılarla birlikte çalıştığı, yani onlardan ambalaj atığı satın aldıklarını göstermektedir.

Buradan da görüleceği üzere hemşerilik gibi enformel ilişkiler sektöre girişte ve yükselmede önemli rol oynamaktadır. Atık toplayıcılığına başlama zamanı da ilgili olan bu husus nöbetleşe yoksullukta yoksulların zamanla diğerleri üzerinden kazanç sağladıklarını tezinin doğruluğunu göstermektedir.

Atık toplayıcılığından gelerek toplama ayırma tesisi kuran kişilerin sayısı çok azdır, genellikle başka bir sektörden ortak bularak onun sermayesi ve kendi deneyimi ile firmalaşmıştır. Lisanslı firmaların geneli ise bu alana daha sonradan giren kişiler

tarafından yapılmaktadır. Holdinglerin ambalaj atığında kar elde edebileceğini düşünmeleri de sektöre büyük sermayenin girişine neden olmuştur.

Lisanslı firmaların sıkı denetimden geçtiği, bakanlık tarafından haberli ve habersiz denetimlerin düzenli olarak yapıldığı firma yöneticileri tarafından dile getirilmektedir. Ambalaj atığı bilgi sistemi aracılığıyla da kendileri sürekli kontrol edilmektedir. Bu denetimlerde mevzuata aykırı bir durumla karşılaşmaları halinde yaptırımlarının çok ağır olduğu ifade edilmiştir.

Atık toplayıcılarını firmalarında istihdam eden kişilerle yapılan görüşmelerde sektörün bu sıkı denetimine rağmen atık toplayıcıları ile çalışmak istedikleri, bu kişilerden gelebilecek bütün riskleri aldıkları belirtilmiştir. Bu husus her ne kadar atık toplayıcıları ile yıllarca çalışmış olsalar da firmaların toplayıcılara karşı güvensiz bir yanının olduğunu da göstermektedir.

Atık toplayıcılarının istihdam edilmesi, protokol yapılan bölgede çalışan toplayıcıların firmalar üzerinden sözleşmeli olarak çalıştırılması şeklinde olmaktadır. Atık toplayıcılarından alınan bilgilere göre sözleşmeleri sayesinde belediye baskısına uğramamak açısından ve sigortalarının olması açısından önemli olduğu ve çalışma koşullarında ve tarzlarında bir değişiklik olmadığı şeklinde ifade edilmiştir.

Sözleşme yapılan toplayıcı, firma çalışanı olduğunu gösteren bir kartı almakta ve yine kendi aracı ile sokaklardaki çöplerden ambalaj atığı toplamaktadır. Lisanslı firmalar belli bir ücreti ve sigortalarını toplayıcılara ödemekte daha sonra toplayıcılar topladıkları ambalaj atıklarını bu firmalara satmaktadırlar. Ay sonunda toplanan miktarın ne kadara denk geldiği hesaplanarak sigorta ve öncesinde toplayıcılara

verilen ücret düşürülerek kalan miktarı ödenmektedir. Yani toplayıcılar, sigortalarını bir nevi kendileri ödemekte fakat yasal bir şekilde çalıştıkları için atık toplarken bir sıkıntı ile karşılaşma riskinden kurtulmuş olmaktadır.

Daha sonra ambalaj atıkları lisanslı firmalarda, firma içerisinde çalışan geri dönüşüm işçileri tarafından bant sistemi ile ayrıştırılmaktadır. Bu ayrıştırma işlemi yapıldıktan sonra pres makineleri ile atıklar preslenerek balyalanmaktadır. Daha sonra bu balyalar ambalaj atıklarını hammadde olarak kullanacak firmalara satılmaktadır. Burada lisanslı firma balyalama işleminden sonra ambalaj atıklarına büyük bir kar koymaktadır.

Ambalaj atığı kilosunun sürekli değişmesi nedeniyle lisanslı firmalar da bu işlemin maliyetini tam olarak verememektedirler. Bu noktada lisanslı firmaların da büyük sermaye tarafından belirlenen fiyata uymak zorunda olduğu gözlemlenmektedir. Fiyatın nasıl belirlendiği konusunda net bir açıklama yapamamakta; büyük firmalar tarafından belirlendiği ifade edilmektedir. Atık borsası sistemi bu sektörde işlerse başarılı olup ambalaj atığının kilo fiyatında artma sağlayıp sağlayamayacağı sorusuna ise olumsuz yanıt vermektedirler. Bunun gerekçesi olarak da Türkiye’de bu atıkları değerlendiren büyük fabrika sayısının az olduğu bu nedenle yine tekel şekilde kendi istedikleri gibi fiyat koyacaklarını ifade etmişlerdir. Atık borsası sistemi olsa da şu anki sistemden farklı işleyişin olmayacağı görüşü hakimdir.

Fiyatların belirlenmesinde dahi büyük firmaların etkin rol oynamadığı küresel düzenlemelere ya da tekelleşmiş büyük sermayeye bağlı olduğu gözlemlenmektedir. Fiyatlarda belirleyici olan husus geri dönüşümü yapacak firmalara balyalanmış

ambalaj atıklarını satmak için gerekli olan nakliyenin maliyetidir. Örneğin İstanbul'daki ambalaj atığı fiyatının nakliye gideri ile beraber düşünülerek kilo başına atık toplayıcısına daha az ödeme yapıldığı, Ankara'nın ise geri dönüşüm fabrikalarına daha yakın olması sebebiyle toplayıcılara çok az da olsa daha fazla ödeme yapıldığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak lisanslı firmalar atık toplayıcılarının formel piyasa ile iletişim kurmalarının temel basamağıdır. Sokakta çekçekli atık toplayıcılarından başlayan bu süreçte önemli bir ara basamak olarak öne çıkmaktadırlar. Atık toplayıcıları olmadan evde ayrıştırmaya geçilmediği sürece ambalaj atıklarının toplanamayacağı görüşü hakimdir. Bu nedenle de atık toplayıcılarının sektörün olmazsa olmazı oldukları söylenmekte; toplayıcılar ile ortak çalışabilecekleri düzenlemelerin yapılması gerekliliği belirtilmektedir. Sermayeleri sayesinde ambalaj atıklarını büyük fabrikalara satarak sektörde önemli kazanç sağlayan bir kademeyi oluşturmaktadırlar.

3.4.3. Ankara Geri Dönüşüm Sektörünün Olmazsa Olmaz “Sömürülenleri”:

Atık Toplayıcıları

Ambalaj atıklarının geri dönüşümünün bel kemiğini atık toplayıcıları oluşturmaktadır. Saha çalışmasında da bu sektörün ve kentlerde giderek sayıları artan ve yeni kentsel yoksulluğu şiddetli bir şekilde yaşayan atık toplayıcıları odak noktası olarak ele alınmıştır.

Atık kağıt toplama işine girebilmek için hemşerilik ilişkisi gibi enformel ilişkiler belirleyicidir. Bu durum saha çalışması kapsamında memleketlere göre mekânların paylaşıldığını göstermektedir. Çankaya Kızılay bölgesinde tarafında

Hakkari'li Kürt işçiler, Çankaya bölgesinin genelinde ise Hakkari'li, Vanlı ve Gaziantep'li Kürt işçiler çalışmaktadır. Çankaya bölgesine Çukurambar üzerinden girmekle birlikte özellikle Altındağ ve Ulus tarafından Şanlıurfa-Siverek'li Kürt işçiler çalışmaktadır. Siverek'li, İskitler bölgesindeki depolarda yaşamaktadırlar. İskitler bölgesinde sığınmacı akınından sonra Suriyeli göçmenlerin sayısının da çok olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle Suriyeli göçmenler de bazen Siverek'li atık toplayıcıları ile birlikte Çankaya taraflarına gitmekle beraber genelde Etlik, İncirli gibi yakın bölgeler ve Keçiören'in diğer bölgelerinde çalışmaktadırlar. Keçiören bölgesinde Osmaniyeli Roman vatandaşların çalıştığı gözlemlenmektedir. Ankara'nın ilçelerinden gelenler de zaman zaman bu gruplara eklenerek özellikle Keçiören bölgesinde çalışabilmektedirler.

3.4.3.1. Atık Toplayıcılığının Ortaya Çıkma Nedeni Olarak Göç

Atık toplayıcılarının bu işi yapmalarının temel sebebini göç oluşturmaktadır. Bu meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için göç olgusu üzerine eğilmek gerekmektedir. Bu meslek, politik ve ekonomik göç nedeni ile başka şehirlerde yaşamak zorunda kalan insanların geçimlerini sağlama hikayesidir.

Saha çalışması kapsamında görüşülen her kişi öncelikle kendi göç hikayesini anlatarak konuşmaya başlamıştır. Hakkari'li atık toplayıcıları açısından 1990'lardaki köy boşaltmalar göçün sebebini oluşturmaktadır. Özellikle göç meselesi Hakkari'li'ler açısından politik bir zorlamanın da eşlik etmesi ile daha travmatik olmuştur. Görüşülen atık toplayıcıları Hakkari'de maddi imkanlarının iyi olduğundan, politik zorlama olmasa memleketlerini bırakmayacaklarından bahsetmiştir. Göç hikayesi ile ailenin maddi olarak konumunun değişmesi paralel anlatılmaktadır. Onlarca

küçükbaşı olan ailelerin köy boşaltma nedeniyle hayvanlarını yok pahasına sattıklarından bahsedilmektedir. Böylece başka bir mekânda yaşamaya zorlanmanın psikolojik etkileri bir yana maddi olarak da bir anda konumları değişmiştir.

Göç hikayelerinde Hakkarili Kürtlerin önce kendi bölgelerinde Van, Hakkari gibi şehir merkezlerine ya da Adana, Mersin gibi kısmen yakın illere göç ettiği görülmektedir. Daha sonra ise bu illerde iş bulamama sonucunda Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlere göç etmişlerdir. İş bulma ümidinin formel koşullarda sağlanamaması sonucunda ise ilk göçenler çöp üzerinden kazanç sağlamaya başlamış sonradan göçenler ise daha önceden gelerek bu işi yapanların aracılığı ile ya da onların yanında atık toplamaya başlamışlardır.

Ekonomik sebeplerle göçmek zorunda kalanlar ise daha çok doğrudan İstanbul gibi büyükşehirlerle göçmüşlerdir. Daha sonra İstanbul’da tutunamayarak ya da daha önce Ankara’ya gelmiş akrabalarının iyi para kazanmaları sonucunda Ankara’ya tercih ettikleri görülmektedir. Hakkarililerin aksine özellikle Siverek’ten göçen Kürtlerin ekonomik durumlarında bir değişiklik yaşanmamış, çünkü zaten geldikleri bölgelerde yokluk içerisinde yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Ekonomik göçün arkasındaki sebep olarak toplayıcılar, genellikle tarımdan elde edilen kazançların düşmesini söylemişlerdir. “Göç edenler hepsi sezonluk tarım işçisi olarak çalışırdı. Makineleşme nedeniyle ziraatten geçim sıkıntı olunca insanlar göç etmek zorunda kaldı. 15-16 sene önce gelen akrabalarım kağıt toplamaya başlamış.” sözleri makineleşmenin tarımda işçiye olan ihtiyacı azalttığını göstermektedir. Bunun dışında ise sürekli olarak tarımdan gelen gelirler azalmıştır. Sübvansiyonların kaldırılması, çiftçiye destek verilmemesi bu sürecin arkasında

yatan sebeplerdendir. Başka bir atık toplayıcısı, göç etmeden önce mevsimlik işçi olarak çalıştıklarını belirterek, “... çalışmaya gidiyorduk, borçla köye dönüyorduk.” şeklinde tarımda çalışmanın Güneydoğu bölgesi için bittiğini, kendinin de bu yüzden kaçıp büyükşehirlere geldiğini belirtmektedir.

Atık toplayıcıları için çöpten para kazanmak diğer insanların bakışı nedeniyle çekince doğurmaktayken; bir de birçoğu için göçten sonra etnik kimliklerinden dolayı yaşadıkları baskılar oluşturmuştur. Tüm bu sebeplerden dolayı atık toplayıcıları belli mekânlarda kendi akrabaları ile yaşamayı tercih etmişlerdir. Daha sonra ise işin diğer niteliğinden dolayı farklı mekânlara gidememişler ve bir anlamda göç süreci ile bağlantılı mekânsal tecritler oluşmuştur.

Politik göç, köylerin boşaltılmasına neden olurken aileler hep birlikte bu süreci yaşamak zorunda bırakılmıştır. Yani ailesi ile birlikte bilemediği bir kentte yaşamaya birden başlamışlardır, ekonomik göç ile gelenler ise ailesini memleketlerinde bırakarak kendileri göç etmişler ve Ankara’da çalışıp kazandıklarını ailelerine yollayarak bir iletişim sürdürmüşlerdir. Bu farklılık kişilerin emek piyasasındaki konumlarına kent ile ilişkilerine doğrudan yansımaktadır. Ailesi ile emek piyasasına birden dahil olanlar kentle ilişkilerini daha sahiplenici ama bir yandan siyasallaşmış bir şekilde kurarlarken; bireysel olarak göç edip emek piyasasına girenler açısından kent sadece çalışma mekânı olarak kurgulanmakta ve aidiyetlik ve sahiplik hissi daha az yaşanmaktadır.

Göçün bireyler üzerindeki etkisi yaşa göre değişiklik göstermektedir. Göçü birebir tecrübe eden, kendi malvarlıklarını satarak saygın bir konumdan birden yoksul bir hayata geçenler üzerindeki etkisi daha fazla olmuştur ve bu atık

toplayıcıları için memleketleri geri dönülmesi gereken bir yer olarak akıllarının hep bir köşesinde yer almaktadır. Yapılan görüşmelerde memleketlerinin Ankara'dan daha güzel olduğu ama bölgede yaşanan çatışmalar nedeniyle de dönemedikleri, yaşı büyük olan atık toplayıcıları tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.

Genç ya da orta yaşlı atık toplayıcıları ise büyük kentlerde yaşamaya alıştıklarını söyleyerek memleketlerini daha sonra dönülecek bir yer olarak değil; tatillerde ziyaret edilip kafa dinlenecek bir yer olarak anlatmaktadırlar. Görüşmelerde bir atık toplayıcısı, “Ankara’ya alıştım artık. 6-7 ayda bir Hakkari’ye giderim ama ne yalan söyleyeyim 20 günden fazla duramam, sıkılırım.” diyerek durumu özetlemektedir. Ama yaşananların aile hafızası ile aktarılmaları nedeniyle göç, göçü yaşamamış kişilerde için de tramvatik bir etki yaratarak hep bir kırılma noktası olarak bahsedilmektedir.

Ekonomik göç sonucunda gelen kişilerde ise ailelerinin hala memlekette olması sebebiyle göç hayatlarını kurtarmak için yapmak zorunda kaldıkları bir etkinlik olarak anılmaktadır. Geri dönüş için bir açık kapı bırakılmakla beraber; genç ve çocuk atık toplayıcıları için dönülmek istenilmeyen bir yerdir.

Toplayıcıların Ankara’ya gelme anları kendi kimlikleri açısından Kürt, Doğulu olduklarının fark edilme anına da denk düşmektedir. Özellikle Hakkari’de özel hareket timleri üzerinden devlet ve Türklük nosyonunu bilen bireyler olmasına rağmen bütün göçenler için yaşadıkları ilk tecrübeler, kimliklerinin kurulmasında ve etnik kimlikleri nedeniyle formel süreçte iş bulamamalarını örneklemesi açıdan önemlidir. Örneğin bir atık toplayıcısı,

... Ankara'ya ayağında lastik ayakkabıyla gelmişim. Türközü'ne gitmek için Sıhhiye'den otobüse bindim ama şoför almak istemedi. Ayağında lastik var diye almadı. "Abi köyümden geleli 1 gün olmadı, bana niye böyle yaparsın? Parası neyse vericem, parasız mı bindir beni diyorum" dedim öyle zorla bindim.

sözleri ile paraları olsa bile büyükşehirlerde kendilerinin önemsemediğinin eleştirisini yapmaktadır. Çalışma hayatının dışında olsalar dahi kentte Kürt kimliği ile tutunmalarının zor olduğunu dile getirmektedirler. Saha çalışması sürecinde de ailesini Ankara'ya getiren bir atık toplayıcısı, Şanlıurfa olması sebebiyle bir türlü ev bulamadığını, kira için yüksek ödeme yapmaya razı olsa da Kürtlere ev kiralamak istemedikleri için zor bir süreç yaşadığını aktarmıştır.

Başka bir toplayıcı ise Kürt oldukları için girdikleri her işten dışlandıklarını ya da işyerinde büyük baskılara maruz kaldığını;

Engelli olduğum için babam yanından ayırmazdı ama eşimi, çocuklarımı bırakıp kaçtım. Eşim ağladı, çok ağladı ama "ağlasan da gidecem, ağlamasan da gidecem." dedim. İstanbul'da önce bir fırında çalıştım birkaç hafta, bir akrabamız buldu. Fırından dışarı çıkmadım hiç sürekli çalıştım. Fırın ustası bana eziyet ettiği için ayrılmak zorunda kaldım. Uyandırmak için ayak parmağımı sıkıp çevirirdi. Fırın sahibine durumu anlattım, Allah razı olsun o iyi bir adamdı. "ya o ya ben giderim" deyince, fırın sahibi diğer kişi usta olduğu için kovamayacağını söyleyince işten çıktım. İstanbul'da bir süre atık toplayan akrabalarımın yanında çalıştım... daha sonra abim Ankara'ya gelince ben de geldim.

anısı ile çalışma yaşamında Kürt olması nedeni ile maruz kaldığı baskıları örneklendirmektedir. Bu durum toplayıcıların giderek içine kapanık bir şekilde iş yapmasına yönelik istek doğurmuştur. Atık toplayıcılığının en azından özgür çalışmayı sağladığı, kendi patronları oldukları söyleminin arkasındaki sebeplerden biri bu durum olabilir.

Genel olarak ise insanlarla aslında bir sıkıntı yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Kürt olmaları ve göç etmeleri sonrasında yaşadıkları tecrübeler kendi kimliklerinin oluşum sürecinde etkili olmuştur ama “halk iyidir, bizleri koruyup sahiplenirler.” gibi ifadelerle sık sık karşılaşılmıştır. Bu konuda zaman zaman grup görüşmelerinde kendi aralarında tartışma yaşamışlardır. Örneğin bir atık toplayıcısı Ankara ve İstanbul üzerinden karşılaştırma yaptığında Ankara’da kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığı sözü üzerine, hararetli bir şekilde arkadaşı Ankara gibi memleketin olmadığını, herkesin burada iyi olduğunu eğer ayrımcılık görmek istiyorsa İstanbul’a gitmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu fikirlerin gelişmesi bireylerin kişisel tecrübelerine dayanmaktadır. Fakat kendilerine karşı ayrımcılığın Kürtçe konuştuklarının duyulması üzerine yapıldığı söylenmektedir.

Osmaniye’den göçenlerde ise ayrımcılık daha çok kentle ilişkilerde yoksunluk üzerinden ifade edilmektedir. Mekânsal tecrit atık toplayıcıları tarafından fark edilmese de başka bölgelere gidememe, kentin popüler yerlerine yakışmama hissi ve o kısımlara karşı bir merakla dile dökülmektedir. Ekonomik sıkıntı yaşamaları nedeni ile Ankara’ya göçmek zorunda kalan atık toplayıcısı 15 yaşında bir kız çocuğu, barınma üzerinden göç hikayesini anlatmaktadır. Osmaniye’deki evlerinin güzel olduğunu, buradaki evlerinin gecekondü olduğunu, beğenmediği, gezecek yer olmadığını belirtmiştir. Görüşme boyunca araştırmacıya sürekli apartman hayatı, kaloriferli bir evde yaşamak ile ilgili sorular sorarak bu konudaki merakını gidermeye çalışmıştır.

Göç ile ilgili en önemli sorun, dönemlerdeki en önemli mesele elbette ki Suriyeli göçmenler konusudur. Şehirlere gelen göçmenler geçinmek için hiçbir

şekilde iş bulamamaları sonucunda enformel sektöre yönelmektedirler ve atık toplayıcılığı bu konuda en rahat ulaşabildikleri alanı oluşturmaktadır ki Suriyelilerin sayısı bu alanda da giderek artmaktadır.

Suriyeliler Ankara'ya genellikle İskitler'deki depo sahipleri aracılığıyla girmişlerdir denilebilir. Saha çalışması için İskitler'e her görüşmeye gidildiğinde de sürekli sayılarının arttığı araştırmacı tarafından da fark edilmiş ve sürekli değişik yüzlerle karşılaşmıştır. İskitler'deki depoların barınma yeri olarak da kullanılıyor olması Suriyeli mülteciler için çok önemli bir yan taşımaktadır. Ayrıca özellikle Çankaya bölgesinde çalışanlar kendi bölgelerine Suriyeli atık toplayıcısı sokmak istememektedirler. Bu nedenle de şu an için Suriyelilerin Ankara'da atık kağıt işinde tutunabildikleri yerler ya İskitler ya da şehrin dış kısımlarındaki mahalleler olabilmektedir.

İskitler'de depoda yaşayan Suriyeli bir aile ile Siverekli bir atık toplayıcısının tercümanlığı sayesinde görüşme yapılabilmektedir.⁹ Evlerine bomba düşmesi sonucunda sadece üzerlerindeki kıyafetlerle sokakta 7 çocuğu ile birlikte kaldıklarını belirtmiştir. Daha sonra ise Türkiye'ye gelmişler. Deponun içinde bezlerle kendilerine bir bölme yaparak 7 çocuğu ve eşi ile birlikte sağlıklı koşullarda yaşamaktadırlar. Depo sahibine ve Türkiye'ye kendilerine kucak açmaları sebebiyle minnet duyduğunu görüşmede her fırsatta dile getirmektedir. İçinde bulundukları zor koşullara rağmen ülkesinde savaş bitse bile ülkesine dönmeyi düşünmediğini belirten bu aile bireyi, biraz da sokakta kalmadığı için mutluluk duymaktadır. Başka bir Suriyeli aile ise yaşlı anne ve bebekleriyle birlikte Ankara otogarında yatarlarken;

⁹ Saha çalışması kapsamında Suriyeli atık toplayıcılarla görüşmem için tercümanlık yapmayı hiçbir karşılık beklemeden sağlayan İskitler'deki atık toplayıcısı Mustafa'ya tekrardan çok teşekkür ederim.

atık kağıt deposu sahibine yönlendirilmeleri sonucunda bu işe başlamışlardır. Suriyeli sığınmacılarda, bu nedenle diğer toplayıcılara ve depo sahiplerine karşı minnet duyulduğu gözlemlenmiştir.

Ara depo sahipleri Suriyelileri yanlarına aldıklarında kimlik kartları dahi olmadığını, kendileri kamyonları ile kaymakamlığa götürerek Suriyelilere kimlik aldıklarını söylemektedir. Bazı depo sahipleri kimlikten sonra Suriyelilere yapılan yardım nedeniyle Suriyeli atık toplayıcılarının uzun süre çalışmadığını, yardımlara güvenerek işlerini bıraktıklarını söylemişlerdir. Başka bir ara depo sahibi “Devlet bunları aldı ama sokağa bıraktı, çok açlar. Devletin yapamadığını biz yapıyoruz, bu insanlara iş veriyoruz.” diyerek devletin politikasını eleştirerek kendi yaptığını öne çıkarmaktadır.

Suriyelilere karşı bu şekilde kollayıcı bir tutum olsa da genel olarak çok istenmemektedirler. Bir atık toplayıcısı “10 Suriyeli 1 Kürt etmez.” diyerek Türklerin Kürtlere karşı kullandıkları söylemi, Suriyelilere karşı döndürmektedir. Suriyeliler genellikle iş ahlakı olmamakla ve yarınını düşünmemekle suçlanmaktadır. Bugüne baktıkları, paraları bitene kadar yarın ne oluruz diye düşünmedikleri “Karınları doydu mu işleri bitiyor. Örneğin bir gün çalışıp günlük alırlarsa ertesi gün işe çıkmazlar” şeklinde söylenmektedir. Ayrıca hırsızlık vakalarının da arttığı dile getirilerek; Suriyeliler bölgelerindeki suçların sorumlu olarak görülmektedir. Bir ara depo sahibi “1,5 yıldır benim yanımda da bir Suriyeli var onu döve döve adam ettim. Oturmasını kalkmasını yemesini içmesini ben öğrettim. Başka Suriyeliler de vardı ama hırsızlık çok yapıyorlar benim telefonumu çaldılar da ayakkabılarının içinden

buldum, kovdum hepsini.” sözleri ile bu düşüncayı dile getirerek şiddetini meşrulaştırmaktadır.

Atık toplayıcılığı işinin de Suriyelilerden sonra bozulduğu dile getirilmektedir. “Göç nedeniyle 3 yıldır bu işte tat (olmadığı)...” ifade edilmektedir. Örneğin bir atık toplayıcısı önceden kömürlüklerden ambalaj atığı almak için kendisinin ev sahipleri tarafından çağrıldığını ama artık ev sahiplerinin çağırmadıklarını söylüyor. Çünkü kendisinin Suriyeli olup olmadığı bilinemediği için insanlar güvenmiyormuş.

Suriyelilere karşı olumsuz bu düşüncelere rağmen genel olarak diğer atık toplayıcıları ile aralarında da bir sorun yaşanmamaktadır. Aynı depolarda birlikte yaşamaları sebebi ile aynı dili konuşamaları da aralarında samimi bir ilişki vardır. Suriyelilerin gelmesi ile ekonomik durumları arasındaki bağlantı kurulduktan sonra çok fazla sığınmacının bu işe girmesi istenilmemektedir. Çünkü çok kişi yaptığında gelirlerinin düştüğü, İstanbul’da Suriyeli ve Afgan çok çalıştığı için oradaki ücretlerin çok düşük olduğu örneği belirtilmektedir.

Atık toplayıcıları ile Suriyeliler aralarındaki arkadaşlık ilişkisi açıkça görülmektedir. Örneğin İskitler’de bir depodaki Suriyeli ailenin bebeği depoda çalışan bütün atık toplayıcıları tarafından sahiplenilmekte, bebekle ilgilenerek ona bir nevi “abilik” yapılmaktadır. Zaman zaman atık toplayıcıları Suriyelilere verilen yardımlardan ve sunulan hizmetler nedeniyle Suriyelilerle şakalaşmaktadırlar ama buradaki ayrımcılık daha sonra şikayete konu olmaktadır.

Suriyelilerin diğ er atık toplayıcılarından daha az ücret alıp almadıkları sorulduğunda ise Türk vatandaşı atık toplayıcıları, Suriyeli toplayıcılar ile aynı  creti aldıklarını söylemektedirler. Daha ucuza çalışma gibi bir durumun söz konusu olmadığı toplayıcılar tarafından dile getirilmektedir.

Suriyeliler İskitler’de barınmakla birlikte birçok farklı bölgede çalışmaktadırlar.  alışırlarken İskitler dışındaki toplayıcılarla da iletişim kurmaktadırlar. Örneğın yukarıda da belirtildiğı üzere  ankaya bölgesinde çalıştıklarında diğ er atık toplayıcıları tarafından bölge dışına  ıkarılmaktadırlar. Diğ er toplayıcılar bu durumu anlayamadıkları, kendilerinin zaten yasal olmadıkları için çok dikkatli davranmak zorunda kaldıkları, en ufak herhangi bir olayda ilk önce kendilerinin suçlandığı bu nedenle de bölgelerinde hakim olamayacakları kişileri  alıştıramayacakları belirtilmiştir. Bu gerekçeler atık toplayıcılarının geneli tarafından bilinmektedir ve kabul görmektedir. Keçiören bölgesi ise Suriyeli toplayıcıların yoğun çalıştığı bölgelerdendir. Örneğın Etlik’te Osmaniyeli bir atık toplayıcısı, Suriyelilerin o bölgede çok sayıda olduğunu söylemektedir. Kendisi Suriyelilerle çalışmaktan hoşnut değildir ve bunun sebebi olarak da anlaşılamaması ve bağırarak çalıştıklarını söylemesi gelmektedir. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere Suriyeliler alanda zor tutunmaktadırlar, bunun en önemli sebebini ise dil engeli oluşturmaktadır.

3.4.3.2. Atık Toplayıcısının Bir Günü

Ambalaj atığı toplayanlar; kendi i lerinde farklılaşmakta birlikte; geri dönüşüm sektöründeki o heterojen yapının artık bu kademedede devam ettiğı

söylenilemez. Ara depo sahipleri, çekçek ile çalışanlar, kamyonet ile çalışanlar olsa da hepsi ayrı sıkıntıları çekmekte ve benzer koşullarda yaşamaya çalışmaktadırlar.

Kamyonet, transit araçlar, çekçek toplayıcıların atık toplamak için kullandıkları araçlardır. Belirledikleri bir bölgeye kamyon çekilmekte daha sonra ise etraftan çekçekler ile ambalaj atıkları toplanarak kamyonette biriktirilmektedir. Genelde ayrıştırma işlemi, kamyonet sahibi kişilerce kamyonetlerin üzerinde yapılmaktadır. Fakat kamyoneti olmayan daha çok çekçekler ile toplamanın yapıldığı bölgelerde depolarda ayrıştırma işleminin yapıldığı gözlemlenmektedir. Türközü'nde depoların yakılmasından sonra kamyonetler üzerinden ayrıştırma yapmak zorunda kalanlar aslında kasalar üzerinde ayrıştırmanın yettiği ayrıca bir depoya gerek olmadığını belirtmişlerdir.

Atık toplayıcılarının birikimleri, kamyonet almak için gerekli olan sermayeyi oluşturmamaktadır. Sosyal güvenceleri olmadığı için bankalardan kredi çekme imkanı da olmayan bu toplayıcılar, tanıdıklarından borç alarak ya da galeri sahipleri ile senet yaparak borçlarını peyderpey ödemiştirler.

Kamyoneti olan toplayıcılar, toplama ve ayrıştırma tesislerine topladıkları atıkları doğrudan götürerek satabilme imkanına da sahiplerdir. Bu nedenle aracı olmayanlar çekçeklerde bu işlemi yapamadıkları gibi lisanslı firmalara atıklarını götürmesi için bir nakliye ihtiyacı duymaktadırlar. Ara depoların oluşmasının bir sebebi de bu ihtiyaçtır. Ara depo sahipleri de sokaklarda atık toplayıcısı olarak çekçekle çalışmakla beraber; kiraladıkları depolarda tanıdıkları ya da kendileri ile çalışmak isteyen toplayıcılarla birlikte yaşamakta ve onların topladıkları atıkları satın almaktadırlar.

Ara depo sahibi her ne kadar depo sahibi olsa da bu depo ya cüzi miktarda kira karşılığı ya da boş alanların işgal edilmesi üzerinden elde edilmiştir. Bu kişinin işlevi daha çok doğal lider şeklinde konulabilir. Ara depo sahipleri de toplayıcılarla birlikte depoda yaşamakta, çekçekle ambalaj atığı ve kağıt toplamaktadır.

Karşılaşılan bir diğer olgu ise bazı bölgelerde özellikle Keçiören’de apartman görevlilerinin de atık toplayıcılarına iş yaptıkları olmuştur. Kamyoneti olan atık toplayıcıları, kendilerine bağlı apartman görevlileri olduğunu, evlerdeki çöpleri toplarken ambalaj atıklarını ayırdıklarını zaman zaman kendilerini çağırarak atıkları toplayıcılara sattıklarını belirtmişlerdir.

Atık toplayıcıları için gelirlerini etkileyen en önemli faktör çalıştıkları mekânlardır. Bu nedenle zaman zaman mekân tartışmalarının yaşandığından da bahsedilmektedir. Bu bölgelerde çalışabilmek için bir tanıdık aracılığı ile daha önceden o bölgeye gelerek oralarda çalışan kişilerle iletişime geçilmelidir. Bu durum enformel sektöre girişin de belli kıstaslar taşıdığı, herkesin giremediğini göstermektedir.

Atık toplayıcıları için en büyük sorun sosyal güvencelerinin olmamasıdır. Hastalandıkları zaman gelirleri kesilmektedir. “Yeşil kartımız var.” diyerek sağlık hizmetlerinden yararlanabildiklerini belirtmişlerdir. Yeşil kartın genel sağlık sigortasına dönüştürülmesi toplayıcılar için bir değişiklik yaratmamıştır ama genel sağlık sigortası olmayan toplayıcılarla da alanda karşılaşmıştır. Bazı atık toplayıcıları, memleketlerinde çiftçi olarak kendilerini göstererek kendilerinin primlerini ödediğini bu sayede emekli olabileceklerini belirtmişlerdir fakat bu kişilerin sayısı oldukça azdır.

Sigortalarının olmaması toplayıcıların ani giderleri için gelir bulamamalarına da yol açmaktadır. Örneğin bir atık toplayıcısının aynı zamanda dükkanı vardır ve bankadan kredi almak isteyen diğer toplayıcıların kendilerini dükkanda sigortalı göstermesini istediğini, reddettiği zaman aralarında küslük yaşandığını belirtmektedir.

Barınma konusu ise diğer önemli bir sorunu alanı olarak ortaya çıkmaktadır. İskitler sanayi sitelerindeki depolarda atık toplayıcıları bu ara depolarda hep birlikte sağlıksız koşullarda barınmak zorundadırlar. Bezlerle ya da tahtalarla ayrılan odalarda koğuş mantığına uygun şekilde 4, 5 yatak atılmış ve toplayıcılar buralarda kalmaktadırlar.¹⁰ Banyo, tuvalet gibi ihtiyaçları sağlıksız koşullarda giderilmeye çalışılmakta; yemekler depoda ortaklaşa yapılarak birlikte yenilmektedir. Atık toplayıcıları, topladıkları ambalajları ara depo sahibine satmakta ve deposunda yaşamaktadırlar. Mutfak giderleri kalan kişilere bölüştürülerek giderilmektedir. Genel olarak kentle sadece çalışma hayatı üzerinden ilişki kurmakta temel kamu hizmetlerinin çoğundan yararlanamamaktadırlar. Özellikle İskitler'deki toplayıcılar için Ankara çalışma, memleketleri ise yaşama mekânıdır.

Atık toplayıcılarının çalışma rutinleri kendileri tarafından belirlenmektedir. Ama zabıtaların yoğun olduğu saatler ve mekânlar, çöplerin bırakılma saatleri, belediye çöp toplama kamyonunun çalışma saati toplayıcıların kendilerini ayarlamakta uymak zorunda oldukları etkenleri oluşturmaktadırlar. Ama genellikle çoğunun 13-14 saat boyunca çalıştıkları gözlemlenmiştir.

¹⁰ Bkz. Ek-1.

Kızılay bölgesinde çalışan atık toplayıcıları genellikle öğleden sonra 4-5 gibi çalışmaya çıkmaktadırlar. Bitirme saatleri ise kendi durumları, işin yoğunluğuna göre değişmektedir. Diğer bölgelerdeki toplayıcıların ise sabah genelde 7-9 arasında çıkıp gece 11 civarında işlerini bitirdikleri söylenebilir. Pazar günleri genellikle bazı toplayıcılar tarafından dinlenme günü olarak tercih edilmektedir. Fakat hiç tatil yapmayan toplayıcılar da vardır. Ama bu konuda bir kıstasın olmadığı, günün her saatinde atık toplayıcılarının çalıştığı gözlemlenmektedir.

Barınma konusunda genelde gecekondularda yaşayan toplayıcılarla karşılaşmıştır. Bu nedenle de toplayıcıların yaptıkları iş nedeni ile bir mücadelesi bulunmakla birlikte; barınma açısından da belediye ve devletle ayrı mücadele etmektedirler. Bir atık toplayıcısının yarınlara belirsiz olduğunu;

... İnsanlar gelmiş burada gecekondularda oturuyorlar, terk edilmiş gecekondulara girmişler. Bu sefer işgalci konumuna düşmüşler. Halbuki adam, gecekondusu sahipleri, ilk yapanlar bir kat veya bir bedel karşılığı belediyeye vermişler, terk etmiş gitmiş insanların oraya girdiğini duyunca geliyor bu sefer kira karşılığı veriyor. “Kira alırım sizden” diyor. Kira alıyor, kontrat yapmıyor. “Kontrat yaparsam” diyor, “su, elektriği size devredersem yasal haklardan mahrum olurum.” Bir yıkım, enkaz ücreti varmış biz onu bilmiyoruz. Ondan mahrum olurum diye bu sefer bize kontrat yapmıyorlar. Onun için işgalci konumunda görünüyoruz. Yani orada da bir üzerimizde kambur var.

cümleleri ile anlatmaktadır. Mevzuatla toplumsal hayat arasındaki uyumun tam olmaması nedeniyle kendileri üzerindeki baskıları ve genel kamuoyuna kendilerinin nasıl yansıtıldığının şikayetini barınma üzerinden de yapmaktadır. Yollarının çamur olması gibi sebepler beledi hizmetlerin bu toplayıcılar için tam olarak sunulmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Tatil günlerinde toplayıcıların ne yaptığı sorulduğunda dinlendikleri, yaz aylarında ise genellikle düğünlere katıldıkları belirtilmektedir. Bir toplayıcının, “ölümüz olmazsa evde dinlenirim. Bu işten çok ölen oluyor.” sözleri atık toplayıcılığının risklerini göstermektedir. Tüm gün çöpün içinde çalışan toplayıcılar birçok sağlık sorunu ile karşılaşmaktadırlar. 2009 yılında bir atık toplayıcısının verem nedeniyle ölmesi üzerine, atık toplayan 3 bin kişinin göğüs ağrısı nedeniyle Adana Atık Toplayıcıları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği’ne başvurması, bu işin sağlığı ne kadar etkilediğini göstermektedir. Ölen toplayıcının tedavisinin tam yapılmadığı, hastaneden erken taburcu edilmesi üzerine ertesi gün hayatını kaybettiği yazmaktadır (Katık, 2009: 8). Sağlık güvenceleri olmadığı için sağlık hizmetlerinden de yararlanamamaları toplayıcıların kronik hastalıklarının olmasına kimi zaman ölümle sonuçlanan hastalıklar geçirmelerine neden olmaktadır. Örneğin 15 yaşındaki bir atık toplayıcısı çocuk “haftanın her günü çalışıyorum, zaten gelince hemen yatıyoruz, günde 20-25 kilometre yol yürüyorum abla; çekçek taşımaktan belim ağrıyor.” diyerek bu işin bedensel anlamda ne kadar yıpratıcı olduğuna işaret etmektedir.

Bütün çalışma zorluklarına rağmen bu işin özgür çalışmaya imkan tanıdığı, karışan olmaması sebebiyle tercih edildiği söylenilmektedir. Bir patrona bağlı çalışmama toplayıcılar için oldukça öne çıkarılmaktadır. İşten sıkıntıları sigortanın olmamasıdır. Sigortanın yapıldığı durumda kendileri için oldukça önemli bir sorunun halledileceği söylenilmektedir.

3.4.3.3. Kadın ve Çocuk Atık Toplayıcılarının Durumu

Atık toplayıcıları arasında özellikle çocukların yoğun bir şekilde çalıştığı görülmektedir. Çocuk işçiliğın yaygın olması genel olarak yoksulluk olgusu ile ele alınmalıdır. Geleceğe karşı beklentisi olmayan gençler bir anda önce işgücü piyasasına atılmak istemektedirler. Genel olarak karamsar bir ruh hali içerisinde okusalar da kurtulamayacakları bu nedenle de bir an önce para kazanarak ailelerine yardım etme isteğı görülmüştür.

Formel piyasalara giriş için eğitim, torpil olması, etnik kökenleri gibi ayrımcılığa maruz kalacaklarına olan inanç; gençlerin geçinmek için bu işi yaptıklarını göstermektedir. Herkes işsiz, okuyanlar da aç söylemleri çocuklar arasında sık sık rastlanan bir durumdur. Başka bir iş yapmak isteyip istemedikleri sorulduğunda ise hiç düşünmediklerini belirtmeleri, çocukların geleceklerine karşı umutsuzluk içerisinde hareket ettiklerini görmemizi sağlamaktadır.

Çocuk atık toplayıcılığı daha çok Suriyelilerde ve Çankaya bölgesi dışındaki mekânlarda görülmektedir. Memleketlerinde ailelerini bırakarak 12 yaş civarından itibaren tek başlarına Ankara gibi büyükşehirlerde yaşadıkları gözlemlenmektedir. Çankaya bölgesindeki atık toplayıcıları ise yetişkin olsalar da işe başlama yaşları itibariyle çocukluktan itibaren bu işi yaptıkları anlaşılmaktadır.

Ailesi ile birlikte göç ederek emek piyasasına girmek zorunda kalan atık toplayıcıları, kendileri kentte tutunabilmek için çocuk yaşta çalışmaya başlasalar da daha sonra bir şekilde kentte tutunabildikleri bu nedenle de bir sonraki kuşağın eğitimine devam edilmesini sağladıkları gözlemlenmiştir. Birey olarak emek

piyasasına giren kişilerde ise bu durum henüz gerçekleşmemektedir. Ayrıca özellikle Şanlıurfa gibi şehirlerdeki gelir durumunun giderek düşmesi bu bölgelerden büyükşehirlerle çocuk işçiliğin yoğun bir şekilde geldiğini göstermektedir.

Çocukların bu işe başlaması için belli bir yaş olmadığı çekçeği taşıyabileceği zaman isterlerse çalışabilecekleri belirtilmiştir. Kadın ve çocuklar çekçek ile çalışmasalar da özellikle deposu olan yerlerde atık maddelerin ayırma faaliyetinde yer alabilecekleri söylenmiştir.

Kentle kurdukları ilişkilerde yoksunluk durumu kentsel hizmetlerden yararlanamamalarının yanında sosyal aktivitelerini kapalı bir çevre içerisinde yapmalarından da anlaşılmaktadır. Özellikle genç erkek atık toplayıcıları kendilerini soyutlamaktadır. Çocuk işçilik bu alanda yaygındır. Birçoğu ancak ilkokul mezunudur ki genç kızlarda okuma-yazma bilmeyenlerle dahi karşılaşmıştır. Okula gitmemek ailelerinden gelen bir baskı nedeniyle değil; ekonomik sebepler nedeniyle çocukların kendi tercihleri şeklinde de görülmektedir. Örneğin 2 yıldır bu işi yapan 17 yaşındaki bir atık toplayıcısı çocuk, ailesinin okuması yönündeki baskısına rağmen bu işi yaptığını “Okusak ne olacak abla? Bir sürü okuyan işsiz var. Bu işte öğretmenler bile çalışıyor.” ifadesi ile geleceğe karşı umut beslemediği için yöneldiğini belirtmiştir. Saha çalışması kapsamında görüşülen atık toplayıcıları da sık sık çocuklarını okula gönderememekten yakınmışlardır, birçoğu çocuklarını okula gönderemeyince, onların *burunlarının sürtmesi* amacıyla, okumayınca hayatın zorluğunu göstermek için geçici sürede yanlarında çalıştırmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Atık toplayıcılarının hemen hemen hepsi çocuklarının eğitime çok önem verdiğini söylemektedir. Üniversite öğrencisi çocuğu olan toplayıcılarla sık sık

karşılaşmıştır ve çocukları işe girene kadar bu işi yapacaklarını daha sonra bırakacaklarını belirtmişlerdir.

Kadınlara karşı çekçek ile sokakta çalışmaya dair Hakkarili ve Şanlıurfa toplayıcıların olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Bu işin kadın işi olmadığı sık sık vurgulanarak, "... bizde anca kadın okur, sonra çalışır. Okumazsa anca durumu olmazsa, kötü durumda kalırsa çalışır." diyerek toplayıcıların görüşlerini belirtmektedirler. Bu durum genel olarak kadınların çalışmasına karşı olarak değil ama kadının okuduktan sonra çalışabileceğine karşı bir anlayış şeklinde kendini göstermektedir.

Osmaniye'den göç eden ailelerde ise kadınların çalışmasında herhangi bir sakınca görülmemektedir. Bu aileler genelde sokaklarda aile şeklinde çalıştığı için çekçek ile atık kağıt toplayan kadınlara sık sık rastlanılmaktadır. Eğer küçük çocukları varsa ailenin büyük kızı ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgilenmekte; ebeveyn ve büyük çocuklar ise atık kağıt toplamaktadırlar.

Ebeveynlerin çalışamayacak durumda olması durumunda genç kızların da sokaklarda çalıştığı görülmektedir. Örneğin 15 yaşındaki bir atık toplayıcısı genç kız, annesinin astım hastası olduğunu eğer çekçek taşırsa morararak sağlık problemi yaşayacağını, babasının ise kalp problemi nedeniyle çalışmadığını belirterek zorunluluk nedeniyle kendisinin çalıştığını dile getirmiştir.

Kadın atık toplayıcıları açısından sokaklarda çalışmanın bazı tehlikeleri olduğu da dile getirilmiştir. Örneğin atık toplayıcısı bir genç kız bir gün çalışırken kendi peşine tinercilerin takıldığını, fark etmesi üzerine hızlı hızlı ailesinin çalıştığı

bölgeye doğru gittiğini en sonra araçlarını görmesi ile koşarak abisinin yanına gitmesi sonucu tinerclerden kaçabildiğini dile getirmiştir.

3.4.3.4. Atık Toplayıcılarının Kamu Kurumları İle İlişkileri

Atık toplayıcıları ile belediyeler arasında her zaman için gerilimli ilişkileri olmuştur. Belediyenin kendilerini sahiplenmesi, sorunlarına çözüm bulacaklarını söylemesi durumunda dahi belediyeye her zaman temkinli yaklaşmaktadırlar. Ayrıca belediyelerin toplayıcılara karşı farklı tutumları nedeniyle de her belediyeye de aynı bakmamaktadırlar.

Atık toplayıcılarının belediyeye karşı temkinli yaklaşımlarındaki en önemli neden geçmişte özellikle 2004 yılında Türközü’ndeki depoların yakılmasıdır. O zamanlardan beri bu işi yapan toplayıcılarla yapılan her görüşmede bu olay, bir başka kırılma noktası olarak anlatılmıştır. Bir atık toplayıcısı bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

... Büyükşehir Belediyesi 2004’te ben yokken gelmiş, (başkan adayına) oy istemiş, “size yer veririm.” diyerek. Bizimkilerin de işine gelmiş, “tamam” demişler. Büyükşehir belediyesi otobüslerle Dikmen’de mitinge taşımış, yer verilecek diye bizimkiler bağırıp çağırmış. Seçimlerden sonra ise ne olduysa geldiler “çıkın buraları yıkacağız.” dediler. Biz yakmazsak kağıtları satacaklardı, ben anladım bunu, kendi topladıklarımı ateşe verdim, beni gören yaktı.

Bu ifadeler 2004’te Türközü’nde zabıtalara depoları yakma sürecinde toplayıcıların hatrında kalan başka boyutları bize göstermektedir. O dönemlerde büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyeleri tarafından sokaklarda da atık toplayıcılarına karşı mücadeleler başlamıştır. Başka bir atık toplayıcısı bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir.

... belediye, it kopuk insanları toplayarak bizlere saldırttı. İşçileri döverek çöplere attılar, fark eden birileri olursa, senin gibi yardımsever birileri alıp hastaneye götürüyorlarmış. Sebebi belediyenin bu işten para istemesidir. Belediye lokantaları bile haraca bağlamış ... Vergi vermediğiniz için bize para verecekseniz diyorlar.

Belediyenin adam toplayarak zabıta üniforması giydirdiği ve kendilerine şiddet uygulattığı sürekli dile getirilmektedir.

Altındağ bölgesinde 2008 yılında kendilerine gelen bir evrak nedeniyle depoların yıkılacağı da İskitler bölgesinde belediye ve toplayıcılar arasında gerilemesine neden olmuş. Merkezi İşhanı Projesi yapmak için toplayıcıların çıkarılmak istenmektedir. Toplayıcılar, tebligatta tebliğ eden belediye adının olmaması, harabe olarak belirtilen yerlerin elektrik, su gibi kamu hizmeti olarak faturaları ödediklerini, tebligattan itibaren verilmesi gereken 15 günlük sürenin kendilerine verilmediği, tebligatın gerekçesinin yer almadığı için depolarını terk etmeyeceklerini söylemişlerdir (Katık, 2008: 6-7).

Belediyeler toplayıcıların çalıştıkları, barındıkları mekânlara saldırmaktayken toplumsal destek alabilmek için bu bölgelerin suçla özdeşleştirildiğini söylemektedirler. Atık toplayıcıları ise gittikleri yerlerde özellikle halkın rahatsızlığını çekecek kişileri uzaklaştırdıklarını, hatta bir nevi bölgenin güvenliğini sağladığını söylemektedirler.

Atık depolarının işgal edildiği, bu nedenle de bu depoyu kullananların haksız yere orada olduğu belediyenin başvurduğu diğer bir argümandır. Atık toplayıcıları ise depoları kendilerinin temizlediğini, tinercilere yuva olmuş bu yerleri *adam ettiklerini* söylemektedirler. Ayrıca bulabildikleri durumlarda depoların mülk sahipleri ile kira sözleşmesi yaptıklarını da anlatmışlardır. Bir ara depo sahibi kendi

işlettiği deposuna ilk geldiğinde tinerciler olduğunu, onları çıkardığını anlatmıştır. Daha sonra ise bir şekilde deponun sahibini bulmuş. Deponun harabe olduğunu, kendisinin tinercileri kovduğunu, kiracı olmak istediğini syleyince; depo sahibi elektrik ve suyu üzerine alması şartıyla kira bedeli ödemededen kullanmasına izin vermiş. İlk gün kaçak elektrik kullanmak zorunda kaldığını ama hemen ertesı gün işlemleri yaptığını “... ben harama bulaşmam, benim borcumu fakir fukara demesin.” diyerek anlatmıştır.

Belediyenin en büyük baskısı ise sokaklarda yaşanmaktadır. Her toplayıcının zabıta görevlileri ile geçmişte bir tecrübesi olmuştur. Saha çalışmasının yapıldığı sürelerde görece rahat oldukları vurgulanmakla beraber Yenimahalle bölgesinin toplayıcılar için yasaklı bölge olduğu dile getirilmiştir. Görüşme yapıldığı dönemlerde, toplayıcılar açısından zabıtalardan gelen en büyük sıkıntının ekeklerine el koyması olduğunu belirtmişlerdir. Bir ekeğin maliyetinin 120 lira civarında olduğu söylenilmektedir. Zabıtaların gördükleri yerlerde bu ekeklere el koyduğu ama herhangi bir tutanak düzenlemediği atık toplayıcıları tarafından iddia edilmektedir. Toplayıcılarca, bu ekeklerin zabıta tarafından hurdacılar satıldığı sonra kendilerinin oradan tekrar satın aldıkları sylenilmektedirler. Böylece zabıtaların kamu gücüne dayanarak araçlarına el koyduğu ama hukuka aykırı şekilde kazanç sağladıkları iddiasını ortaya atmaktadırlar.

2016 yılının Ocak ayındaki düzenlemeler ise atık toplayıcıları için artık içinden çıkılması zor bir durum yaratmıştır. Bakanlık tarafından atık kağıtları sattıkları firmalara ceza yazılması nedeniyle işe çıkamamış, 4-5 gün bir şey yapamamışlardır. Bu durum özellikle borç içindeki atık toplayıcılarını çok

etkilemiştir. Çünkü toplanılan atığın satılması üzerinden geçimini sağlayan toplayıcılar için sürekli ve yoğun çalışmak, geçimlerini devam ettirmelerinin temel şartıdır. Yasağın uzamış olması toplayıcıların çalışmaması nedeniyle geçinememeleri durumunda büyük bir toplumsal sorunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Fakat bu süreçte; dernek olarak örgütlenmeleri, toplumdan gelen tepkiler sayesinde Bakanlığın geri atması nedeniyle durumun şimdilik kendileri açısından çözüldüğü söylenilmektedir.

Genelde ise zabıta personeli ile bir süredir sıkıntı yaşanmadığı dile getirilmektedir. Ocak'taki düzenlemeden Bakanlık geri adım atınca zabıtanın da kendilerine çok karışmadığı belirtilmiştir. Toplayıcılar araçlarını, çekçeklerini koydukları yerleri temiz bıraktıkları ve çöpleri dağıtmadıkları sürece bu sıralar belediye ile aralarında sorun yaşanmadığını ifade etmişlerdir. Bir zamanlar kendilerini komalık eden zabıtanın artık kendilerini rahat bıraktığından bahsedilmektedir.

Belediye ile atık toplayıcıları arasında bu sorunun çözülmesi için sürekli görüşmeler yapılmış, bazı adımlar da atılmıştır. Atık toplayıcıları daha öncesinde yaşanan bu deneyimler nedeniyle belediyenin kendileri lehine bir uygulama yapmayacaklarına inandıklarını söylemektedirler. Çünkü belediyenin göstermelik, geçici çözümler ürettikleri ama konunun özüne eğilmedikleri şikayet edilmiştir.

Atık toplayıcılarının lisanslı firmalarda istihdam edilmesi belirtildiği gibi belediyelerin sık yaptığı uygulamalardandır. Bu uygulama, toplayıcıların bir kısmının sorununu çözse de sistemin toplayıcıların tamamı için sorunun devam etmesine neden olacaktır. Türkiye genelinde ortama 1000 adet toplama ayırma tesisi

olduğunu düşünürsek bunların hepsi 100 kişi olsa dahi maksimum istihdam edilecek atık toplayıcısı sayısı 100 bin olacaktır. Fakat Türkiye genelinde bu işi yapan kişi sayısının 500 bin olduğu düşünüldüğünde 400 bin toplayıcının yine açıkta kalacağını, güvencesiz çalışacağını, yine baskılarla karşılaşacağı yorumunu yapılabilir.

Lisanslı firmalar aracılığı ile atık toplayıcılarının formelleştirilme sürecinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu kısımda bunun toplayıcılara yansması ele alınacaktır. Toplayıcıların hepsi sigortalı olarak çalışmayı istemektedirler, fakat belediyeler genellikle asgari ücret üzerinden bunu önermişlerdir ve bütün atık toplayıcıları asgari ücrete çöpte kimsenin çalışmayacağını dile getirmektedir. Toplayıcılar, şu anki sistem ile gelirlerini de koruyarak yasallaştırılma talebine lisanslı firmalar bir anlamda yanıt vermektedirler. Fakat tabi ki kendi içinde sorunlu bir süreçtir bu durum ve yalnızca toplayıcıların küçük bir kısmını kapsayabilmektedir.

Atık kağıt toplama işinin asgari ücrete yapılmasının toplayıcılar açısından imkansız bir durum olduğu, kimsenin bu işi o ücrete yapmayacağı söylenmektedir. Sürekli olarak kimyasal gaz solumaları, ağır yük taşımaları gibi sebeplerle riskli işler grubunda olması gereken bu iş için ayrıca tazminat ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca toplayıcıların bu işi daha yüksek ücretle yapabileceklerinin arkasında geçim problemi yer almaktadır. Çünkü genelde geniş ailelere bakmak zorunda olan bu kişilerin elinden atık kağıt işinden aldıkları gelir de kesilirse çok büyük geçim sıkıntısı çıkacaktır. Örneğin bir atık toplayıcısı “Bu işten kazanıp 17 kişiye bakıyoruz, 17 kişiden sadece 3 kişi çalışıyor. Asgari ücretle çalışıp sigortanızı da kendiniz yatıracaksınız derlerse biz aç kalırız.” şeklinde durumlarını özetlemektedir.

Atık toplayıcıları, belediyeler ile de iletişime geçerek zaman zaman belediyelerin kendilerinden yana tavır almaları ile lisanslı firmada çalışma baskısı da yapmaktadırlar. Bu durumda toplayıcılar açısından en önemli değişiklik artık yasa dışı çalışmıyor olmasıdır. Ama onun dışında aynı şekilde ambalaj atığı toplamakta, çalıştığı lisanslı firmaya ambalaj atığını satmakta ve sigortasını kendi ödemektedir.

Lisanslı firmada bu şekilde istihdam edildikten sonra toplayıcıların başka sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Atık toplayıcılarını kabul etmesi için lisanslı firmalara topladıkları atığın kilosunu piyasa fiyatından az da olsa bir fiyata satmaları, sadece yasallaştırılma uğruna toplayıcıların gelirlerinden firmalar yararına bir aktarmaya yol açmaktadır.

Belediyeler ile belli mahallelerde çalışma üzerinden anlaşılan lisanslı firmaların atık toplayıcılarına karşı aldıkları en büyük tavır olarak toplayıcıların verimsiz mahallelere gönderilmesi gelmektedir. Lisanslı firmada çalışan bir atık toplayıcısı bu durumu şu sözlerle ifade ederek, kendilerine üvey evlat muamelesinin yapılmasının durdurulmasını istemektedir:

Bizi lisanslı firmalara entegre ettiler ama bu sefer lisanslı firmada başka bir sorun doğuyor. O sorun da şu: lisanslı firma kendi araçlarını verimli yere gönderiyor, yeni aldığı, sokak işçilerinden aldığı araçları verimsiz yerlere gönderiyor. Çünkü kendi araçları parasız olarak kendine topluyor bedava; biz ise topladığımızı bir bedel, para karşılığı veriyoruz onlara. Onun için bizi verimli yerlere göndermiyorlar. Şurası pilot bölgeymiş, yok burası bakanlıkmış, yok burası resmi daireymiş. E zaten daha önce biz yasal olmayan bir şekilde çalışıyorduk. Bakanlığa ne zararımız oluyordu, resmi dairelere ne zararımız oluyordu, pilot bölgelere ne zararımız oluyordu; kimse bize öte gel beri git demiyordu. Hiçbir adliyede hiçbir kolluk kuvvetlerinde abartılı bir dosyamız, suçumuz yok. Şimdi bizi yasal olarak resmileştirdikleri halde neden gidip suç işleyelim pilot bölgede veyahut pilot olmayan bölgede? Başarımızı niye ona

katlamayalım, biz bu kadar deli miyiz yani? Daha verimli daha güzel çalışmamız lazımkən lisanslı firma tutuyor bu sefer bizi verimli olmayan bölgelere transfer ediyor.

Mekân mücadelesinin lisanslı firmaya da geçince bitmediğini bu cümleler bize göstermektedir. Ambalaj atığında kazancı belirleyen en önemli konu çalışılan mekândan çıkan ambalaj atıklarıdır. Çok ambalaj atığı çıkan yerlerden toplayıcıların formelleştirilerek sürdürülmesi; lisanslı firmaların yasal güçlerine dayanarak, kendilerine muhtaç konumunda gördükleri atık toplayıcıların kaynaklarına da el koymak olarak gözlemlenmektedir.

Geri dönüşüm sektöründeki büyük sermayenin artması atık toplayıcıları tarafından sürekli dile getirilmektedir. Kazançlarında gitgide azalmanın meydana gelmesini bu sermayenin devlet desteğini de alarak fiyatları aşağı çekmesi olduğu belirtilmiştir. Bir atık toplayıcısının,

Yani hayata tutunmak için bir çöpe elimizi attık, bir kağıda elimizi attık; ona da lordlar, zenginler buna göz attılar. Eskiden diyorlardı ki “Aman çocuğum çöplerin yanında gezme oralar çöp yuvasıdır hasta olursunuz.” falan dediler. E en büyüklerini bu cezbetmeye başladı. Hani tenezzül etmiyorlardı bunlar çöpe! Noldu birdenbire bunların iştahını kabarttı? Demek ki para gelip her şeyin üstünü kapatıyormuş. Onlar bütçelerine milyarları katmak istiyorlar; biz ise hayata tutunmak için bir meslek edinme değil; hayata tutunmak için, geçimimizi sağlamak için Türkiye’de bir işimizin olduğunu bilmek için yapıyoruz yani bunu. Bunla zengin olacak halimiz yok, sadece karnımızı doyurmak için.

sözleri ile çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Önceleri kimsenin çöpe bakmadığı, kendilerinin bu işten biraz kazanç sağlamaları sonucunda sermayenin ilgisini çekmesi toplayıcılar tarafından sürekli dile getirilmiştir.

Atık toplayıcıları daha önce kooperatifleşme denedilerse de bu yol başarılı olamamıştır. Görüşülen toplayıcıların da kooperatifleşerek bu işin yapılabilceğine dair herhangi bir inancı bulunmamaktadır. 2016 yılının başlarında Ankara’da kurulan Sokak Atık Toplayıcıları Derneği ise yaptığı Çalıştay’da kooperatif konusu üzerinde odaklanarak bu yönde bir adım atma isteğini göstermiştir. Kooperatif yönündeki bu isteğin yanında kimileri belediyenin kendilerine karışmamasını, bunun yeterli olacağını söylerken; bazı toplayıcılar, bu işin belediye eliyle yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Lisanslı firmalarda çalışsalar da amir konumunda belediyeyi gördükleri ifade edilmektedir. Kamu hizmeti açısından olaya bakmakla birlikte, bu işten başkalarının zengin edilmesi konusunda asıl tepkileri olan atık toplayıcıları, belediye işçisi olarak çalışmak istediklerini şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

... Lisanslı firmaların, özel kişilerin zengin olmasını istemiyoruz biz belediyelerimiz zengin olsun diyoruz. Kamu kuruluşları, belediyeler bu işe el atarlarsa bir yer açarlarsa, fabrikanın maliyeti Türkiye şartlarına göre hesapladık iş görebilecek bir fabrika 1 milyonmuş. 1 milyon da çok bir para değil. Biz istiyoruz ki firmaların kazandığı parayı belediyelerimiz kazansın biz de kazandığımızı, çalıştığımızı, topladığımızı belediyelere verelim. Bizi resmileştirsinler. Başka birilerine entegre edeceklerine devletimiz bizi himayesine alsın, resmileştirsin. Kazandığımızı, topladığımızı belediyeye verelim; kazandığımızı çoluk çocuğumuza daha düzgün bir şekilde verelim, geçimimizi sağlayalım. Yani aslında yanlış bir düzen bana göre ki bana göre değil konuştuğum her insan aynıını söylüyor, buna belediyelerin el atması lazım diyorlar. Zengin zaten zengin olmuş ne diye onun çantasını daha dolduruyon ki? Kazanacak bir para varsa belediyeler kazansın. Hisse sahibi olacaksa halk olsun. Mademki sokak işçileri, halk bu işi yapıyor halkı faydalandırın. Ne diye zengin kişileri, ta ... bile bu işe el atmış. ... Yani en zenginleri bile bu işe el atmış yani bu çöp bu kadar insanı cezbediyor mu ya? Madem bu kadar verimli ise bir an önce belediyelerin bu işe el atması lazım, kendi adına bir tesis açmaları lazım. Hem halkın güveni hem halkın sevincini paylaşmaları lazım. Aslında bu halka olmayan

güvenlerinden kaynaklanıyor. Diyorlar ki bunlar ha vahşi toplayıcıdır biz bunları alırsak kontrol edemeyiz vs. Halbuki kontrol edilebilir.

Belediyelerin asli ve sürekli işlerinden olan ambalaj atığı toplamanın, aynı zamanda çok karlı bir alan olması atık toplayıcıları tarafından fark edilmektedir. Bu durum zaten piyasaya giren büyük sermaye sayısının artması ile de doğrulanmaktadır. Bu nedenle de toplayıcılar, belediyeler üzerinden kendilerinin istihdam edilmesini istemektedirler, ayrıca da kendi deneyimleri nedeniyle aradaki kişilerin kendileri üzerinden zenginleşmesinden büyük rahatsızlık duymaktadırlar. Fakat sermaye bu kadar karlı bir alanı belediyeye bırakmamakta ve belediye de bu konuda irade göstermemektedir. Oysaki çöpün geri dönüşümü belediyelere çok büyük kazanç sağlamaktadır. Örneğin Fransa Rennes kenti belediyesi ambalaj atıklarının geri dönüşümünden gelir elde etmesi sonucunda çöp vergisinde %20 indirim uygulamıştır (Rennes Metropole Magazin, 2011 aktaran Kılınç, 2011: 80).

Atık toplayıcıları ve toptancılar yılda ortalama 95 milyon TL kazanmaktayken; geri dönüşüm sanayisinin kazancı 800 milyon TL civarında olmaktadır. Yani aradaki 10 kat fark artı değer şeklinde sermayenin yanına kalmaktadır (Kılınç, 2011: 164).

Atık toplayıcılarının mücadelelerinde meşruiyet zemini olarak da sıkça başvurdukları başka bir konu da sokakların temizliğini kendilerinin yaptıklarını, geri dönüşümü kendilerinin gerçekleştirdiklerini söylemektedir. Lisanslı firmaların araç sayısına ya da derneklerin hazırladığı raporlara dayanarak kendi topladıkları oranları söyleyen toplayıcılar, kendilerine çevre gönüllüsü demekte ve belediyenin yapamadığını kendilerinin yaptığını söylemektedirler. Atık toplayıcılarının

Ankara’da 1 ayda topladığı ambalaj atığı miktarının lisanslı firmalar tarafından 1 yılda anca toplandığı söylenmektedir. Bu durum araç sayıları üzerinden de şu şekilde anlam bulmaktadır:

Çankaya bölgesinde lisanslı firmaların veyahut da Çankaya bölgesindeki lisanslı firma daha önce ... denen bir firma vardı, 15-20 tane aracı vardı. Bizim Gaziantep’liler olarak Çankaya’da 250 aracımız çalışıyor. Fazlası var eksiği yok ben ortalama söylüyorum. 250 aracımız çalışıyor. E 250 çalıştığı yer mi daha temiz olur yoksa 25 aracın mı? İşte sokakları gönüllü olarak biz temizliyorduk, çevreyi biz temizliyorduk. Gönüllü çevreciyiz şu anda. Her tarafı biz temizliyoruz, onların beğenmediği yerleri. Onlar nitelikli kağıdı alır, firmalar nitelikli kağıdı alır. Hazır, katlanmış, paketlenmiş. Onları bekliyor, gider AVM’lerden alırlar. Bize vermezler sokak işçisine, biz belediyeye veriyoruz diyorlar ki lisanslı firma alıyor. Biz de sokaklara attıkları, beğenmedikleri kireçli, sümüklü, afedersin tükürülmüş, üstüne yemek dökülmüş, çamur olmuş kağıtları atarlar sokaklara. Biz bunları alırız götürürüz, sokakları biz temizleriz. Koca ilçeyi biz pırıl pırıl yaparız, başarıyı lisanslı firmalara mal ederler. Alkış lisanslı firmalara verirler, plaketi lisanslı firmalara verirler. Versinler gözümüz yok, yeter ki bizim ekmeğimize mani olmasınlar, bu işi yapmamıza destek olsunlar. Bizi bir siyasal çerçeveye oturtsunlar biz başka bir şey istemiyoruz. Bizim gözümüz yukarlarda veyahut da tırlar almada fabrikalar kurmada değil.

Atık toplayıcıları, topladıkları atıkların nitelikleri üzerinden lisanslı firmaların bunlara tenezzül etmediğini ama kendilerinin toplamak zorunda oldukları için bunları alarak bu atıkların geri dönüşümünü sağladığını söylemektedirler. Atık toplama hizmetinde yükün kendi omuzlarında olduğu, işi kendilerinin yaptığı sürekli olarak dile getirilmiştir. Bu durumlarına rağmen en başından beri bu işi geçimlerini sağlamak için yapmak zorunda olduklarından kendilerine karışılmamasını istediklerini başka bir şey beklemediklerini belirtmektedirler.

Türkiye ekonomisinin büyümesinde kendilerinin payının olduğunu bu nedenle de işlerine göz dikildiği belirtilmiştir. “Türkiye’nin ekonomisi 10-15 yıldır gelişti biz bu işe başladık ekonomi gelişti. Pet alıyorsunuz o noluyor tekrar pet oluyor biz geri dönüşümü sağlıyoruz ekonomiyi büyütüyoruz.” ifadesi toplayıcıları çevre için çalışmalarının yanında ekonomide önemli bir rol oynadıklarının da farklı açılardan da olsa bilindiğini göstermektedir. Fakat sermayenin alana girmesi ile birlikte fiyatların sürekli düştüğü;

Mesela kağıt fiyatları düşüyor çokça. Anlamıyoruz. Biri diyor kağıt ithalatı olmuş, çok kağıt varmış. Çok olunca istemiyorlarmış kağıt. Ama niye bazı zamanlar ithalat oluyor bazı zamanlar olmuyor? İthalat yapılmazsa olmaz mı? Sordum bir kez, “piyasa böyle, o karar verir” dediler. “Herkes mi o karar veriyor yoksa sadece bize mi” diye sordum ben de. Piyasa nasıl bir şey ki? ... Sanki bir perdenin arkasındayım da perdeyi kaldırınca her şey gözüküverecek ama işte öyle bir perde var mıdır, olsa da nerede bulunur, onu da bilmiyorum ki... (Katık, 2008: 5).

cümleleriyle fiyatların belirlenmesinde toplayıcıların hiçbir rolünün olmadığını, belirtilen fiyatlardan işlem yapmak zorunda kalıp, süreci anlamlandıramadıklarını göstermektedir.

Lisanslı firmalarda istihdam edilen toplayıcılar açısından resmiyete kavuşmak gibi bir durum olsa da genel olarak kendilerinin bu işi tek başlarına yapmadıklarını, ailecek yaptıklarını, sorunun böyle çözülemeyeceği, az kişi istihdam edileceği için çoğunluğun yine baskıya maruz kalacağından başka bir çözüm üretilmesi gerektiği defalarca belirtilmiştir. Herkesin aynı işi yaptığı ve bu işi de geçinmek zorunda olduğu için yaptığı üzerine basarak vurgulanmaktadır. Türkiye genelinde bu işi yapan 500 bin kişinin sorunlarına eğilinmesi gerektiği, bir grupla bağlı ele alınamayacağı,

Çünkü Türkiye genelinde 3 milyon kişi bu geri dönüşümden ekmek yiyor. 500 bin aile Türkiye genelinde bu işten ekmek yiyor. Bu göz ardı edilemez, bu inkar edilemez, böyle bir şey yok denilemez. Madem böyle bir grup varsa, bunlara el atmak lazım, bunları entegre etmek lazım, bunların yaralarını pansuman etmek lazım. Çünkü yarın sen bunlardan oy istiyorsun, asker istiyorsun, vergi istiyorsun, her türlü vatandaşlık görevlerini istiyorsun. E bunların hepsi de yerine getirmiş bir problem yok. Yasadışı çalıştıkları halde bu güne kadar kabarıklı bir suç dosyaları yok. Yaptıkları kağıttır, pet, plastik. Elin atıklarını katık ediyorlar. Elin attığı malzemeyi satıp çocuklarına katık götürüyor, yiyecek götürüyor. Bunu devletimiz çok görmemeli yani Türkiye genelinde bu işe el atılmalı.

ifadesiyle anlatmıştır. Burada artık konunun toplayıcılar tarafından formel-enformel ikiliği dışında bir vatandaşlık meselesi olarak görüldüğü de çıkarılabilir. Çünkü vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getiren toplayıcılar böyle koşullarda yaşamayı kabul etmemektedirler. Yoksulluk meselesi, geçim meselesi serbest piyasa koşullarından değil; devlet ile olan ilişkileri üzerinden anlatılmaktadır.

3.4.3.5. Atık Toplayıcılarının Toplumdaki Yerlerinin Konumlanması

Atık toplayıcıları, kendilerini genelde memleketleri üzerinden tanımlamakta ve başkalarına karşı da bu yönde bir algı geliştirmekle beraber atık kağıt işinde çalışıyor olmak da onların nazarında belirleyicidir.

Hepsi dayanışma içinde olsalar, gerekli iletişimlerini sağlasalar da birlikleri ile ilgili zaman zaman olumsuz sözler söyleyebilmektedirler. Bu durum özellikle Roman atık toplayıcılarına karşı oldukça öne çıkmaktadır. Genel olarak ağız birliği etmişçesine bütün atık toplayıcıları, Roman vatandaşların bu işi hırsızlıklarını gizlemek için yaptıklarını söylemektedirler. Suriye meselesinden sonra Suriyelilere karşı da kısmen böyle bir tutum olduğu gözlemler sonucunda aktarılabilir.

Bu iki grup dışındaki gruplara karşı ise Kızılay bölgesinde çalışanların bazı olumsuz söylemleri bulunmakla birlikte bunlar çok yoğun değildir. Örneğin, Hakkârililer Kızılay’a geldikten sonra Roman vatandaşları atmalarını onların hırsızlık yapmaları, etraftaki kadınlara bakmaları gibi gerekçelerle Kızılay esnafının da onları istemediği, bu nedenle kendilerinin aslında güvenliği sağladığı şeklinde meşrulaştırmaktadırlar. Aynı şekilde, Siverekli atık toplayıcılarının da kadınlara rahatsız eden davranışları olduğu için çok sevmediklerini belirtmektedirler. Daha sonra ise tabi ki de beş parmağın beşi bir olmaz şeklinde durumlarını açıklamaktadırlar.

Atık toplayıcılarının özellikle sosyal yaşamı canlı olan yerlerdeki kişilere karşı da ahlaksız olmaları şeklinde bir tutumu vardır ki bu durum, yoksulların zengin olarak gördükleri kişiler karşısında kendi ahlaklarını yüceltme durumu ile benzerlik taşımaktadır. Bu konuda bir atık toplayıcısının uzun yıllar Ankara’da yaşamasına rağmen ailesini bir kez bile Kızılay Meydanı’na bu sebeple getirmemesinde çarpıcı bir örnek haline gelmektedir.

Atık toplayıcılarının çalıştıkları bölge ile kurdukları ilişkiler kalıcı bir hale dönüşmektedir. O bölgenin esnafı ile arkadaşlık ilişkileri olduğu gözlemlenmiştir ki bu durum belediye baskısında kendilerine destek çıkan kişilerin oluşmasını sağlamıştır. Örneğin toplayıcılar da kendilerini “ben de bu bölgenin esnafıyım.” diyerek konumlandırmaktadırlar.

Atık toplayıcıları özellikle de genç olanların kendilerini ifade etmekte isteksiz oldukları, karamsar bir ruh hali içinde bulundukları gözlemlenmiştir. Kendileri ile ilgili bir şeyler paylaştıklarında, hislerini yazdıklarında başkaları tarafından alay

edildikleri, bu nedenle de herhangi bir şey yazmadıklarını, yapmadıklarını söylemektedirler. Bir atık toplayıcısı çocuk işçi, bu durumu sosyal medya üzerinden bir şeyler yazıp paylaştığını ama herkesin daha sonra kendisi ile dalga geçtiği için artık hiçbir şey yapmadığını söylemektedir. Bu sırada bir arkadaşı araya girerek atık toplayıcısı olduğunu öğrenirse etraftakilerin, kimsenin evlenmek için kız vermeyeceğini söylemesi üzerine geniş bir çevrede mesleklerinin bilinmediğini bunun sebebinin ise saygınlık kaybetme riski olduğu anlaşılmıştır.

Duygularını ifade eden atık toplayıcılarına da rastlanmaktadır ve eğer etraflarından takdir alırlarsa bu durumu diğer toplayıcıların üzerinde kendilerini yüceltme aracı olarak da kullanmaktadırlar. Örneğin bir atık toplayıcısı yevmiyesi 70 liraya zaman zaman Ankara’da çekilen dizilere figüranlık yaptığını söylemektedir. Kendisinin bir fotoğraf makinesi olduğunu çektiği fotoğrafları sosyal medyada paylaştığını ve her fotoğrafın 700-800 beğeni aldığını gururlanarak anlatmıştır. Bir depodaki Suriyeli ailelerin çocuklarının kaldığı bölümün girişine ise çocukların resimler çizerek mekânları süsledikleri görülmüştür.

Kadın atık toplayıcılarının durumu ise daha farklıdır. Duygularını yazılı olarak ifade edemeseler de sözel olarak hislerini açtıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca bir atık toplayıcısı kız çocuğu vakit bulursa resim çizdiğini belirtmiştir. Keçiören bölgesinde 15 yaşında bir genç kız ile görüşme yapılmıştır. Biraz muhabbet edildikten sonra toplayıcının kendi duygusal dünyasını kendi isteği ile açmıştır. Çalıştığı bölgede bir sevgilisi olduğu, tanışma hikayeleri anlatılmıştır. Bu durum genç kadınların çalıştıkları bölgedekiler ile daha samimi ilişkileri olduklarını göstermektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet rolleri gereği bu işi yapmak kadınlar

üzerinde erkeklerdeki gibi yıkıcı bir etki doğurmaktadır. Erkek atık toplayıcıları, babalık ya da kocalık görevlerini tam yapamadıklarının düşünülmesi ihtimali nedeniyle daha içine kapalı olurken; kadınlar bu konuda daha rahatlardır. Özellikle genç kız atık toplayıcıları için bu iş, evlenene kadar geçici bir süre aileye yardım şeklinde algılanmaktadır.

Atık toplayıcısı genç kızlar kendi durumlarını diğer kadınlarla kıyaslayarak ifade etmektedirler ve kendilerinin daha güzel olduğu, başkalarından bir eksiklerinin olmadığı şeklinde dile getirmektedirler. Örneğin yukarıda bahsedilen atık toplayıcısı genç kız sevgilisi ile tanışma hikâyesini anlatırken “ ‘Sen çok güzelsin, buradaki kızlar hep süslü, sen bir makyaj yapıp giyinsen buradakilerin hepsine 10 basarsın’ dedi. ‘Ben de giyerim.’ dedim ama ‘sen böyle daha güzelsin.’ dedi.” cümleleri ile anlatmıştır. Bir gün saçına fön çektirerek Aşağı Eğlence bölgesinde dolaşp gezdiği ise bu kişinin kafasındaki en güzel Ankara anısı olarak yer almaktadır.

Genç kızlar için bu işin geçici olarak görülmesinin sebebi evlenerek hayatlarının kurtulacağına dair olan düşüncedir. İçinde bulundukları durumdan bir çıkış kapısı olarak evliliğe tutunmakla beraber aslında evlilik sonrası başka sıkıntıların başladığı, başlayacağı farklı şekillerde de olsa “koca evi eziyet evi aslında.” ifadesi ile özetlenmektedir.

Sonuç olarak; atık toplayıcılarının sorunları çok boyutludur. Ekonomik alandan toplumsal alana; çalışma, barınma koşulları gibi durumların hepsinde sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Sadece ekonomik yoksullukla mücadele etmemekte, yoksunluk halinin de son noktasını yaşamaktadırlar. Temel kamu hizmetlerinden ya hiç ya da çok az yararlanmakta; yaşamlarını çalışma üzerinden kurgulayarak

umutsuzluk içinde geçinmeye çalışmaktadırlar. Bu süreçte destek görmedikleri için işçileri başkaları hakkında olumsuz ve sitemkar düşünmelerine neden olmaktadır.

SONUÇ

Neoliberalizm sonucunda toplumsal ilişkiler ve kentler, yeni ilişkilerin yaşandığı birer sahneye dönüşmüştür. Piyasa odaklı politikalara göre tüketim üzerinden yeniden kurulan kentlerde; siyaset yapma biçiminden insanın gündelik pratiklerine kadar her şey değişmiştir. Toplumsal ilişkiler bu sisteme göre düzenlenmiştir. Bu süreçten en zararlı çıkanlar ise yeni kentsel yoksullar olmuştur.

Yerele hapsolma nedeniyle küresel düzenlemeler karşısında bir şey yapamama hali, emek gücü üzerinde bir baskıya dönüşmüştür. 1980’den itibaren neoliberal politikalar, devletin zor gücünü emekçilerin üzerinde hiç olmadığı kadar kullanmasına neden olmuştur. Bu durum sermaye tarafından yaratılıp kullanılarak emekçilerin hakları ve ücretleri giderek azalmıştır. Yerele sıkışmak istemeyen emek ise farklı nedenlerle göç etmiş ya da ettirilmiş olmasına rağmen gittikleri yerlerde tüketim ve yeni profesyonel sınıf odaklı planlanan kentlerde ancak yoksul olarak yer bulabilmiştir.

Kamu politikalarının, hukuksal düzenlemelerin ise devletin sermayenin yanında yer alması sebebiyle emek gücü ve yoksulluğa karşı sermaye dostu politikalar üretilmiştir. Çalışma kapsamında, yeni kentsel yoksulların yaşama ve çalışma koşulları incelenmeye çalışılarak, Ankara atık toplayıcıları üzerinden bu durum tartışılmaya çalışılmıştır.

Neoliberal politikalar özellikle azgelişmiş ülkelere uluslararası örgütlerin zorlamaları ve küresel piyasa ile eklemlenmeye çalışan ulusal sermaye tarafından getirilmiştir. Türkiye 1980’lerden itibaren bu sürecin önemli bir gönüllü uygulayıcısı

olmuş ve zaman zaman diğer ülkelere örnek gösterilmiştir. Fakat bu durum ne kadar başarılı olduğu söylene de yoksulluğu ortadan kaldırmamış hatta aksine artırmıştır. Liberal ideolojide her zaman için yoksulluğun bir istisna olduğu ve kişiye bağılı bir durum olduğu inancına karşılık neoliberal dönemle birlikte dünya genelinde yoksulluk artmış ve şiddetlenmiştir.

Neoliberal dönemde yeni iş yapma biçimleri ekonomik sistemde farklı bir ivme yaratmıştır. Özellikle enformel sektör bu dönemle Keynesyen devletin krizinden çıkılması için kurtarıcı işlev görmüştür. Çünkü enformel sektör yoksullara geçim imkanı sağladığı gibi üst sınıfların da büyük kazançlar elde edebileceği ikili bir işleve sahip olmuştur. Bu durum ve enformel sektörün giderek genişlediği gerçeği; daha önce ekonominin formel ve enformel sektör olarak ayrıldığı tezini geçersiz kılmıştır. Enformel sektöre, istihdam yaratma kapasitesi nedeniyle sahip çıkılmaya başlanmıştır. Bütün bu süreçlerin sonunda enformel sektör, formel ile çok girintili ve karışık ilişkileri olan; yoksulların sömürüldüğü gibi sermayedara inanılmaz kazançlar sağlayan bir ekonomik biçim olarak neoliberal dönemin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.

Enformel sektörün bu kadar belirleyici olmasında göç nedeniyle kente gelen geniş akınların varlığı çok önemlidir. Çünkü özellikle Türkiye’de ekonomik ve politik nedenlerden dolayı neoliberal dönemde kentlere yönelik büyük bir göç yaşanmıştır. Bu kadar göçmenin formel alanda istihdam edilememesi sonucunda enformel sektör bu kişilerin geçimini sağlayabilecekleri bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Son yıllarda Suriyeli sığınmacılar üzerinden de kente yeni gelen kişilerin enformel sektörle hemen nasıl ilişki kurduğu anlaşılabilmektedir. Göç ile büyük

kentlere gelen bu kişiler, enformel sektörde iş bulabilerek geçinmelerinin imkanını bulurlarken; adına iş yaptıkları işverenler ise güvencesiz ve hiçbir hakkı olmayan emekçilerin çalışmaları üzerinden önemli kazançlar sağlamıştır. Enformel sektördeki kutuplaşma da bu dönemde artmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan atık toplayıcıları, bu politikaların sonuçlarının görülmesini sağlamıştır. 1980 sonrasında genişleyen enformel sektördeki iş kollarından birini atık toplayıcılığı oluşturmaktadır. Bu işin yapılma koşulları enformel sektörün nasıl yapılandığını ve nasıl çalışıldığını göstermektedir. Öncelikle formel sektöre giremeyen herkesi kapsayacak şekilde ele alınan enformel sektöre giriş için de belli şartların olduğu gözlemlenmiştir. Akrabalık, hemşerilik ilişkisi, önceden tanışıklık atık toplayıcıları için bu işe girişte belirleyici olan şarttır. Bu ilişkiler üzerinden kurulan durumda kişinin nerede çalışacağı belirlenmektedir.

Büyük kentlere göç eden kişiler, kentte tutunabilmek için daha önce göç etmiş hemşeri, tanıdık ya da akrabalarının yanına gitmektedirler. Kentle kurulan ilişkide yalnız olmama hissi önemli olsa da zamanla bu durumun göçmenler için mekânsal tecrit yarattığı belirtilmiştir. Bu şekilde kente yerleşen kişiler eğer iş bulamıyorlarsa ya da istiyorlarsa daha önce atık toplayıcısı olarak çalışmaya başlayan kişi ile beraber onun çalışma mekânlarında çalışabilmektedir. Çalışılan mekân atık toplayıcısının gelirini belirleyen temel unsurdur. Çankaya bölgesindeki merkezi yerlerde çalışan atık toplayıcılarının durumu bu anlamda diğer bölgelerde çalışan toplayıcılardan daha iyidir. Yalnız bunun ekonomik bir durum olduğunu, kamu hizmetlerinden, sosyal ilişkilerden yoksunluğun ve yaptıkları iş nedeniyle toplumsal damgalanma yaşamaları aynıdır.

2000'lerle birlikte ise daha önce düzenlenmeyen bu alan; AB'ye uyum kapsamında bakanlıkça çıkarılan yönetmeliklerle ambalaj düzenlenmiştir. Bu durum belediyelerin atık toplayıcılarına yönelik tavırlarında baskıya yol açmıştır. Türközü'nde atık toplayıcılarının deposu yakılmış, sokaklarda belediyelerin anlaştığı firmalara toplayıcıların topladıkları atıkları satması için zabıta tarafından baskı yapılmıştır. Buna direnenler ise kimliği belirsiz kişiler tarafından yasa dışı şiddete uğramışlardır. Devletin kamu gücünü kentsel yoksulluğu yok etmeye yönelik değil sermayeye kazanç sağlamak için kullanması durumu, ambalaj atıklarında gerekli mevzuatın yapılarak daha sonra zabıta eli ile atık toplayıcılarına karşı şiddete dönüşmesi; devletin neoliberal dönemde zor gücü ile emekçi ve yoksulları bastırdığı tezini kanıtlamaktadır.

Aslen belediye hizmeti olan ambalaj atıklarının toplanması ve geri dönüşümü; belediyeler tarafından hiçbir zaman için yapılmamıştır. Bunun için gerekli altyapı çalışmaları dahi belediyenin gündeminde olmamıştır. Neoliberal dönemde atık üzerinden küresel piyasalarda büyük kar elde etme imkanı ile birlikte ise bu alan belediyeler tarafından özelleştirmeye konu olmuştur. Neoliberal dönemin belediye anlayışı ile paralel şekilde şirketlere hizmet devredilmiştir. Çünkü özelleştirme kapsamında ambalaj atıklarının toplanması da bakanlıktan lisans alan toplama ayırma tesislerine verilmektedir ve bu tesislerin kazançlarını artırmalarının bir yolu atık toplayıcılarından atık kağıt almalarına bağlıdır. Firmalar daha düşük ücret verseler dahi atık toplayıcılarının atıklarını bu firmalara verilmesinin belediyeler tarafından baskılanması, hukuksal düzenlemelerin emek kesimi üzerinde baskıyı artırarak gelirlerinde azalma meydana getirdiği tezi ileri sürülmüştür.

Dünyada atık borsaları üzerinden piyasa mekanizması ile sistem işlerken; Türkiye’de bu alanda tekelleşme eğilimi olduğu ve kamu kurumları tarafından desteklenen firmalar nedeniyle de fiyatların belirlenmesinde piyasa mekanizmasının işleyemeyeceği anlayışı vardır. Atık borsası uygulamasının Türkiye’de uygulanamayacağı bu alanda çalışan çok büyük bir firma tarafından dahi sektördeki tekelleşme nedeniyle uygulanamaz bulunmuştur.

Bakanlık, bu alanı düzenlemeye çalışsa da yöntemleri çok değişken olabilmekte ve bu nedenle de diğer kamu kurumları ve toplayıcılar tarafından eleştirilmektedir. 2016 Ocak ayında toplayıcıların çalışmasını imkansız hale getiren cezalar kesmiş ama daha sonra kamuoyu tepkisi nedeniyle bunu geri çekmiştir. Daha sonra yapılan Taslak Yönetmelik’te ise ambalaj atıklarının sokaktan toplanmasının lisans şartına bağlı olmasının kaldırılması ile atık toplayıcıları yasal hale gelmektedir.

Belediyeler bu durumun sürekli değişken olması nedeniyle şikayet etmektedirler. Ayrıca Bakanlığın alanı bilmemesine rağmen bu kadar bağlayıcı kurallar yapması nedeniyle kendilerinin zor durumda kaldığını belirtmektedirler. Belediyeler, zabıta aracılığıyla sokaklarda atık toplayıcıları ile mücadele etmek zorunda kalsalar da aslında toplayıcılar ile ilişkilerinin kötü olmadığı ve hatta çoğu zaman olumlu görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Toplayıcıların konteynirlara hasar vermeleri belediyelerin toplayıcılara bakışında temel olumsuz alanı oluşturmaktadır.

Atık toplayıcıları da geçmiş tecrübeleri nedeni ile belediye olan ilişkilerinde mesafelidir. Sektördeki sermayenin etkisi günlük yaşamlarında hissedilmekte,

gelirleri sürekli azalmaktadır ve bu duruma karşı belediyenin sessiz kalması da toplayıcılar açısından sessiz bir tepkiye dönüşmektedir.

Toplama ayırma tesisleri üzerinden atık toplayıcıları, formel sisteme alınmış ve zaman zaman bu durum belediyeler aracılığı ile yapılmıştır. İyi ve örnek proje olarak gösterilen bu tarz durumların Türkiye genelindeki atık toplayıcılarını kapsamasının zor olduğu ve bu nedenle sorunu kökten çözemeyeceği yorumu yapılabilir. Ayrıca firmalarda çalışan toplayıcıların, çalışma mekânı olan verimsiz yerlere gönderildikleri sorunu, firmada istihdam edilmenin toplayıcıların yine parça başı (kilo başı) çalışmaları nedeniyle firma açısından da tam anlamıyla benimsenemediğini göstermektedir.

Atık toplayıcıları açısından kentle ve kimlikleri ile olan ilişkilerinde göç çok önemlidir. Zorunlu göç nedeni ile kente gelmek zorunda kalanlar açısından bu durum etnik kökenleri nedeniyle sistematik ve toplumsal bir dışlanma ile karşılaşmaya denk düşmektedir. Ailesi ile bu süreci yaşıyor olmak ve daha önce bir bağlantı kurmadan kente gelmiş olmak bu kişiler açısından göç halinin daha yoğun yaşanmasına neden olmuştur, bunun sonucunda da Kürt kimliğinin asıl olarak kentlerde kurulduğu ve siyasallaştırıldığı görülmektedir. Ekonomik nedenlerle göç edenler açısından da Kürt olmak, kentte baskı ve dışlanmaya maruz kalma anlamına gelse de bu durum zorunlu göçle gelenler kadar siyasallaşmış bir tepki doğurmamıştır.

2011'den itibaren ise Suriyelilerin göçü ile birlikte alanda sık görülmeye başlanmışlardır. Zaten çoğu kaçak durumda olan bu kişiler için enformel sektör ve atık toplayıcılığı çok önemli bir geçim kapısı oluşturmaktadır. Ankara- İskitler bölgesinde bu kişilerin aileleri ile beraber depolarda yaşaması, ne kadar sağlıklı

koşullarda olsa da onlar için barınma ihtiyacının karşılanması anlamına gelmekte ve bu nedenle de minnetle karşılanmaktadır.

Atık toplayıcıları arasında bu durum bir sıkıntı yaratmamakla beraber; genel olarak Suriyelilerin iş yapma biçiminin beğenilmediği dile getirilmiştir. Sektördeki düzenleme ve devlet baskısı sayesinde firmaların fiyatları aşağı çekmeye başladıkları dönem Suriyeli göçü ile paralel gitmiştir ve atık toplayıcılarının bazılarında ekonomik durumlarının kötüleşmesinin sebebi olarak Suriyelilerin görülmesine neden olmuştur. Ama genel olarak şaşırtıcı bir biçimde Suriyelileri sahiplendikleri, onların kimlik alabilmesi, sağlık hizmetleri gibi bürokratik işlemlerinin dahi atık toplayıcıları tarafından gönüllü bir şekilde yapıldığı görülmüştür.

Atık toplayıcıları yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar. Pazar günleri dinlenenler olduğu gibi her gün çalışan toplayıcılar da vardır. Kilo başı ödeme yapıldığı için daha çok kazanmak için sürekli çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Toplayıcılar tarafından bu işin patron olmadığı için özgür olduğu söylene de aslında sıkı bir denetim içinde çalışmaktadırlar.

Toplayıcıların günlük çalışma saatleri 13-16 saat arasında değişmektedir. Toplama faaliyeti kadar ayırma faaliyeti de yapılmaktadır. Emeğin yeniden üretimi için sadece uyunarak dinlenilmekte, ertesi gün tekrar aynı süreç yaşanmaktadır. Yaşadıkları yer ile çalışma mekânlarının belirlenmesi toplayıcılar için çok önemlidir. Zaten tüm gün çekçek ile ambalaj atığı toplayan toplayıcılar, en kısa yerden depoya giderek atıklarını satmak istemektedirler. Bunun için de genelde yaşadıkları yerlerin yakınında çalıştıkları görülmüştür.

Atık toplayıcılığı depo sahibi, çekçekli işçi, kamyoneti olan işçi vs. gibi çok parçalı bir yapı sergilese de aslında aynı şartlarda çalışmakta ve yaşamaktadırlar. Nakliye, firmalar için önemli bir gider olduğundan kamyoneti olup da topladıkları atıklarını kendileri satan toplayıcıların bu nedenle çok az da olsa daha fazla kazanmaktadırlar.

Yeni kentsel yoksulluk toplumsal ilişkilerin her alanında kendini gösterdiği için bu süreci daha yoğun yaşayan atık toplayıcılarının içinde bulundukları durumun anlatılması çok dar bir alanıyla kalmaktadır. Çünkü bu toplayıcılar, tüketimin yoğun olduğu alanlarda çalışmak zorunda oldukları için tüketime dahil olamamanın benlikleri üzerindeki yıkıcı etkisini daha fazla hissetmekte, kentsel bir hizmet sunmalarına rağmen çoğu kentsel hizmetten yararlanamamakta, günde 15 saat çalışmasına rağmen kazancı çok az olmakta, göç nedeniyle geldiği şehre yaşam alanı olarak değil sadece çalışma yeri olarak bakmakta ve bu nedenle öfke biriktirmekte, terleme atölyesi benzeri yerlerde depolarda bezlerle çevrilmiş alanda 3,4 kişi kalarak barınma gibi temel insani bir haktan dahi mahrum kalmanın yıkıntısını yaşamaktadırlar. Bu durum kentlerde görünmez olmalarının yanında içinde bulundukları karamsarlık hali nedeniyle *geleceksiz* olmalarına neden olmaktadır.

Bu geleceksiz olma hali özellikle çocuk atık toplayıcılarında kendini göstermektedir. Eğitim ile toplumsal konumlarından çıkamayacağını düşünen bu çocuklar için bir an önce emek piyasasına katılmak tek çözüm olarak görülmektedir. Ailesine destek olmak için kendi çocukluklarından vazgeçmektedirler.

Kadın atık toplayıcılarının durumu ise daha farklıdır. Ailesini geçindirmek ve namusu ile para kazandırıyor olmak düşüncesi kentteki konumlarından rahatsız olsa

da utanç duymalarını azaltmaktadır. Kent ile kurdukları ilişkileri de, erkeklerin kurdukları ilişkilere kıyasla daha sınırlı olsa da çalıştıkları mekânlarda daha kolay kişisel ilişki kurabildikleri gözlemlenmiştir. Çünkü atık toplayıcılığı, erkekler tarafından iyi bir koca ya da baba olamamanın göstergesi olarak utanılmaktayken; kadın ve çocuklar açısından bu durum geçerli değildir.

Sonuç olarak, göç nedeniyle kente gelen kitleleri emme kapasitesine sahip enformel sektör neoliberal dönemde temel çalışma biçimi olarak; formel sektör ile yakın ilişki kurmaktadır. Atık toplayıcılığı belediye hizmetini yasal olmayan şekilde yapan ama aynı zamanda formel kurumlarla iletişim halinde yapan grup olarak düşünülmektedir. Bu alanın yasaklar ve baskılar nedeniyle ortadan kaldırılması yeni kentsel yoksulluğu çözmeden imkansızdır. Bu nedenle de kamu kurumları bu sorunu çözemeyeceklerini fark ettikten sonra alanı formelleştirmek istemektedirler ama bu süreç atık toplayıcıları açısından gelirlerinin azaltılması anlamını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AB (1994), Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Hakkında 20 Aralık 194 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi, http://www.ambalaj.org.tr/files/mevzuat/eu_ambalaj_atiklari_tr.pdf (Erişim Tarihi: 04.03.2016).
- Acar, Hakan ve Baykara Acar, Yüksel (2008), **Başkent'in Karıncaları Atık Madde İşçileri**, Maya Akademi, Ankara.
- Akalın, Ayşe (2012), "Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Ekseninde Emek Göçünün Seyri", **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 89- 106.
- Akkaya, Yüksel (2002), "Göç, Yoksulluk ve Kentsel Şiddet", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Ed. Yasemin Özdek), TODAİE Yayınları, Ankara, s. 203-215.
- Aksu, Bora (2011), "Kadınlar ve Hane: 'Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?'" , **Yoksulluk Haller Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (Ed. Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, sç 97-132.
- Alpman, Polat S. (2016), **Esmer Yakalılar Kent-Sınıf- Kimlik ve Kürt Emeği**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Altuntaş, Betül (2008), "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı Ankara Örneğinde Sektöre ve Çalışanlarına İlişkin Bir Bilgi ve Deneyim Paylaşımı", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 112, s. 31- 59.
- Ambalaj ve Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği (2004) , **T.C. Resmi Gazete**, 25538, 30 Temmuz 2004.
- Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği (2007) , **T.C. Resmi Gazete**, 26562, 24 Haziran 2007.
- Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği (2011) , **T.C. Resmi Gazete**, 28035, 24 Ağustos 2011.
- Ambalaj Atıkları Kontrolü Yönetmeliği Taslağı, <http://www.csb.gov.tr/gm/cygm/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=269> (Erişim Tarihi: 10.05.2016).

- Arroyo Morena, Jorge- Rivas Bios, Francizco ve Lardinois, Inge (1999), **Solid Waste Management in Latin America The Role of Micro- Small Enterprises and Cooperatives**, Urban Waste Series 5, Peru.
- Aşkın, Deniz ve Güllüınar, Fuat (2014), “Göçmen Kürt Gençlerinde Kültürel Değişim Parametreleri”, **İdealkent**, Sayı: 14, Ekim, s. 277-308.
- Atık Yönetimi Yönetmeliği (2015) , **T.C. Resmi Gazete**, 29314, 4 Nisan 2015.
- Ayman Güler, Birgül (Ed.) (2001), **Çöp Hizmetleri Yönetimi**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını No: 302, Ankara.
- Başkavak, Tahsin (2013), **Enformel Sektördeki Emek Süreçlerinin İlişkisel Analizi: Atık Kağıt İşçileri Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bauman, Zygmunt (2005), **Work, Consumerism and the New Poor**, Open University Press, London.
- Bauman, Zygmunt (2014), **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 5. Basım.
- Bayat, Asef (2014), “Tersyüz-olmuş-şehirde Siyaset”, **Mekân Meselesi**, (Ed. Soner Torlak, Önder Kulak), (Çev. Soner Torlak, Önder Kulak), Tekin Yayınevi, İstanbul, Ekim, s. 29-54.
- Bayramoğlu, Sonay (2015), **Toplumcu Belediye Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi**, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Bernstein, Henry (1986), “Capitalism and Petty Commodity Production”, **Social Analysis**, Sayı: 20, Aralık, s. 11-28.
- Birleşmiş Milletler (2000), **Bin Yıl Kalkınma Hedefleri Raporu**, <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/mdg/> (Erişim Tarihi: 27.02.2016).
- Boratav, Korkut (2004), **İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri**, İmge Yayınevi, Ankara, 2. Baskı.
- Brenner, Neil ve Theodore, Nik (2008), “Cities and the Geographies of ‘Actually Existing Neoliberalism’”, **Spaces Of Neoliberalism Urban Restructuring in North America and Western Europe**, (Ed. Neil Brenner ve Nik Theodore), Blackwell Publishing, U.S.A., 4. Baskı, s. 2-32.

- Bourdieu, Pierre vd. (2015), **Dünyanın Sefaleti**, (Çev. Levent Ünsaldı), Heretik Yayınları, Ankara.
- Buğra, Ayşe ve Keyder, Çağdaş (2003), **New Poverty and The Changing Welfare Regime of Turkey**, Report Prepared for the United Nations Development Programme, http://www.undp.org/content/dam/turkey/docs/povreddoc/UNDP-TR-new_poverty.pdf, (Erişim Tarihi: 20.01.2016)
- Bulutay, Tuncer ve Taştı, Enver (2004), **Informal Sector in Turkish Labour Market**, Turkish Economic Association Discussion Paper 2004/22, http://www.tek.org.tr/dosyalar/informal_in_turkey.pdf (Erişim Tarihi: 20.01.2016)
- Burtek, Zeliha (2005), “Çöp Yaşamlar”, **Cogito**, Sayı: 43, s. 244-261.
- Buğra, Ayşe (2008), “Sınıf ve Siyaset”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 113, s. 9-20.
- Buğra, Ayşe (2015), **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 7. Baskı.
- Castells, Manuel ve Portes, Alejandro (1989), “World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy”, **The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries**, (Ed. Alejandro Portes, Manuel Castells ve Lauren A. Benton), The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, s. 11-37.
- Chalmin, Philippe (2010), **World Markets for Recovered and Recycled Commodities: Time to Smile Again?**, Bureau of International Recycling, France.
- Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği (2014) , **T.C. Resmi Gazete**, 29115, 10 Eylül 2014.
- Çevre ve Orman Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü (2003), 2003/8 sayılı Genelge.
- Çevre ve Orman Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü (2008), **Atık Yönetimi Eylem Planı**, Ankara, Mayıs.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012-1), Çevre ve Şehircilik Bakanlığının basılmamış verileri.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2013), Çevre ve Şehircilik Bakanlığının basılmamış verileri.

- Çiğdem, Ahmet (2011), “Yoksulluk ve Dinsellik”, **Yoksulluk Haller Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (Ed. Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı s. 203-247.
- De Certau, Micheal (2008), **Gündelik Hayatın Keşfi-I Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları**, (Çev. Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dinler, Demet Şahende (2014), **İşçinin Varlık Problemi Sınıf, Erkeklik ve Duygular Üzerine Denemeler**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Dinler, Demet Şahende (2015), **A Multi-Sited Analysis of Rules and Regulations in the Recycling Market from Ankara to London**, University of London Department of Development Studies SOAS, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İngiltere, Londra.
- Doğan, Ali Ekber (2002), “Yeni Bir Uluslararası Göç Dalgasını Eşiğinde: ‘Dünya Kentleri’ne Göç”, **Kentleşme, Göç ve Yoksulluk**, (Ed. Ahmet Alpay Dikmen), İmaj Yayınevi, Ankara, s. 19-54.
- Ekonomi Bakanlığı (2015), Çevrenin Korunması Yönünden Kontrol Altında Tutulan Atıkların İthalat Denetimi Tebliği (Ürün Güvenliği ve Denetimi: 2016/3), **T.C. Resmi Gazete**, 29579, 31 Aralık 2015.
- Erder, Sema (2002), **Kentsel Gerilim ve Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması**, um:ag Vakfı Yayınları: 31, Ankara, 2. Baskı.
- Erdoğan, Necmi (2011a), “Garibanların Dünyası Türkiye’de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar”, **Yoksulluk Haller Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (Ed. Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 29-46.
- Erdoğan, Necmi (2011b), “Yok-Sanma: Yoksulluk- Maduniyet Ve ‘Fark Yaraları’”, **Yoksulluk Haller Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (Ed. Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 47-95.
- Erdoğan, M. Murat (2015), “Türkiye’ye Kitleli Göçlerde Son ve Dev Dalgası: Suriyeliler”, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 313-347.

- Ergun, Cem (2005), **Yoksulluk ve Enformel Sektör: Çöp Toplayıcıları Örneği (Isparta İzmir Karşılaştırması)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Erman, Tahire (2016), **“Mış Gibi Site” Ankara’da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, Melih (2001), “Sanayisizleşme Süreci ve Kentler”, **Praksis**, Sayı: 2, s. 32-52.
- Fortuna, Juan Carlos ve Prates, Suzana (1989), “Informal Sector versus Informalized Labor Relations in Uruguay”, **The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries**, (Ed. Alejandro Portes, Manuel Castells ve Lauren A. Benton), The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, s. 78-94.
- Friedrich Ebert Vakfı (1998), **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/Ekonomi%20Forumu/1998/Enformal%20Sekt%C3%B6r%20ve%20Sosyal%20G%C3%BCvenlik.pdf> (Erişim Tarihi: 20.12.2015).
- Gough, Jamie (2008), “Neoliberalizm and Socialisation in the Contemporary City”, **Spaces of Neoliberalism Urban Restructuring in North America and Western Europe**, (Ed. Neil Brenner ve Nik Theodore), Blackwell Publishing, U.S. A, 4. Baskı, s. 58-79.
- Harvey, David (2010), **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, Beşinci Basım.
- Hobsbawn, Eric (1969), “Poverty”, **International Aencyclopedia of Social Sciences**, Cilt: 12, Free Press, New York, s. 398-404.
- Işık, Oğuz- Pınarcıoğlu, M. Melih (2013), **Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 9. Baskı.
- Itzigsohn, José (2000), **Developing Poverty: The State, Labor Market Deregulation, and the Informal Economy in Costa Rica and Dominican Republic**, The Pennsylvania State University Press, PA.
- İnel, Ahmet (2008), “ Sosyal Sınıflar Tarihe Mi Karıştı?”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 113, s. 21-28.

- Jayne, Mark (2006), **Cities and Consumption**, Routledge, New York.
- Jourdain, Anne ve Naulin, Sidone (2016), **Pierre Bourdieu'nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları**, (Çev. Öykü Elitez), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (1991) , **T.C. Resmi Gazete**, 20814, 14 Mart 1991.
- Kaygalak, Sevilay (2001), “Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/ Demirtaş Mahallesi Örneği”, **Praksis**, Sayı: 2, s. 124-172.
- Kaygalak, Sevilay (2009), **Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme**, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Kaya Özçelik, Pınar (2015), “Yoksulluğun Küresel Birikimi: Risk mi? Yoksa Fırsat mı?”, **İdealkent**, Sayı: 16, s. 8-33.
- Katık (2007), Geri Dönüşüm İşçileri Gazetesi, S.2.
- Katık (2008), Geri Dönüşüm İşçileri Gazetesi, S.6.
- Katık (2009), Geri Dönüşüm İşçileri Gazetesi, S.7.
- Kayar, Nihat (2002), “Yerel Yönetimlerde Özelleştirme ile Gelen Yoksulluğun Çalışanları Açısından Değerlendirilmesi”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Ed. Yasemin Özdek), TODAİE Yayınları, Ankara, s. 339-349.
- Kemirtlek, Aynur (2016), “Entegre Katı Atık Yönetimi”, http://istac.com.tr/contents/44/cevre-makaleleri_130838592910380265.pdf, (Erişim Tarihi: 05.02.2016)
- Kılıç, Selim (2015), “Kentsel Yoksulluğa Ekolojik Bir Yaklaşım”, **İdealkent**, Sayı: 16, s. 123-154.
- Kılınç, İsmail (2011), **Çöp Ekonomisi ya da Atık “dedikleri”**, Epos Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- Köse, Ahmet Haşim ve Bahçe, Serdal (2009), “‘Yoksulluk’ Yazınının Yoksulluğu: *Toplumsal Sınıflarla Düşünmek*”, **Praksis**, Sayı: 19, s. 385-419.
- Köse, Ahmet Haşim ve Bahçe, Serdal (2013), “‘Hayırsever’ Devletin Yükselişi: AKP Yönetiminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)**, (Der. Bülent Duru ve İlhan Uzgel), Phoenix Yayınevi, Ankara, 3. Baskı, s. 492-509.
- Köse, Elifhan (2015), “‘Yoksulluk’ Kavramının Cinsiyetlenmesine Dair Kısıt ve Olanaklar”, **İdealkent**, Sayı: 16, s. 258-282.

- Laçiner, Ömer (2011), “Bir Süreç ve Durum Olarak Yoksullaşmayı Sorgulamak”, **Yoksulluk Haller Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (Ed. Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Lefebvre, Henri (2014), **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Mather, Celia (2012), “WIEGO Research Project: Informal Workers’ Organizing”, **Organizing Workers in Informal Economy**, Cape Town- South Africa Aralık, 2011.
- Medina, Martin (2007), **The World’s Scavengers: Salvaging for Sustainable Consumption and Production**, Altamira Press, Lanham.
- Merrifield, Andy (2014), “Hesap Uzmanlığı Yönetişimine Karşı: Yeni Bir Kentsel Kolektif Tüketime İlişkin Notlar”, **Mekân Meselesi**, (Ed. Soner Torlak, Önder Kulak), (Çev. Soner Torlak, Önder Kulak), Tekin Yayınevi, İstanbul, Ekim, s. 73-93.
- Mingione, Enzo (1996), “Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analysis and Debates”, **Urban Poverty and the Underclass**, (Ed. Enzo Mingione), Blackwell Publishers, Cambridge, s. 3-40.
- Mitlin, Diana (2005), “Understanding Chronic Poverty in Urban Areas”, **International Planning Studies**, Cilt: 10, Sayı: 1, Şubat, s. 3-19.
- Munck, Ronaldo (2003), **Emeğin Yeni Dünyası Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, (Çev. Mahmut Tekçe), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Ocak, Ersan (2011), “Yoksulun Evi”, **Yoksulluk Haller Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (Ed. Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Orhan, Ayhan (2009), “Atık Borsası Uygulaması ve Sanayi Sektörüne Etkisinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi”, EconAnadolu2009: Anadolu International Conference in Economics, 17-19 Haziran, Eskişehir
- Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri (2011), Kağıt- Karton Sektör Raporu, Ağustos.
- Özgen, Neşe (2001), “Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 89, s. 88-101.
- Özgür, Nurcan (2012), “Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskanlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, ‘G’ Grubu, Mülteciler, ‘Tekne

- Mültecileri’’, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 199- 216.
- Özsoy, Duygu (2012), “ Yeni Kent Yoksulluğu, Atık Toplayıcıları ve Temsil Sorunsalı: Katık Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 43, s. 105-121.
- Öztürk, Şinasi (2008), “Kırsal Yoksulluk”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, (Der. Nilgün Oktik), Yakın Kitapevi Yayınları, İzmir, s. 265-299.
- Pınarcıoğlu, Melih ve Işık, Oğuz (2008), “Not Only Helpless but also Hopeless: Changing Dynamics of Urban Poverty in Turkey, the Case of Sultanbeyli, Istanbul”, **European Planning Studies**, Cilt: 16, Sayı: 10, Kasım, s. 1353-1370.
- Reliefweb (2014), Syria Regional Response Plan, <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2014-09-30SYRIASituation2014Contributions-RRP.pdf> (Erişim Tarihi: 30.08.2015).
- Rennes Metropole Magazin (2011), Aralık, S: 5.
- Sabuktay, Ayşegül (2009), **Türkiye’de Devlet ve Kamu Yönetimi Mülksüzleştirmenin Yönetimi**, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Samson, Melanie (Ed.) (2009), **Refusing to be Cast Aside: Waste Pickers Organizing Around the World**, Women in Information Employment: Globalizing and Organizing (WIEGO), Buenos Aires.
- Sassen, Saskia (1996), “Service Employment Regimes and the New Inequality”, **Urban Poverty and the Underclass**, (Ed. Enzo Mingione), Blackwell Publishers, Cambridge, s.64-82.
- Schall, John (1992), **Does the Solid Waste Management Hierarchy Make Sense? A Technical, Economic and Environmental Justification for the Priority of Source Reduction and Recycling**, <http://infohouse.p2ric.org/ref/29/28838.pdf>, (Erişim Tarihi:15.01.2016).
- Sennett, Richard (2015), **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, (Çev. Aylin Onocak), Ayrıntı Yayınları, Ankara, Üçüncü Baskı.
- Serter, Gencay (2015), “Belediyeler Bankası’ndan İlbank A.Ş.’ye Bir Dönüşümün Öyküsü”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 4, Ekim, s. 1-26.

- Somay, Bülent (2005), “Çöp Nereye Gider?”, **Cogito**, Sayı: 43, s. 162-168.
- Stoker, Gerry (1990), “ Regulation Theory, Local Government and The Transition from Fordism”, **Challenges to Local Government**, (Ed. Desmond King ve Jon Pierre), SAGE Publications, New York.
- Şen, Mustafa (2011), “Kökene Dayalı Dayanışma- Yardımlaşma: Zor İş...”, **Yoksulluk Haller Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, (Ed. Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 249-292.
- Şenses, Fikret (2013), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Temel Eğilimler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı.
- T. C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü (2014), **Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2017**, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141230M1-12-1.pdf>, (Erişim Tarihi:19. 01.2016)
- T.C. Sayıştay Başkanlığı (2007), **Türkiye’de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi Performans Denetim Raporu**, Ocak.
- Tuttle, Leslie (2009), Ankara Recycling Association (Koopratif Yolunda Ankara Gerikazanım Derneği) Turkey, **Refusing to be Cast Aside: Waste Pickers Organising Around the World**, Women in Informel Employment: Globalizing and Organizing (WIEGO), Cambridge, USA.
- Türcan Özşuca, Şerife ve Toksöz, Gülay (2003), **Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 591, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2016), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=119&locale=tr> (Erişim Tarihi: 20.06.2016).
- Üçoğlu, Murat (2015), “Neoliberalizm Kent Alanlarında Neden Yoksulluğa İhtiyaç Durmaktadır?”, **İdealkent**, Sayı: 16, s. 34-49.
- Wacquant, Loic (2009), **Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity**, Duke University Press, Durham and London.

- Wacquant, Loic (2015), **Kent Paryaları İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, Şubat, 2. Baskı.
- Yardımcı, Sibel ve Saltan, Ali (2007), “Geri Dönüşümün Görünmeyen Yüzü: Sokak Toplayıcılarının İş ve Yaşam Koşulları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 108, s. 206-235.
- Yılmaz, Bediz (2008), “Türkiye’de Sınıf-altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 113, s. 127- 145.
- Yılmaz, Bediz (2015), “Yeni Türkiye, Yeni Refah Rejimi, Yeni Yönet(iş)im ve Yoksulluk”, **İdealkent**, Sayı:16, s. 182-207.
- Yılmaz, Cevdet (2008), “Kentsel Yoksulluk: Dayanışma, Güven ve Risk İlişkisinin Dönüşümü”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, (Der. Nilgün Oktik), Yakın Kitapevi Yayınları, İzmir, s. 163-206.
- Yörük, Erdem (2012), “ Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and Kurdish Conflict in Turkey”, **Politics&Society**, Cilt: 40, Sayı: 4, s. 517-547.
- Yüksekeker, Deniz (2012), “Kürtlerin Yerinden Edilmesi ve Sosyal Dışlanma: 1990’lardaki Zorla Göçün Sonuçları”, **Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar**, (Der. S. Gülfer İhlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 233-262.
- Zabcı, Filiz (2009), **Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler**, Yordam Kitap, İstanbul.
- Zaimoğlu, Sedef (2012), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Türkiye Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektör Meclisi.
- 1580 Sayılı Belediye Kanunu (1930), **T.C. Resmi Gazete**, 1471, 14 Nisan 1930.
- 2872 Sayılı Çevre Kanunu (1983), **T.C. Resmi Gazete**, 18132, 11 Ağustos 1983.
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), **T.C. Resmi Gazete**, 25531, 23 Temmuz 2004.
- 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005), **T.C. Resmi Gazete**, 25874, 13 Temmuz 2005.

İnternet Kaynakları

<http://www.aile.gov.tr/mevzuat/3294-sayili-sosyal-yardimlasma-ve-dayanismayi-tesvik-kanunu> (Erişim Tarihi: 17.03.2016)

<http://atikborsasi.tobb.org.tr/atikborsasi/infodetail.do;jsessionid=BS6XH1btPg55jsG1y7qVnznFpQt8XvW1chl04mpqytHlnR2gwJN!-1827842257?infoid=1> (Erişim Tarihi: 20.03.2016)

<http://t24.com.tr/haber/geri-donusum-iscileri-dernegi-baskanı-mendillioglu-bakanligin-uygulamasi-binlerce-kisiyi-isinden-edecek,325053> , (Erişim Tarihi: 29.01.2016).

<http://t24.com.tr/haber/atik-kagit-iscileri-calmiyoruz-namusumuzla-kazaniyoruz-kimse-ekmegimizle-oynamasin,325639> , (Erişim Tarihi: 29.01.2016).

<http://bianet.org/bianet/toplum/171459-devlet-bu-copun-altindan-kalkamaz> , (Erişim Tarihi: 29.01.2016).

<http://bianet.org/bianet/cocuk/152800-alti-yasinda-olagan-olum-olur-mu> , (Erişim Tarihi: 29.01.2016).

<http://t24.com.tr/haber/onbinlerce-kagit-toplayicisini-issiz-birakacak-uygulama-esnetiliyor-mu> , (Erişim Tarihi: 29.01.2016).

<http://www.milliyet.com.tr/yeni-duzenleme-kagit-gundem-2183439/> (Erişim Tarihi: 01.02.2016).

EKLER

Ek-1

Atık Toplayıcılarının Kaldığı Bir Depo

Ek-2

İskitler'den Bir Sokak Görüntüsü

Ek-3

Atıklarının Toplanma Alanı

Ankara Valiliği 2013 Yılındaki Atık Toplayıcıları İle İlgili Genelgesi

T.C.
ANKARA VALİLİĞİ
Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü

SAYI : 39740365/
KONU: Ankara İlnde Cadde ve Sokaklarda Kağıt
Toplanmasına İlişkin Usul ve Esaslar

05 EYLÜL 2013

Ülkemizde her türlü atık maddelerin kontrolü hususları yönetmelikler ile düzenlenmiş olup, cadde ve sokak köşelerinde ve/veya işyerlerinin önünde biriktirilen ambalaj atıklarının, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde toplanması, depolanması ve ayrıştırılıp ekonomiye geri kazandırılması gerekirken bu esaslara uyulmaması nedeniyle çevre, trafik ve güvenlik sorunlarına yol açıldığı müşahede edilmektedir.

Ambalaj atıklarının evsel atıklarla iç içe biriktirildiği, cadde ve sokak aralarında özellikle gece saatlerinde, işyeri ve işletmelerin yoğun olduğu mahallerde ve günün her saatinde, kamuoyunda "sokak toplayıcıları, kağıt toplayıcıları ve/veya çöp toplayıcıları" olarak tanımlanan kişiler tarafından son derece sağlıksız şekil ve şartlarda, uygun olmayan el araçları ve depolama vasıtalarıyla atıkların yerinde ayrıştırılarak toplandığı ve çöp birikintilerinin sokak, cadde ve kaldırımlara yayıldığı ile bu suretle görüntü kirliliği yanında vatandaşların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını da tehdit edecek durumlara yol açıldığı hususu Başkent Ankara'mıza yakışmamaktadır.

Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliğinin 8. maddesi 1. fıkrasında; ambalaj atıklarının düzenli depolanmasına ilişkin gerekli önlemleri almak ve Belediyeler tarafından yürütülen çalışmalarda koordinasyonu sağlamak, desteklemek ve ilgili taraflarla iş birliği içerisinde eğitim faaliyetlerini yürütmek görevleri Büyükşehir Belediyelerine verilmiş olup; bu atıkların toplanması, ayrıştırılması, depolanması, geri kazanımı gibi görevler ilgili Belediyelerin de yükümlülüğündedir.

Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliğinin 5. Maddesiyle, bu konuda izlenecek genel ilkeler ile görev, yetki ve sorumluluklar düzenlenmiş olup, ambalaj atıklarının yönetimi için Belediyeler, işletmeler, yetkilendirilmiş kuruluşlar ve lisanslı/geçici faaliyet belgeli işletmeler ile atık üreticileri arasındaki koordinasyonu sağlama görevi de Yönetmeliğin 7. maddesi ile Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğüne verilmiştir.

Cadde ve sokakların yırtılan-dökülen çöp torbaları ve birikintileriyle kirlenmesi yanında kayıt dışı ekonomik bir faaliyetin önlenmesi, bu işi yapan kişilerin kendi yaşam şartlarının iyileştirilmesi ile cadde ve sokak aralarında kontrolsüz faaliyetlerinin de düzenlenmesine esas olmak üzere Ankara İlnde aşağıda belirlenen tertip ve tedbirlerin alınması uygun görülmektedir. Buna göre;

1-Evsel atıklarla iç içe biriktirilen ambalaj atıkları ile konut, işyeri ve işletmeler tarafından biriktirilen ambalaj atıklarının, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği hükümlerine uygun olarak toplanması konusunda başta Büyükşehir Belediyesi olmak üzere ilgili Belediyelerce gerekli tüm tertip ve tedbirler mevzuatına uygun olarak derhal alınacaktır.

2-Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere, ilgili Belediyeler ile Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından ilgili kişi, kuruluş, işletme ve yükleniciler arasında koordinasyon sağlanarak düzenlemelere derhal başlanacaktır.

3- Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'nin 8. maddesi i. bendi hükmü gereğince atıklarının yetkili olmayan kişiler tarafından toplanması, taşınması ve depolanmasına belediyelerce hiçbir şekilde müsaade edilmeyecektir. Yetkilendirilmiş kuruluş ve lisanslı/geçici faaliyet belgeli işletmeler ile bunlar adına atık toplayıcıların, başta Büyükşehir Belediyesi olmak üzere ilgili belediyelerce belirlenecek iş kıyafetleri, görev kartları ve atık toplamada kullanılan araçlarıyla çalışmaları sağlanacak ve işbu husus belediyeler tarafından oluşturulacak kontrol ekiplerince aralıksız ve etkin olarak denetlenerek takip altında tutulacaktır. Bu faaliyetler, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'nin 33.maddesi gereği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından da ayrıca yakından takip edilerek denetlenecektir.

Ek- 4 Devamı

Büyükşehir Belediyesi ve/veya ilgili Belediyelerce ambalaj atıklarının toplanması, taşınması ve ayrıştırılmasına ilişkin yetkilendirilmiş kuruluş ve yüklenici firmalarla yaptıkları sözleşmelerde, söz konusu atık toplayıcılarının görev kartları, iş kıyafetleri ve toplamada kullanılan araçlar gibi hususlardan belirtilmeyen varsa, yapılmış olan sözleşmelere işbu hususlar ek madde olarak konulmak suretiyle düzenlenecektir.

4- Atıkların toplanması sırasında yukarıda belirlenen hususlara behemehâl uygunluk sağlanacak, uygun olmayan el aracı, vasıtalar ve kıyafetlerle atık taşınmasına Belediyelerce müsaade edilmeyecek ve gerektiğinde mahalli polis ve jandarma ile de iş birliği yapılacaktır.

Yukarıda belirlenen ve mevzuata uygun olarak alınmış tertip ve tedbirlere uymayanlar hakkında 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 20. maddesi (r) bendi ve Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'nin 34. maddesi gibi ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda cezai yaptırımlar derhal uygulanacaktır.

Ankara İlinde cadde ve sokaklarda kağıt toplanmasına ilişkin işbu usul ve esasların kişi ve kurumlarca koordinasyonu ve izlenmesinden ilgili Vali Yardımcısı Dr. Ahmet Şahin ÖZCAN'ın yetkili, görevli ve sorumlu kılınması uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ve rica ederim.

Alâaddin YÜKSEL
Ankara Valisi

DAĞITIM :

- Gereği :
- Vali Yardımcısı Dr. Ahmet Şahin ÖZCAN
 - Büyükşehir Belediye Başkanlığına
 - İlçe Kaymakamlıklarına
 - İl Jandarma Komutanlığına
 - İl Emniyet Müdürlüğüne
 - İl Özel İdaresine
 - İl Sağlık Müdürlüğüne
 - Geri Dönüşüm İşçileri Derneğine

- Bilgi :
- İşçileri Bakanlığına
 - Çevre ve Şehircilik Bakanlığına

Ek-5

En son sınıf vatandaşıdı adımız
Meclise kadar çıkmıştı şanımız
Gün geldi
Çöp hırsızdı diye yandı canımız
Onlar sokağa atılmış çöplerdi
Aşımızdı, ekmeğimizdi, nimetimizdi yağımız
O çöpler çöp sentir markasındaydı mağzalarımız
Artık çöplerde yasak koydular
Her çöpün başına birer zabıta dikdiler
Acımasızca saldırarak bizlere çöplerde bizim diyerek
Hunharca saldırarak hak iddia ettiler
...
Şimdi ben sokaklardan bir atık kağıt işçisiyim
Haykırsam da duyulmaz sesim
İntihar ederken özgürlüğe devrimci değer yargılarımla
Ve hiç kimsesi olacaktım TANIDIĞIM HERKESİN
Can Baba (Katık, 2009: 29).

ÖZET

Akdemir, Merve, Neoliberal Politikaların Yeni Kentsel Yoksullar Üzerindeki Etkisi: Ankara Atık Toplayıcıları Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Tayfun ÇINAR , 237 s.

Yeni kentsel yoksulluk, kentlerde özellikle enformel sektör üzerinden görülmektedir. Neoliberal dönemde; enformel sektörün, kalkınma paradigmasında formel sektörün karşısında konumlandırılmasının aksine formel sektör ile yakın ilişki kurarak yeni bir tür ekonomi oluşturduğu iddia edilmiştir. Yeni kentsel yoksullar ise bu ekonominin yoksul emekçilerini oluşturmuşlardır. Bu dönüşüm Ankara atık toplayıcıları üzerinden ele alınmıştır.

Tez kapsamında hukuksal düzenlemelere bakılarak, atık toplayıcılarının mevzuattaki konumları ile çalışma koşulları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunun için atık toplayıcıları, ilçe belediyeleri ve lisanslı toplama ayrıştırma tesisleri ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Ambalaj atığı toplanmasında enformel olarak çalışan atık toplayıcıları, sürecin formel kesimi olan lisanslı firmalar tarafından da desteklenmektedirler. Fakat bakanlık ve belediyelerce yapılan hukuksal ve yönetsel düzenlemeler, toplayıcılar üzerinde sürekli bir baskı yaratarak toplayıcıların yaşam koşullarını kötüleştirmektedir. Göç ile kentlerde yaşamak zorunda kalan bu kişilerin, ekonomik yoksulluk ile beraber siyasi ve kültürel yoksunluk yaşadıkları; 2000'lerden sonra ise devletin sermaye lehine yaptıkları düzenlemeler neticesinde durumlarının giderek kötüleştiği görülmüştür. Enformel sektörü, kuralsızlığı üzerinden karlarını

artıran sermayenin desteklemesine rağmen; burada çalışan güvencesiz kişilerin sırf enformel sektörde çalışıyor oldukları için emek gücü üzerindeki baskıya daha çok maruz kalarak yoksunluğu daha şiddetli yaşadıkları tezi iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kentsel Yoksulluk, Enformel Sektör, Neoliberalizm, Ambalaj Atığı, Atık Toplayıcıları.

ABSTRACT

Akdemir, Merve, The Effect of Neoliberal Policies on the New Urban Poors: The Case of Ankara Waste Pickers, Master Thesis, Advisor: Prof. Dr. Tayfun ÇINAR, 237 p.

New urban poor is observed in cities, especially through the informal sector. In neoliberal age, it has been argued that informal sector has conducted a new form economy by bonding close associations with the formal sector although it has been positioned against formal sector in the development paradigm. New urban poor, on the other hand, form the poor laborers of this economy. This transformation is discussed over Ankara waste pickers.

Within the scope of the thesis, the relationship between the working conditions of the waste pickers and their situation in legal documents will be examined by analyzing the legal regulations. To this end, in-depth interviews were conducted with waste pickers, county municipalities and licensed collection and separation facilities. The waste pickers who work informally in the collection of packaging waste are supported by the licensed firms which form the formal fraction of the mechanism. However, the legal and executive regulations performed by the ministry and the municipalities worsen their life conditions by creating a constant pressure. It has been observed that those who were forced to live in cities due to the immigration experienced political and cultural deprivation along with economic poverty and after 2000s their conditions have worsened due to the government's regulations in favor of the capital. It will be argued that despite the support of the

formal sector which increases their own profit upon irregularity, those who work in informal sector experience the poverty more severely by being subjected to the more pressure on the labor power, just because they work in informal sector.

Key Words: New Urban Poverty, Informal Sector, Neoliberalism, Packaging Waste, Waste Pickers.

